

**ÓZBEKISTAN RESRUBLIKASÍ JOQARI HÁM ORTA ARNAWLÍ
BILIMLENDIRIW MINISTRILIGI**

**JOQARI OQÍW ORÍNLARÍ PEDAGOG HÁM BASSHÍ KADRLARDÍ
QAYTA TAYARLAW HÁM OLARDÍN QÁNIGELIGIN JETILISTIRIWDI
SHÓLKEMLESTIRIW BAS ILIMIY-METODIKALIQ ORAYÍ**

**QARAQALPAQ MÁMLEKETLIK UNIVERSITETI JANÍDAĞÍ
PEDAGOG KADRLARDÍ QAYTA TAYARLAW HÁM OLARDÍN
QÁNIGELIGIN JETILISTIRIW AYMAQLÍQ ORAYÍ**

**«QARAQALPAQ TILIN OQÍTÍWDA ZAMANAGÓY JANTASÍW»
páni boyınsha**

OQÍW METODIKALÍQ KOMPLEKS

Nókis – 2017

**Bul oqıw-metodikalıq kompleks Joqarı hám orta arnawlı bilim ministriginiń 2017 jıl «__»-
____ dag'i ____-sanlı buyırığı menen tastıyqlanǵan oqıw reje hám dástúr tiykarında
tayarlandı.**

Dúziwshi:

doc. Sh. Allaniyazova

Pıkir bildiriwshi:

prof. Sh. Abdinazimov

**Oqıw-metodikalıq kompleks QQMU dın 2017-jıl «__»-____ daǵı __-sanlı qararı
menen baspaǵa usınıdı**

MAZMUNÍ

JUMIS BAĞDARLAMA.....	4
LEKCIYA TEKSTÍ	7
1-TEMA. TIL TÁLIMI METODLARI HÁM METODOLOGIYASI	7
2-TEMA: QARAQALPAQ TILIN OQÍTÍWDA TÁLIM SAPASÍN ARTTÍRÍWDÍŇ ÁHMIYETLI MÁSELELERI	20
3-TEMA: QARAQALPAQ TILIN SISTEMALI HÁM ÚZLIKSIZ OQITIW MÁSELELERI.....	27
4-TEMA: QARAQALPAQ TILIN ZAMANAGÓY QATNASTA OQITIW USILLARI	35
5-TEMA: QARAQALPAQ TILIN KOMPOTENTTSIYALIQ QATNAS TIYKARINDA OQITIW USILLARI	41
6-TEMA: LINGVISTIKALIQ BILIMLER KÓNLIKPE HÁM UQIPLILIQTI RAWAJLANDIRIWDÍŇ TIYKARI.....	49
7-TEMA: PEDAGOG KADRLARDI TAYARLAWDA ÓZ BETINSHE JUMISLARDÍŇ ORNI.....	60
ÁMELIY SHINIĖWLAR.....	68
ÓZ BETINSHE SORAWLAR	86
ASSISMENT TAPSIRMALARI	88
TEST SORAWLARI	91
QÁNIGELIGIN QORĖAW USHIN TEMALAR.....	101
HÁR BIR TEMA BOYÍHSHA SLAYDLAR.....	102
ÁDEBIYATLAR DIZIMI:	125

JUMIS BAĞDARLAMA

Bağdarlamaniń tiykarǵı maqseti hám wazypaları

- Tıńlawshılarga qaraqalpaq tilin oqıtıwda jańa pedagogikalıq texnologiyalardan paydalanıp, olardıń qánigeligin arttırıwǵa kómeklesiw;

- Qaraqalpaq tilin oqıtıwda til tálimi metodları hám metodologiyası, qaraqalpaq tilin oqıtıwda tálim sapasın arttırıwdıń áhmiyetili máseleleri, qaraqalpaq tilin zamanagóy qatnasta oqıtıw metodları, tilidi sistemalı hám úzliksiz oqıtıw máseleleri, qaraqalpaq tilin kompotentsiyalıq qatnas tiykarında oqıtıw usılları haqqında tusinik beriw;

- Qánigelik pánlerdi oqıtıwda qollanılutugın interaktiv metodlar hám qánigelerdiń óz betinshe islewine qaratılǵan innovaciyalıq texnologiyalardı tıńlawshılarga jetkiziw, joqarı qánigeli pedagoglarǵa qoyılatuǵın talaplardı túsindiriw

Pán boyınsha bilimler, kónlikpeler, qánigelikke qoyılatuǵın mámleketlik talaplar

Joqarı hám orta arnawlı, kásip-óner tálimi oqıtıwshılarınıń qánigeligin arttırıwǵa qoyılatuǵın mámleketlik talaplar hám tayarlıq baǵdarları boyınsha úlgi baǵdarlamalar tiykar etip alınǵan.

Pánniń oqıw rejedegi basqa pánler menen baylanısı hám dawamlılıǵı

Pán mazmunı oqıw rejedegi birinshi blok hám qánigelik pánleriniń barlıq tarawları menen úzliksiz baylanısqa halda pedagoglardıń ulıwma tayarlıq dárejesin arttırıwǵa xızmet etedi.

Pánniń joqarı bilimlendiriwdegi ornı

Qaraqalpaq tilin oqıtıwda zamanagóy jantasıw hám innovaciyalar máseleleri boyınsha áhmiyetli jańa teoriyalıq kontseptual ideyalar alǵa qoyılǵan. Joqarı tálimdegi qaraqalpaq tilin oqıtıwda metod hám metodologiya máseleleri tálimde kompotentlik usılları, talabalardıń lekciya, ámeliy, seminar shınıǵıwların hám talabalar tárepinen orınlanatuǵın ilimiy jumislardı qanday islew ózgeshelikleri tiykarlarına súyengen halda ámelge asırıw kontseptsiyasında óz sáwleleniwin tapqan.

LEKCIYA-TRENING SHINIĞIWLARI TEMALARI

№	Temanıń atı	Lekciya	Ámeli y	Óz betinshe jumıs
1.	Til tálimi metodları hám metodologiyası	2		
2.	Qaraqalpaq tilin oqıtıwda tálim sapasın arttırıwdıń áhmiyetili máseleleri	2	2	
3.	Qaraqalpaq tilin sistemalı hám úzliksiz oqıtıw máseleleri	2	2	2
4.	Qaraqalpaq tilin zamanagóy qatnasta oqıtıw metodları	2	2	2
5.	Qaraqalpaq tilin kompotentsiyalıq jantasıw tiykarında oqıtıw usılları	2	2	
6.	Lingvistikanıń bilimler kónlikpe hám uqıplılıqtı rawajlandırıwdıń tiykarı	2	2	
7.	Pedagog kadrlardı tayarlawda óz betinshe jumıslardıń ornı	2	2	
JAMI: (26 saat)		14	12	4

LEKCIYA TEKSTİ

1-TEMA. TIL TÁLIMI METODLARI HÁM METODOLOGIYASI

Reje:

1. Tálım metodları haqqında
2. Qaraqalpaq tili pániniń metodologiyası
3. Qaraqalpaq tili pániniń izertlew usılları

Tayanısh túsinipler:

Metodika, metod, metodologiya, oqıtıw, oqıtıw metodları, pedagogikalıq texnologiya, oqıtıw metodları klassifikaciyası, mashqalalı oqıtıw, innovaciya, oqıtıw principi

Hár bir pándi oqıtıwdıń nátiyjeliligi oqıtıwshınıń oqıtıw metodların jaqsı biliwi, metodtı tańlay biliwi hám onı qollanıp biliwi menen baylanıslı. Sonlıqtan bilim beriw metodları metodikanıń eń baslı máseleleriniń biri. "Metod" sózi grekshe sóz bolıp izertlew yaki biliw jolı degen mánilerdi ańlatadı. Bul túsiniq filosofiyalıq hám didaktikalıq mánilerge iye.

Filosofiyalıq mánide metod túsiniği tábiyat hám jámiyet hádiyselerin baqlaw izertlew hám úyreniw usılı hám ilimiy tiykarda jantasıw degendi bildiredi. Al, didaktikalıq mánide jaslardı bilim hám kónlikpeler menen qurallandıraw jolların ańlatadı.

Demek, metod teoriyalıq bilim beriwdiń usılların, onı ámelde qollana biliw kónlikpelerin payda etiwdiń jolların kórsetedi. Qaraqalpaq tilin oqıtıw metodları degende, oqıtıwdıń usıl hám quralların túsinemiz. Ana tilin oqıtıwdıń teoriiyası menen metodikasınıń ózine tán ózgesheliklerin, onıń izertlew usılın didaktikalıq metod belgilep beredi.

Adamlardıń haqıyqatlıqtı biliwi hár túrli jollar menen júzege asadı. Bir tárepten qandayda bir belgisiz nárselerdi ilimiy jaqtan tekseriw, úyreniw nátiyjesinde bilinse, ekinshi tárepten, ilimde burınnan belgili bolğan nárselerdi úyreniw arqalı biledi, yaǵnıy ózgeshe izertlew talap etilmeydi. Ekinshiden, qanday

da bir unamly basqa da metod talap etiledi. Máselen, qaraqalpaq tili muǵallimi oqıwshılarga tıyanaqlı bilim beriwde, teoriyalıq materialdı oqıwshılardıń hár tárepleme ózlestirip alıwında qandayda bir qolaylı metodlardı tańlap alıwdı bassılıqqa aladı. Bul oqıtıw metodu bolıp tabıladı. Bul ushın qaraqalpaq tili muǵallimi eń aldǵı menen óz qánigeligi boyınsha lingvistikalıq túsiniqlerdi hár tárepleme iyelegen bolıwı, materialdı túsindiriw usılların tereń biliwi lazım.

Studentlerdiń xalqımızdıń bay milliy qádiriyatlarına, milliy ideya hám milliy ideologiyaǵa tiykarlangan halda metodika pániniń ózine tán ilimiy-metodikalıq tiykarları menen qurallandırıw. Qaraqalpaq tili Qaraqalpaqstan Respublikasınıń mámleketlik tili hám xalıqtıń milliy ózgesheligin kórsetiwshi tiykarǵı belgileriniń biri. Mine, usı ideyanı studentler sanasına sińdiriw baslı maqset bolıp turıwı kerek.

Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlamasın turmısına qollanıw ushın studentlerdi pán hám oqıw pánleri qurılısınıń ulıwma metodikalıq tiykarları menen qurallandırıw. Studentlerdi qaraqalpaq tili pániniń metodikalıq negizleri menen qurallandırıw ushın olardı ilim-izertlew jumısları menen qosıp alıp barıw usılların úyreniw zárúr. Joqarı oqıw orınlarında hár bir pándi oqıtıwdıń ózine tán metodları hám usılları bar.

Mekteplerde qaraqalpaq tilinen hám teoriyalıq hám praktikalıq jaqtan maǵlıwmatlar beriledi. Al, joqarı oqıw orınlarında qaraqalpaq tiliniń hár bir tarawı boyınsha teoriyalıq maǵlıwmatlar ilimiy negizde beriledi. Bul teoriyalıq maǵlıwmatlar hár qıylı usıllarda ózlestiriledi. Usıǵan baylanıslı hár bir ilimniń ózine tán teoriyaları bar. Máselen, til bilimi teoriyası, metodika iliminiń teoriyası.

Joqarı oqıw orınlarında qaraqalpaq tiliniń fonetikasınan, leksikasınan, grammatikasınan, orfografiyası menen orfoepiyasınan, punktuatsiyasınan, stilistikası hám til mádeniyatınan, til tariyxınan belgili dárejede teoriyalıq maǵlıwmatlar beriledi.

“*Metodika*” sózi grek tilinen alınǵan sóz bolıp usıl, ádis degen mánini bildiredi. Bul oqıwshılarga, studentlerge til faktlerin bir sistemaǵa túsiriwdi anıqlaytuǵın bilim beriw quralları texnologiyası jıyıntığı bolıp esaplanadı.

«Metodika» sózi tómendegidey mánilerde qollanladı: belgili bir maqsette orinlanatuğın jumıslar usıllarınıń jıyıntığı, pedagogika iliminiń bir tarawı, belgili bir oqıw pánlerinen bilim beriwdiń usılların izertleytuğın pán retinde qollanladı. Metodika bilim beriw usılları texnologiyası jıyıntığı bolsa, al metodologiya usı bilim beriw usılların ilim izertlew jumısında bassılıqqa alatuğın negizgi tirek bolıp esaplanadı. Metodologiya grektiń metodes-izertlew, logos-ilim degen sózlerinen alınğan termin. Demek, metodologiya ilimiy-izertlew usılı tuwralı ilim, yağniy izertlew usıllarınıń jıyıntığı degendi bildiredi.

Teoriyalıq mağlıwmatlar menen ámeliy kónlikpelerdi oqıwshılar, studentlerdiń ózlestirip alıwında bilim beriw texnologiyası qollanladı. Bilim beriw texnologiyasına mınalar kiredi: qaraqalpaq tilin tereń ózlestiriwdiń nızamlıqları, qaraqalpaq tilin oqıtıw printsipleri, didaktikalıq materiallar, bilim beriw kólemi, oqıtıwdiń mazmunı, bilim beriw metodları hám usılları, oqıtıw jobaları.

Qaraqalpaq tili metodikası basqa jeke pánler sıyaqlı pedagogika iliminiń tarawına kiredi. Ol óziniń izertlew tariyxına, óziniń mazmun hám izertlew, dáliyllew hám túsindiriw usılına iye.

Qaraqalpaq tili metodikası óz aldına ilim bolıp pedagogika, psixologiya, lingvistika hám praktikalıq tájiriybelerdiń juwmağı tiykarında dúzilgen teoriyalıq qağıydaları anna tilin oqıtıw protsessinde belgili bir nızamlılıq tiykarında bildiriwdiń juwmağı.

Metodika páni - bul eń dáslep mekteplerde qaraqalpaq tiliniń teoriyasın úyreniw arqalı oqıwshılardıń jámiyetlik kóz-qarasın qalıplestiriw, óz watanın súyiwge tárbiyalaw, qaraqalpaq tilinde durıs jazıw hám sóylew kónlikpelerin qalıplestiriw jolların úyretedi.

Jaslardıń oylawın, óz betinshe pikirlewin rawajlandırıwda, bilim kónlikpelerin payda etiwde, olardı milliy qádiriyatlarımız, úrip-ádet dástúrlerimiz ruwxında tárbiyalawda anna tiliniń tutatuđın ornı úlken hám imkaniyatları keń. Ásirese, házirgi dáwirde jetilisken, kámil insanlardı tárbiyalawda ana tili tálimin tereńnen úyreniwge ayrıqsha itibar berilmekte. Ózbekstan Respublikasınıń Bilimlendiriw haqqındađı nızamında, Kadrlar tayarlawdıń milliy bađdarlamasında jaslarğa tálim-

tárbiya beriwdi basqışpa-basqış ámelge asırıw belgilengen. Bul tálimniń barlıq basqışlarında ana tilin oqıtıwdı hám shólkemlestiriw hám mazmun jaǵına qayta kórip shıǵıwdı talap etedi.

Mektep táliminde ana tili eń tiykarǵı hám jetekshi oqıw pánleriniń biri eken, joqarı oqıw orınlarında da qaraqalpaq tilin oqıtıw usınday áhmiyetke iye. Oqıwshı hám studentlerge qaraqalpaq tili sabaqlarında óz betinshe erkin pikirlewge úyretiw, sabaqlıqlardaǵı grammatikalıq qaǵıydalardı qurǵaq yadlatıwǵa jol qoymay, olardıń sóylew mádeniyatın qáliplestiriw, tilimizdi tereń úyreniwge onı ámelde qollanıwǵa úyretiwimiz zárúr:

Qaraqalpaq tili táliminiń tásirsheńligin arttırıw, oqıwshını tálim protsessiniń subektine aynaldırıw, oqıwshı hám studentlerdiń iyelegen bilim, kónlikpe payda etiwdiń qolay usılların anıqlaw, ana tilinen qosımsha jumıslardı shólkemlestiriw usılların biliw pánniń ilimiy-izertlew obekti bolıp esaplanadı.

Buǵan Qaraqalpaq tilinen beriletuǵın zárúr teoriyalıq bilimler, sol bilimge sáykes qábilet hám kónlikpeler, dóretiwshilik, sheberlik usılları, oqıtıwshı hám oqıwshınıń birge islesiw protsesi kiredi.

Oqıtıw metodların tańlawda eki eń áhmiyetli másele kózde tutıladı: a) oqıwshılardıń teoriyalıq bilimdi iyelew qábileti; b) úyrenilgen bilimdi ámeliy shınıǵıwlar menen sapalı ózlestiriw hám ámelde qollana biliwi.

Oqıtıw metodlarınıń sistemasın anıqlawda negizinen tómendegi belgilerdi kórsetiw múmkin:

- 1) tiyisli pándi oqıtıwda onıń barlıq tárepin qamtıwı;
- 2) úyreniwge tiyisli materiallardı túsiniwi hám ózlestiriwi ushın zárúr bolǵan barlıq metodikalıq usıllardıń óz ara baylanısıwı hám onıń bir maqsetke qaratılıwı;
- 3) Oqıtıw mazmunınıń tiykarǵı bólegin quraytuǵın barlıq metodlar ushın qollanılatuǵın ulıwma didaktikalıq printsiplerdiń birligi;

Dúnya júzi didaktik alımları keyingi jıllarda tálim metodları hám olardıń mazmunına baylanıslı ilimiy izertlewler alıp bardı. Olar oqıtıw metodlarına túrlishe talqı jasaydı.

Ayırım ilimpazlar (E.Í. Perovskiy, E.P.Golant) tálím metodların bilim beriw dárejesine qaray awızeki, kórsetpeli hám ámeliy metodlarǵa bólse, ekinshi topar ilimpazlar (M.A.Danilov, B.P.Esipov) málim dárejedegi sabaqlarda bilim beriw dárejesinen kelip shıǵıp bilimlerdi iyelew, kónlikpe hám uqıplılıqtı qáılestiriw iyelegen bilimlerin bekkemlew, bilim hám kónlikpelerin tekseriw hám bahalaw sıyaqlı metodlarǵa bóledi. Yu.K.Babanskiy oqıw metodların úsh toparǵa ajratadı:

1. Oqıwshılardıń oqıw-biliw qábiletin payda etiw.
2. Oqıwshılardıń oqıw-biliw qábiletin bahalaw.
3. Oqıwshılardıń oqıw-biliw qábiletin tekseriw metodları.

Tórtinshi topar ilimpazlar (M.N.Skatin, Í.Ya.Lerner) biliw qábiletiniń ózine tán ózgesheliklerinen kelip shıǵıp tálím metodları: 1) túsindiriw; 2) qayta eslew metodi; 3) problemalıq bayan etiw; 4) izleniwshilik metodi; 5) dóretiwshilik hám ilimiy metodlarǵa bóledi.

Bul metodlar tildi oqıtıw metodikasına biraz sáykes keledi.

Túsindiriw metodında dóretiwshi tárepinen bilimler tayar halında beriledi. Teoriyalıq material túsindiriledi hám mısallar menen dálillenedi. Oqıwshı onı tuńlaydı hám yadta saqlawǵa háreket jasaydı.

Problemalıq bayanlaw metodında oqıtıwshı oqıwshılar aldına bir problemanı qoyadı hám olardı óz betinshe sheshiwine imkaniyat jaratadı. Tálimniń bul metodında oqıw materialı oqıtıwshınıń basshılıǵında óz betinshe talqılawı, baqlawı hám ulıwmalastırıwı menen ajralıp turadı. Házirgi dáwirde joqarı oqıw ornında oqıtılıp atırǵan problemalıq lekciyalar usı metodqa tiykarlanadı.

Qayta eslew metodında oqıwshı berilgen tapsırmanı bilimlerge tiykarlangan halda yamasa úlgige qarap óz betinshe orınlaydı.

Ízleniwshilik metodında oqıtıwshı oqıtıw protsesinde bir problemanı ortaǵa qoyadı, biraq onı sheshiw jolların kórsetpeydi. Hár bir oqıwshı problemanı sheshiw ushın ózinshe izlenedi. Qıyınshılıq tuwdırǵan jerlerinde oqıtıwshı járdem

kórsetedi. Oqıwshı bul járdemdi muǵallimniń túsindiriwinen, oqıwshılardıń ózara ángimelesiwinen, sabaqlıqlardan alıwı múmkin.

Ízertlew (dóretiwshilik) metodı. Bul metod oqıwshıdan tolıq dóretiwshilikti talap etedi. Jańa bilimlerdi alıw ushın oqıwshı ózi islewi, óz betinshe islewge úyreniwi kerek. Oqıtıwshı tárepinen berilgen ámeliy tapsırmalar oqıtıwshınıń járdemisiz orınlanadı. Bunda student ilim-izertlew jumıslarına úyrenedi.

Bul kórsetilgen metodlar tálimniń ulıwma nızamlıqlarınan kelip shıǵıp barlıq pánlerdi oqıtıwda bassılıqqa alınadı.

Qaraqalpaq tiliniń oqıtıw metodikasında usı waqıtqa shekem mektep problemasında qollanılıp kiyatırǵan metodlarǵa: muǵallimniń túsindiriwı, gúrriń, til hádiyselerin baqlaw hám talqılaw, grammatikalıq tallaw, shınıǵıwlar, kitap penen islesiw, kórgizbeli metod hám sayaxat metodları kiredi. Bul metodlar qayta eslewge qaratılǵan metodlar bolıp, oqıwshılardıń pikirlew qábiletin rawajlandırıwǵa tosqınlıq jasaydı. Bunda tek oqıtıwshınıń iskerligi názerde tutiladı. Oqıwshı dıqqattan shette qaladı. Sonlıqtan, sabaqta oqıtıwshı hám oqıwshınıń iskerligin asırıw ushın jańa metodlardan paydalanıw talap etiledi. Oqıwshı yaki studenttiń óz betinshe islewine ayrıqsha dıqqat awdarıw lazım. Usıladı esapqa alıp tálim metodların eki toparǵa ajıratıw múmkin.

1. Oqıtıwshınıń iskerligine baylanıslı metodlar

2. Oqıwshınıń iskerligine baylanıslı metodlar.

Oqıtıwshınıń iskerligine baylanıslı metodlardı:

1) bilimlerdi tayar halında beriw;

2) bilimlerdi problemalıq jol menen bayan etiw metodlarına bólsek boladı.

Bilimlerdi tayar halında beriw eń kóp tarqalǵan metod bolıp, bul túsindiriw lekciya arqalı beriledi. Til hádiyselerin túsindiriw, oqıwshı, student biliminiń bos táreplerin tolıqtırıw, qosımsha maǵlıwmat beriw, sorawlarǵa juwap beriw maqsetinde bul metod qollanıladı. Bul metodtıń hám unamlı hám unamsız tárepleri bar. Unamlı tárepi waqıt únemlenedi, bilimdi bekkemlewge, tákirarlawǵa

ajratılған waqıt kóbirek boladı. Al, unamsız tárepi oqıwshı yaqı studenttiń pikirlew qábleti shegaralanadı, tek tıńlawshıǵa aylanıp qaladı. Bul metodtan paydalanıwda tómendegilerge itibar beriw kerek:

- oqıtıwshınıń sóylew mádeniyatına. Ápiwayı, mazmunlı, kórkem, tásirli hám izbe-iz bayanlangan pikir oqıwshıda bilimge bolǵan qızıǵıwshılıq oyatadı;
- oqıw materialın belgili bir rejege tiykarlanıp bayan etiw;
- bilimlerdi tayar halında bayanlaw hám oǵan oqıwshını isendiriw hám tiykarlap beriw.

Bulardan basqa til faktlerin talqılaw ushın keltirilgen misallardıń ilimiy, kórkem hám tárbiyalıq áhmiyeti bolıwın támiyinlew. Bilimlerdi tayar halında bayan etiwde oqıwshı, yaqı studenttiń dıqqatın úyrenilip atırǵan materialdıń tiykarǵı táreplerine qaratıw, keyin de úyreniliwi tiyis materiallarǵa jol-joba beriw úlken áhmiyetke iye.

Bilimlerdi problemalıq jol menen bayan etiw metodı. Bul metod oqıwshı yaqı studenttiń óz betinshe islewine tiykar boladı. Til materialların tayar halında ózlestirmey, ózinshe izleniw, pikirlew arqalı sheshiwge úyrenedi. Ortaǵa taslangan problema jóninde oylanadı, onı sheshiwge háreket jasadı. Demek, oqıwshınıń issheńligi, dóretiwshiligi artadı. . Oqıwshılar izleniwshilikke gúrrińlesiw arqalı erisiledi. Gúrrińlesiw arqalı problemalıq sorawlar tuwılıwı múmkin. Bilimlerdi problemalıq jol menen bayan etiw oqıwshılardıń dóretiwshilik imkaniyatların keńeyttiredi, óz pikirin erkin ayta biliwge úyretedi. Úyrenilip atırǵan bilimge qızıǵıwshılıǵı kúshevedi.

Qaraqalpaq tili sabaqlarında problemalıq sharayat jaratıw ushın tómendegi usıllardan paydalanıwǵa boladı.

1. Tilge baylanıslı faktlerdi talqılaw arqalı problemalıq sharayat jaratıw. Bul usıl járdeminde oqıwshılardaǵı bar bolǵan ilimlerde tiykarlanıp, olarǵa málim emes problemanı sheshiw ushın sorawlar qoyıw múmkin. Máselen, "Gáp hám

onıń tiykarǵı belgileri” degen tema ótilgende: “Bir sóz ne ushın gáp boladı?” “Gáptiń sózden parqı nede?” degen sorawlar qoyıwǵa boladı.

2. Til hádiyslerin qarama-qarsı qoyıw yaki salıstırıw arqalı problemalıq soraw qoyıwǵa boladı. Salıstırıw arqalı til hádiyseleriniń uqsaslıq hám ózgeshelik tárepleri anıqlanadı. Máselen “Tuwra gáp hám ózlestirilgen gáplerdi” ótkende eki gápti salıstırıw arqalı uqsaslıq hám ózgeshelik táreplerin anıqlaw múmkin.

3. Til hádiyselerin ulıwmalastırıw arqalı problemalıq soraw payda bolıwı múmkin. Bul usıl ana tili páninde induktiv metodqa tiykarlanadı. Máselen, hár qıylı dúzilistegi gápler beriw arqalı onı talqılap qaratpalar hám baslawısh aǵza arasındaǵı parqın anıqlaw tapsırıladı. Bunnan keyin basqa sorawlarǵa juwaplar beriledi.

4. Berilgen teksttiń mazmunına tiykarlanıp problemalıq sharayat jaratıw. Bunda tómendegishe problemalıq sorawlar qoyılıwı múmkin.

1. Neshe-neshshe sózleriniń parqı bar ma ?

2. Sózlerdiń tuwra hám awıspalı mánilerin anıqlań.

Problemalıq lekciya ótkende sorawdıń durıs qoyılıwına, úyreniliwi kerek materialǵa, sabaqlıq hám qosımsha ádebiyatlar menen tanısıwına itibar beriw kerek.

Sunday-aq, qaraqalpaq tilin oqıtıwda teoriyalıq metodlar, ámeliy metod hám kórgizbeli metodlar qollanıladı.

Teoriyalıq metodlarǵa-túsindiriw, gúrriń, xabarlaw, lekciya, tájiriye hám kitaptan paydalanıw metodları kiredi.

Praktikalıq metodlarǵa-tallaw, jazba jumısların jazdırıw, kórkemlep oqıw, seminar sabaqları, tildi ádebiyat penen baylanıstırıp oqıtıw usılları kiredi.

Kórgizbeli metodqa tablitsa, sxema, keste, kespe qaǵazlar, kartochkalar tayarlaw, magnitafon, kompyuterden paydalanıw usılları kiredi.

Ózbekstan Respublikasınıń bilimlendiriw sistemasında innovatsiya engiziw, jedel bilim beriwshi hám ámelde jaqsı nátiyje beretuǵın oqıtıw jolların

ózlestiriwdegi tiykarǵı wazıypalardıń biri. Dúnya jetiskenliklerine say keliwshi bilim beriwdiń jańa usılların, jolların islep shıǵıwdan ibarat.

Bunday jańalıqlardı oqıtıw protsessine engiziw zárúrligi hám áhmiyeti tómenдеgi jaǵdaylardan kelip shıǵadı:

- Kadrlardı tayarlaw milliy baǵdarlamasın ámelge asırıw ushın oqıtıwdı jetilistiriw zárúrligi;

- Tálim-tárbiya protsessindegi oqıtıwshı hám oqıwshı arasındaǵı qarım-qatnastı, olardıń atqaratuǵın xızmetin ózgeriw zárúrligi;

- İlim hám texnikanıń tez pát penen rawajlanıwı nátiyjesinde informatsiyalardıń keskin artıwı, tez tarqalıwı, ózgeriw hámde olardı jaslarǵa úyretiwge waqıttıń jetkiliksizligi;

- Házirgi dáwirde insaniyattıń teoriyalıq hám emperikalıq oy-óristen anıq juwmaqlarǵa, ámeliy áhmiyetke iye texnikalıq oy-óriske ótip baratırǵanlıǵı;

- Kámil insandı tárbiyalawda obektiv shınlıqqa sistemalıq qatnas jasaw printsipin basshılıqqa alıp aldınıǵı qatar, zamanagóy oqıtıw usıllarınan paydalanıwǵa bolǵan talaptıń artıwı.

Házirgi kúnde kópshilik rawajlanǵan, demokratiyalıq mámleketlerdiń oqıtıw sistemasındaǵı tiykarǵı metodikalıq jańalıqlar innovatsiyalıq pedagogikalıq texnologiyalardı engiziw menen baylanıslı. Sebebi hár qanday pedagogikalıq texnologiya tálim-tárbiya tiykarında turıwshı belgili bir ideyaǵa tayanıp, anıq usıllar hám qurallar járdeminde ámelge asırıladı. Jer júzilik YuNESKO shólkemi qabıl etken anıqlamaǵa muwapıq "Pedagogikalıq texnologiya - adam hám texnika resursların, olardıń óz-ara tásin esapqa alǵan halda tálimdi optimallaştırıw maqsetinde oqıtıw hám bilimdi ózlestiriw protsessin tolıǵı menen anıqlaw, jaratıw hám qollanıwdıń sistemalıq metodı" esaplanadı. Pedagogikalıq texnologiyaǵa bunnan tısqarı bir qansha pedagog ilimpazlar tárepinen berilgen anıqlamalar da bar. Máselen, pedagogikalıq texnologiya bul jeke adamdı (shaxstı) oqıtıw,

tárbiyalaw hám qáliplestiriw nızamlıqların ózinde jámlegen hám nátiyjeni támiyinleytuǵın pedagogikalıq xızmet (N.Saidaxmedov) yamasa-pedagogikalıq texnologiya - bul óz kúshin únemlew hám zárúrli nátiyjege erisiw imkanın beretuǵın muǵallimniń jeke adamǵa oqıwshılar toparına dál tásir etiw qurallarınıń sisteması (Yu.P.Azarov) degen anıqlamalar.

1. İnteraktiv oqıtıwdıń texnologiyalıq ózgeshelikleri. İnteraktiv oqıtıwdıń metodikalıq ózgeshelikleri

İnteraktiv sózi inglisshe "inter" óz ara "act" háreket mánisin bildirip, interaktivlik óz ara birgelikte háreket etiw, birge islesiw, sóylesiw, birgelikte ózlestiriw degen mánilerde qollanıladı. İnteraktiv oqıtıw birinshi gezekte oqıwshılardıń óz ara gúrrińlesiwi, pikir alısıwı, bir-birine úyretiw arqalı bilimlerdi ózlestiriwge baǵdarlanǵan pedagogikalıq xızmet.

İnteraktiv oqıtıw usılları oqıwshılardıń bilim alıw múmkinshiligin, olardıń belsendiligin rawajlandıradı.

Házirgi kúnde ilimpaz metodistler hám tájiriybeli oqıtıwshılar tárepinen interaktiv oqıtıwdıń topar jumısınıń birneshe formaları islep shıǵılǵan.

İnteraktiv usıllardıń ishinde eń keń tarqalǵanı "oqıw diskussiyası", "birge izleniwshilik", "aql hújimi", "óz-ara pikir alısıw" esaplanadı. Sabaq waqtında oqıwshılar tárepinen aldın-ala belgili dárejede túsiniǵi bar qandayda bir másele talqılansa bul forma nátiyjelirek boladı. Bunnan basqa talqılanıp atırǵan temalar jabıq hám tar úyrenilmewi kerek. Máselen, til haqqında maǵlıwmat bergende, onı hár tárepleme úyreniw talap etiledi. Til degen ne? degen sorawǵa hár kim ózinshe juwap izleydi. Pikirler talqılanadı, ulıwmalastırıladı. Topar jumısın ápiwayı forma ("úlken dóńgelek", "akvarium", "vertushka")dan baslaǵan jaqsı. Bunda studentler tek ǵana ózleriniń pikir, kóz-qaras hám bahasın berip qoymastan, qaǵıydaǵa sáykes sheriklesiniń dálilin esitip, óziniń kóz-qarasınan bas tartıwǵa yamasa onı ózgeriwge múmkinshilik aladı. Bunday oqıtıw únyada aktual esaplanadı hám

adamnan tek ǵana logikalıq oylawdı talap etpesten, al basqalardıń pikirlerin húrmet etiwde talap etedi.

Sabaqtaǵı interaktiv iskerlik bes tiykarǵı elementler menen sáwlelenedi: pozitivlik óz-ara baylanıs; jeke juwapkershilik; bir-birine járdem kórsetiw háreketi; jumıstı birge alıp barıw qábleti hám topardaǵı jumıs nátiyjesi. Interaktiv bir shıǵıp sóylewshiniń, bir pikirdiń ústemligin monopoliyasın shekleydi. Bilim alıw barısında hár kim óz pikirin sın kóz benen aytıwǵa hám tiyisli maǵlıwmatlardı analiz etiw tiykarında quramalı máselelerdi sheshiwge, qáte pikirlerdi saplastırıwǵa, tereń oylap kórilgen sheshimlerdi qabıl etiwge, diskussiyalarda qatnasıwǵa hám basqa da adamlar menen mádeniyatlı qarım-qatnas jasawǵa úyrenedi. Bul ushın sabaqlarda jeke, jup hám topar jumısları shólkemlestiriledi. İzertlew proektleri, hújjet hám hár qıylı maǵlıwmatlar derekleri menen jumıs alıp barıw, dóretiwshilik jumısları paydalanıw iske asırıladi.

Oqıtıwdıń interaktivlik usılı auditoriyada sherikleslik jaǵdayın jaratadı. Interaktivlik usılǵan tiykarlanǵan texnologiyanı qoyıp atırǵan oqıtıwshı dóretiwshi sheriklesler sıpatında islewge, tiykarlanǵan ózgerislerge, turaqlı tayarlıqqa hám juwapkershilikli máselelerdi sheshiwge úyrenedi. Oqıtıwdıń interaktiv usılları tómendegi nátiyjelerge alıp keledi:

- Oqıwshılarda sabaqqa, pánge qızıǵıwshılıq artadı;
- Dóretiwshi sheriklesler sıpatında islewge úyrenedi;
- Tiykarlanǵan (juwap qaytarıwǵa) ózgislerge, turaqlı tayarlıqqa hám juwapkershilikli máselelerdi sheshiwge úyrenedi;
- Oqıw materialı bekkem ózlestiriledi;
- Analitikalıq oylaw rawajlanadı;
- qarım-qatnas jasaw mádeniyatı qalıpleseidi;
- oqıwshılar oqıw iskerligine belsendilik penen qatnasadı;
- Oqıw ushın qolaylı (unamlı) psixologiyalıq mikroklimat jaratıladi hám t.b.

Ámelde interaktiv texnologiyalardı úyreniw ushın terning sabaqlarda qatnasıw, jeke tájiriye toplaw eń áhmiyetli esaplanadı. Oqıtıwdıń aktiv metodu haqqında kóp ádebiyatlar oqıw múmkin, biraq onı tek ǵana óziń islep kóriw arqalı ózlestiriwge boladı.

Oqıw jumısında aktiv hám topar jumısları dástúrge aylanǵan eski formada qollanılǵan. Biraq XX aqırı XXI ásirdeń basına kelip pedagogikada onı qollanıwdıń jańa baǵdarı, sınılı-oylaw qábiletiniń rawajlanıwın támiyinlewshi usıllar jaratıldı. Sınılı-oylaw fazalar arqalı, baqıshpa-basqısh júzege keltiriledi hám rawajlandırıladı. Kritikalıq oylawdıń fazaları: shaqırıw (bilimlerdi tartıw); mazmundı ańlaw (sanalı qabil etiw); oy juwmaqın shıǵarıw esaplanadı. Sınılı oylawda jańa ámeller, usıllar hám pikirlew mexanizmleri islep shıǵıladı hám qollanıladı. Sınılı-oylaw fazalarına sáykes sabaq: bilimlerde anıqlaw (shaqırıw fazası); jańa bilimlerde ózlestiriw (mazmundı ańlaw fazası); bilimlerdeń ózlestiriliw dárejesin talqılaw hám bahalaw (oy juwmaqın shıǵarıw fazası) bólimlerine ajratıladı. İnteraktiv oqıtıw texnologiyasında usı fazalardıǵa sáykes birqatar metodlar qollanıladı.

Bilimlerdi anıqlaw bóliminde: grafikalıq shólkemlestiriwshiler; fokuslewshi (baǵdarlawshi) sorawlar; problemalıq sorawlar; kútiwdegi joldas; aqıl hújimi; jeke aqıl hújimi; klaster (tarmaqlar); kategoriyalıq sholıw; erkin jazba jumıs (xat); jup bolıp yamasa topar menen talqılaw; aldın ala berilgen terminler (tayanısh sózler); shiyelenisken (ornı almasırılǵan) logikalıq dizbekler metodları keńirek qollanıladı.

Jańa bilimlerde ózlestiriw bóliminde: ámeliy shólkemlestiriwshiler; ornı ózgerilgen (awıstırılǵan) diskussiya; birgelikte oqıw; avtorǵa soraw beriw; oqıwshılar juplıǵında talqılaw; bilemen/bilgim keledi/ bilip aldım; oqılǵan materialǵa reaktsiya (pikir bildiriw); kúndelik (eki bólimli yamasa basqa tipi); topar yamasa juplıqlarda talqılaw; Zigzag; Ins345; Jan-jaqlama (kesispeli, qarama-qarsı) diskussiya, oqıw diskussiyası; sını beriwshi (tartıs) toparlar; rollı sını beriwshi (tartıs) topar hám t.b. metodlar isletiledi.

Bilimlarni ózlestirish dárjesini talqilash hám bahalashda: birgelikte ish; kooperativlik oqiwǵa kirish; bahalıqlar (isenimler) sızıǵı; sinkveyn; erkin jazba jumı (xat); 10 minutlıq esse; dálilge iye (tiykarlangan) esse; Ins345 tablitsası; klaster; (topar yamasa jumlıqta) talqilash; zigzag 2; kontseptual karta; analitikalıq usulda referat jazıw metodları kóbirek paydalı esaplanadı.

Bir qatar pedagogikalıq tájiriybeler interaktiv metodlardıń sabaq bólimlerine qarata joqarıdaǵı túrdegi bólistiriliwiniń shártli ekenligin, bul metodlardı sabaqlardıń ózgesheligine qaray basqa bólimlerde de qollanıw múmkin ekenligin tastıyıqlaydı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Azizxojaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent, 2003.
2. Eshmuhammedov va boshqalar. Tálimda innavacion texnologiyalar. Tashkent, 2008
3. Golish L.V, Fayzullaeva D.M Pedagogik taxnologiyalarni rejealashtirish va loyixalashtirish. Tashken, 2012
4. Golish L.V. Texnologii obucheniya na lekciyax i seminarax: Uchebnoe posobie. Toshkent, 2005.
5. Yoldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. Tashkent, 2004.
6. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. Oquv qollanmasi. Qarshi 2000

2-TEMA: QARAQALPAQ TILIN OQITÍWDA TÁLIM SAPASÍN ARTTÍRÍWDÍN ÁHMIYETLI MÁSELELERI

Reje:

1. Awızeki hám jazba sawatlılıqtı ósiriw
2. Sóylew mádeniyatın jaqsılaw
3. Qaraqalpaq tilin oqıtıwǵa qollanılatuǵın metodlar

Tayamsh túsinikler:

Sóylew mádeniyatı, sheshenlik óneri, sóylew estetikası, varvarizmler, vulgarizmler, norma, sóylewdiń kórkem, tásirli, obrazlı, qısqa, anıq, túsinikli bolıwı, sóz ádebi, sóylew ádebi, til mádeniyatı.

Sóylew mádeniyatı jámiyettiń mádeniy rawajlanıwınıń, millettiń ruwxıy jetiskenliginiń áhmiyetli belgisi sanaladı. Mámleketimizde ruwxıy-aǵartıwshılıq reformalar-mámleket siyasatınıń baslı baǵdarı dep járiyalanǵan búgingi kúnde sóylew mádeniyatı máseleleri hár qashanǵıdan da aktual esaplanadı. Respublikamızdın «Mámleketlik til» haqqındaǵı nızamı, «Bilimlendiriw haqqında» ǵı nızamı, «Kadrlar tayarlawdın milliy baǵdarlaması» hám basqa da hújjetlerde ruwxıy – aǵartıwshılıq tárbiya, til máselelerine ayrıqsha itibar berilgen. Hár qanday adam eń dáslep óz ana tiliniń haqıyqıy mamanı bolıwı kerek. Prezidentimiz Í.A.Karimov Ózbekstan Respublikası Oliy Majlisiniń 1997-jıl 29-avgusttaǵı IX sessiyasında sóylegen sózinde «Óz pikirin erkin, ana tilinde shıraylı hám anıq bayanlay almaytuǵın qánigeni, ásirese basshı orında otırǵanların búgin túsiniw de, aqlaw da qıyın!» – dep atap ótedi.

Sóylew mádeniyatı – házirgi til iliminiń aktual máselelerinen biri. Bul máseleni sheshiw ulıwma mádeniyatımızdı rawajlandırıw, sonday-aq, joqarı oqıw orınlarında, orta arnawlı oqıw orınlarında, orta mekteplerde sabaq ótiw protsesin

jaqsılaw menen de baylanıslı. Sheshenlik óneri sırların úyreniw, óz pikirin bayanlawda til quralların kerekli orınlarda durıs qollanıw, barlıq tarawda xızmet etiwshi hár bir adam ushın turmıs zárúrligi dep esaplanıwı kerek.

Házirgi qaraqalpaq ádebiy tili túrkiy tiller arasındagı rawajlangan tillerdiń biri esaplanadı. Respublikamızdıń óz gárezsizligin qolǵa kirgiziwi, tilimizdiń respublikamız territoriyasında mámleketlik til sıpatında háreket etiwın támiyinlewshi bir qatar nızamlardıń shıǵıwı, tilimizdiń rawajlanıwı ushın keń imkaniyatlar ashıp berdi. Qaraqalpaq tiline mámleketlik til biyliginiń beriliwi quwanışlı waqıya bolıp, ol óz ana tilimizdiń abırayınıń jáne de artıwına, qollanıw shegarası hám imkaniyatlarınıń keńeyiwine unamlı tásir jasadı. Bul bolsa mádeniyatımız kórki bolǵan qaraqalpaq tiliniń xızmetin keńeytiw, onıń imkaniyatların jáne de rawajlandırıw, onı dúnya tilleri dárejesine kóteriw zárúrligin keltirip shıǵaradı. Áne usı kóz qarastan alıp qaraǵanda qaraqalpaq sóylew mádeniyatı mashqalaların sheshiw búgingi kúnde til ilimi aldındaǵı eń aktual máselelerdiń biri bolıp sanaladı. Sonıń ushın qaraqalpaq sóylew mádeniyatın rawajlandırıw boyınsha alıp barılıp atırǵan háreketler bul mashqalalardı unamlı sheshiwge tilimiz áhmiyetin jáne de asırıwǵa qaratılǵan. Keyingi jıllarda qaraqalpaq tilin hár tárepleme tereń úyreniw, onıń fonetikalıq, leksikalıq, grammatikalıq dúzilisin basqa pánler menen baylanıslı táreplerin izertlew boyınsha kózge kórinerlik jumıslar islendi. Basqa pánler qatarı sóylew mádeniyatın úyreniw boyınsha da bir qansha tabıslar qolǵa kirgizildi. Bul máselelerdiń joqarı oqıw orınlarında arnawlı kurs sıpatında oqıtılıwı, baspasóz, radio, televidenie arqalı túsindiriw isleriniń alıp barılıwı, xalıq arasında hárqıylı dógerek, gúrrińlesiwlerdiń ótkeriliwin atap ótsek boladı. Búgingi kúnde qaraqalpaq sóylew mádeniyatınıń eń úlken tabıslarınan biri - qaraqalpaq tili normalarınıń bir qansha qalıpke túskenligi. Qaraqalpaq tili qaraqalpaq milletiniń pikir almasıw quralı sıpatında oǵada juwapkerli zárúr wazıypanı orınlamaqta. Respublikamız territoriyasında is

júrgiziwde, oqıw, oqıtıwdıń túrli basqıshlarında radio hám televidenie, baspa sózde qarım-qatnas quralı sıpatında qollanıladı.

Tilimizdiń kún sayın bayıp rawajlanıwında milletimiz arasınan jetilip shıqqan sóz sheberleri, tilshiler hám ádebiyatshı alımlar, jazıwshı hám shayırlar, ǵalaba xabar quralları xızmetkerleriniń jumısları oǵada salmaqlı. Tilimizde normalanıw máselesiniń belgili bir nátiyjelerge erisiwi, awızeki hám jazba tilde ámel qılıwı kerek bolǵan normalardıń islep shıǵılǵanlıǵı, usı tiykarda tilimizdiń rawajlanıwındaǵı ayırım mashqalalardıń sheshiliwi sol adamlardıń xızmetleri menen tikkeley baylanıslı. Joqarıda aytıp ótilgen pikirlerden qaraqalpaq til iliminde sóylew mádeniyatı tarawında barlıq mashqalalar sheshilgen degen pikirge keliw nadurıs boladı. Biz óz ǵárezsizligimizge erispesten burınǵı dáwirdegi jaǵday menen búgingi kúndegi tilimizdiń awhalın salıstırsaq bul náirse anıq seziledi. Ótken jıllar dawamında rus tiliniń kúshli tásiiri nátiyjesinde qaraqalpaq tili sırtqı faktorlardıń tásirinen hár qıylı atamalar menen bir qansha bayıǵan bolsa da, óz imkaniyatlarınıń sheklenip qoyılıwı esabınan belgili dárejede jarlılanıp ta qaldı. Hátte joqarı klass oqıwshıları hám joqarı oqıw ornı studentlerinen baslap ilimiy dárejeli hám ataqlı alımlardıń sózleri de tásiirsiz, jarlı bolıp qaldı. Olardıń sózlerinde izbe-izlik jetispeydi, shet tili sózlerin orınsız qollanadı. Kórinip turǵanıday, rus tili biziń ómirimizge sanalı dárejede sińip ketken, hátteki búgingi kúnde óz milletimiz wákillerine de qaraqalpaq tilin úyretiwdi dáwir talap etpekte. Qarım-qatnas protsesine tán bolǵan sóylewdegi kemshilikler sóylew mádeniyatına ulıwma milliy mashqala sıpatında juwapkershilikli qatnasta bolıw zárúrligin keltirip shıǵaradı. İnsanniń kúndelikli qarım-qatnaslarında til birlikleriniń nadurıs tańlanıwı, varvarizmler, vulgarizmlerge keń orın beriliwi sózdiń tásiirsiz, qopal bolıwına alıp keledi. Bul jaǵday ayırım jazıwshılardıń shıǵarmalarında, gazeta betlerinde járiyalanǵan geypara maqalalarda kózge túsedı.

Tildegi bunday kemshilikler sóylew mádeniyatına unamsız tásir kórsetiwshi mashqala sıpatında kún tártibindegi sheshiliwi tiyis, zárúr wazıypalardan bolıp qala

beredi. Til birlikleriniń sóylew barısı ushın eń kerekli, zárúrin tańlay biliw, sóylewdiń kórkem, tásirli, obrazlı, qısqa, anıq, túsinikli bolıwı, artıqmashılıqtıń bolmawı, tıńlawshı yaqi oqıwshıda bayanlangan pikirge baylanıslı belgili bir sezimlerdiń oyanıwı, bulardıń hámmesi sóylew mádeniyatı túsiniginde jámlesken. Demek, tekst dúziwde tilde kerekli bolgan birliklerdi tańlap alıp qollanıw zárúrligi hám de ádebiy til normaların sonday-aq olarğa sóylew payıtında ámel qılıw sırların izertlew, analiz etiw, «Qaraqalpaq sóylew mádeniyatı» tarawınıń izertlew obiekti hám wazıypası esaplanadı. Norma - sóylew mádeniyatı tarawınıń tiykarı esaplanadı.

Kórinip turğanınday, tilde normalıq turaqlılıqqa erisiw, sóylew mádeniyatın hár tárepleme rawajlandırıw, awızeki hám jazba tilde ushırasatuğın hárqıylı kemshiliklerdi joq etiw, ámelde bolgan milliy ádebiy tildiń basqa tiller arasındaqı abırayın belgilep beriwshi jámiyetlik hám siyasiy másele sıpatında mámleketlik áhmiyetke iye .

Sóylew mádeniyatı insan ulıwma mádeniyatınıń bir bólegi bolıp, pikirdi ádebiy til normalarına sáykes durıs, erkin, anıq, logikalıq jaqtan izbe-iz, jağımlı hám tásirli bayan ete alıw. Mádeniyatlı sóylew degende til birliklerinen, sonıń ishinde leksikalıq, grammatikalıq hám stillik qurallardan sóylew payıtında durıs hám orınlı paydalanıw názerde tutıladı. Sóylew mádeniyatı adamnan til baylığın-leksikalıq birlikler, grammatika, orfoepiya, til stilleri hám olardıń hár birine sáykes ózgeshelikler hám de normalardı joqarı dárejede biliwdi talap etedi. Bulardan basqa sóylew mádeniyatı insannıń jeke mádeniyatı dárejesi menen de baylanıslı.

Sonı da ayrıqsha atap ótiw kerek, til erkinligisiz gárezsiz mámleketti kóz aldımızğa keltirip bolmaydı. Sol sebepli tilimiz sulıwlıqı, tilimizdiń jámiyetlik ómirde tutqan ornı, áhmiyeti, sóylew mádeniyatı, sóylew estetikası haqqında bilim hám kónlikpelerge iye bolıwdıń áhmiyeti júdá úlken. Sóylew mádeniyatınıń jáne bir tárepi sonnan ibarat, pikirdi awızeki yamasa jazba formada bayanlağanda, álbette logikalıq izbe-izlikke tiykarlanıw kerek. Leksikalıq, grammatikalıq, stillik

normalar ádebiy tildiń hámme kórinisleri ushın tán bolsa, imla hám irkilis belgilerine tiyisli normalar ádebiy tildiń tek jazba túri ushın, sózlerdi durıs aytıw normaları bolsa awızeki forma ushın tán boladı.

Durıs, anıq, kórkem hám jaǵımlı sóylew ushın til baylıqlarınan mazmunǵa sáykes sózdi tańlay alıw uqıbın (qábiletin) jetilistiriw zárúr. Bunıń ushın sózdi orınsız tákirarlamaw, sóz formaların, gáp túrlerin durıs qollanıw, hár bir stildiń ózine tán ózgesheliklerin jaqsı biliw, normaların ańlay alıw maqsetke muwapıq boladı. Sóylew mádeniyatı sóylewshiniń jeke mádeniyatlılıq dárejesiniń ólshemi bolǵanlıǵı ushın adamnan úlken miynetti talap etedi. Onıń ushın xalıq naqıl-maqallarınan, turaqlı sóz dizbeklerinen ónimli hám orınlı paydalana alıw, hádislerden, hikmetli sózlerden bánt basar keltire bilwi hám onıń áhmiyetin túsindire bilwi sheberligin jetilistiriw lazım. Sóylew mádeniyatı tildiń rawajlanıwına baylanıslı mudamı ózgerip turadı, bayıydı. Ol bárqulla rawajlanıwda bolǵan jetilisip, tolıǵıp barıwshı protsess. İnsanniń ruwxıy dúnyasın ózinde sáwlelendiriwshi bul protsesske hár bir mámlekette ayırıqsha itibar berilgenligi jáhán xalıqları tariyxınan málim. Búgingi kúнге kelip, óz aldına bir tarmaq sıpatında tán alınǵan panniń bul tarawınıń payda bolıwı hám qalıplesiw tariyxına názer taslasaq ol áyyemgi Rim hám Afınada, onnan da aldınaraq áyyemgi Mısr, Assuriya, Vavilon hám Hindistanda tiykarı payda bolǵanlıǵın kóremiz. Dúnya xalıqları mádeniyatı tariyxı haqqında gáp ketkende Antifont, Andokid, Lisiy, İsokrat, İsey, Demosfen, Esxil, Tsitseron sıyaqlı onlap alımlar tilge alınsa, Shıǵısta, Oraylıq Aziyada jetilisip shıqqan Maxmud Qashqariy, Axmed Yugnakiy, Yusup Xas Hajib, Álisher Nawayı sıyaqlı alımlar tárepinen dóretilgen shıǵarmalar dúnya xalıqları mádeniyatınıń eń úlken jetiskenligi sıpatında tán alınǵan. Tariyxta «sóz ádebi», «sóylew ádebi», «til mádeniyatı» hám keyingi dáwirlerde «sóylew mádeniyatı» degen atamada qalıplesken bul taraw ásirimiz ortalarına kelip bir qansha tabıslardı qolǵa kirkizdi. Bul dáwirde sóylew mádeniyatı máselelerin úyreniwge baylanıslı úlken kólemdegi Bekbergenov A. «Sinonimler hám

antonimlar» Qaraqalpaq tili boyınsha izertlewler. Nókis 1971. E.Berdimuratov «Kórkem ádebiyat stiliniń tiykarǵı ózgeshelikleri» «Ámiwdárya» 1973. №5. «Ádebiy tildiń funksional stilleriniń rawajlanıwı menen qaraqalpaq tili leksikasınıń rawajlanıwı» (Nókis. 1973), Nasırov D, Dospanov O. «Qaraqalpaq ádebiy tilindegi sózlerdiń stillik mánisine qaray bóliniwı» Qaraqalpaq tili boyınsha izertlewler. Nókis 1971. «Qaraqalpaq tili stilistikası» (Nókis 1990). sıyaqlı qollanbalar, júzlep ilimiy maqalalar, toplamlar, ilimiy-kópshilik xarakterdegi maqalalar dóretildi. Bul dáwirde qaraqalpaq tiliniń funksional stillik imkaniyatları keń analiz etildi.

Búgingi kúnde qaraqalpaq sóylew mádeniyatınıń rawajlanıwın, jáne de jetilisiwin támiynlew ushın tómendegi wazıypalardı ámelge asırıw kerek:

1. Sóylew mádeniyatına tiyisli ilimiy-kópshilik ádebiyatlardı oqıw, oqıtıwdıń túrli qatlamlarına arnap kóbirek baspadan shıǵarıw kerek.

2. Radio hám televideniede sóylew mádeniyatına baylanıslı sáwbetlesiwler arawlı kórsetiwler, esittiriwler, shólkemlestiriw hám olardıń mudamı berilip barılıwın támiynlew lazım. Sonday-aq, gazetada arawlı rubrika astında sóylew mádeniyatına baylanıslı maqalalar berip barıw kerek.

Respublika joqarı hám orta arawlı bilimlendiriw wázirligi hám xalıq bilimlendiriw institutları bul tarawda kitap hám oqıw qollanbalardı dóretiw boyınsha tańlaw járiyalawı shárt. Áne sonda ǵana biz gózlegen maqsetke erise alamız.

Ádebiyatlar:

1. I.Karimov. Barkamol avlod Ózbekiston taraqqiyotining poydevori. 1998, Toshkent.

2. Kungurov R.K., Begmatov E., Tojiev E. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. Toshkent, 1992. 5-12-betler.

3. Kungurov R.K., Karimov S.A., Qurbanov T.İ. Nutq madaniyati asoslari. I-qism. Samarqand, 1985. 4-13-betler.

4. Qudratov T. Nutq madaniyati asoslari. Toshkent, 1993. 15-16-betler.
5. Berdimuratov E. Ádebiy tildiń funksional stilleriniń rawajlanıwı menen qaraqalpaq tili leksikasınıń rawajlanıwı. Nókic, 1973.
6. Bekbergenov A. Qaraqalpaq tiliniń stilistikası. Nókis, 1990.
7. Mahmudov N. Marifat manzillari. Toshkent, 1999.

3-TEMA: QARAQALPAQ TILIN SISTEMALI HÁM ÚZLIKSIZ OQITIW MÁSELELERI

Reje:

1. Qaraqalpaq tilin sistemalı oqıtıw
2. Qaraqalpaq tilin modullı oqıtıw

Tayanısh túsinikler:

Oqıtıw metodları, pedagogikalıq texnologiya, mashqalalı oqıtıw, innovaciya, oqıtıw principi, sistemalıq, izbe izlilik, teoriyanıń ámeliyat penen baylanısı modul

Qaraqalpaq tilin oqıtıwda sistemalıq hám izbe-izlilik printsipi.

Qaraqalpaq tili oqıw predmeti sıpatında belgili bir sistemadan ibarat. Bul sistema qaraqalpaq tiliniń fonetika, leksika hám grammatika tarawların óz ishine aladı. Til biliminiń bul tarawlarınıń hár biriniń ózine tán izertlew obektleri bolǵan menen, olar bir-biri menen tıǵız baylanıslı, mektepte fonetikanı úyrenbesten burın grammatikanı úyreniw múmkin emes. Sonday-aq, leksikanı úyrenbey turıp sóz shaqapların jeterli dárejede túsiniw múmkin emes. Sonlıqtan til qubılısların bir-biri menen baylanıslı túrde úyreniw bilim beriwdiń nátiyjeliligini arttıradı.

Oqıtıwdıń izbe-izlilik printsipi de ótilgen, ótilip atırǵan hám endi ótiletuǵın teoriyalıq bilimlerde bir-biri menen baylanıstırıp úyreniwge tiykarlanadı. Bul printsip arqalı jańa materialdı ótilgen materiallar menen baylanıstırıp, bir temanı ótkende ekinshi bir temaǵa súyeniw múmkinshiligi tuwadı.

Qaraqalpaq tilin oqıtıwda bólimler arasındadıǵı baylanıs printsipi.

Qaraqalpaq tiliniń tarawlarınıń fonetika, orfografiya, leksika, grammatika, punktuatsiya hám stilistikasınıń hár biriniń ózine tán úyreniw obekti bolǵanı menen, olardı oqıtıwda birin ekinshisinen ajratıp úyreniw múmkin emes. Óytkeni, qaraqalpaq tiliniń bólimleri bir-biri menen tıǵız baylanıslı. Máselen, oqıwshılardıń orfografiyalıq, orfoefiyalıq hám punktuatsiyalıq jaqtan durıs jazıwın qalıplestiriw ushın seslik qubılıslardı, nızamlardı, grammatikanı jaqsı ózlestiriwi kerek. Sintaksisti oqıtıw morfologiya menen tıǵız baylanısta alıp barıladı. Demek,

qaraqalpaq tilinen sabaq ótiwde onıń bólimleri aralıǵındaǵı baylanısqa ayrıqsha itibar beriledi.

Teoriyanı ámeliyat penen baylanıstırıw printsipti. Qaraqalpaq tilin oqıtıwda teoriyanı ámeliyat penen baylanıstırıw printsipti degende ana tilinen alǵan teoriyalıq bilimlerde ǵmelde qollanılıwın támiyinlew, ámeliy bilim hám kónlikpelerdi payda etiwdi túsinemiz.

Oqıwshı qaraqalpaq tilin teoriyalıq jaqtan úyreniw arqalı is júzinde grammatikalıq, orfografiyalıq, punktuatsiyalıq jaqtan sawatlı jazıwǵa, ádebiy tildiń normaları boyınsha sóyley biliwge úyreniw tiyis. Bul ushın mektepte fonetika, orfografiya, leksika, grammatika, punktuatsiya, stilistika boyınsha teoriyalıq bilim beriliw arqalı oqıwshılardı kórkem oqıwǵa, oy-pikirin logikalıq jaqtan durıs aytıw biliwge, dál hám anıq, tásirli hám mazmunlı sóylewge hám jazıwǵa, bayanatlar jasap biliwge, is qaǵazlarınan paydalana biliwge, ulıwma teoriyalıq bilimin ámelde qollana biliwge úyretiwimiz zárúr. Bul júdá qıyın is. Sonlıqtan mekteptegi beriletuǵın teoriyalıq bilim ámeliyat penen tıǵız baylanıslı bolıwı kerek.

Qaraqalpaq tili sabaqlarındaǵı til qubılısların talqı jasaw, tekst dúziw, bayan, shıǵarma jumısların jazıw arqalı ámeliy kónlikpeler qalıplese.

Qaraqalpaq tilin oqıtıwda oqıwshılar ulıwma didaktikalıq printsipler menen birge, ana tiliniń ózine tán printsiplerin jaqsı biliwi talap etiledi. Qaraqalpaq tilin oqıtıw ózine tán printsiplerine tómendegiler kiredi.

Oqıwshılardıń oyların rawajlandırıwǵa erisiw printsipti. Qaraqalpaq tili sabaqları oqıwshılardıń oyların rawajlandırıwda keń imkaniyatlardı iye. Oylar arqalı pikir payda boladı. Pikirlew bolsa sóylew arqalı júzege shıǵadı. Demek, oqıwshınıń oyların rawajlandırmaq turıp awızeki, jazba pikirlewin rawajlandırıw múmkin emes. Bul ushın til hádiyselerin talqılaw, salıstırıw, analiz, sintez, ulıwmalastırıw, anıqlaw hám basqa aqıl menen isleytuǵın jumıslar oylardı rawajlandıradı. Mısalı: altın saat, altın júzik, altın gúz, aq altın h.b. sózlerdiń mánilerin, olardıń qanday mánide qollanılǵanlıǵın anıqlaydı. Salıstırıw usılında unli menen unsız dawıssızlardı, túbir menen qosımtanı, mánili sóz benen kómekshi sózdi, sóz benen sóz dizbegi h.b. salıstıradı.

Muğallim qaraqalpaq tiliniń ulıwma didaktikalıq printsipleri menen birge onıń ózine tán printsiplerin jaqsı bilıwi hám oqıtıw protsessinde qollana alıwı lazım.

Solay etip qaraqalpaq tilinen tereń hám sanalı bilimge iye bolıwı ushın tómendegiler esapqa alınıwı kerek.

1. Material kólemi baǵdarlamaǵa sáykes belgili mólsherde klasqa, oqıwshılardıń jas ózgesheligine, bilimine, qáiletine sáykes bolıwı shárt;

2. Hár qanday jańa material ótkendegi temalar bir-biri menen tıǵız baylanısta bolıwı shárt;

3. Hár bir tema oqıwshılardıǵa túsiniqli, anıq olardıń uqıbına say bolıwı, teoriyalıq material ámeliy jumıslar menen tıǵız baylanısta barılıwı tiyis;

4. Muğallim óz jumıslarında pedagogika, psixologiya ilimleriniń jetiskenliklerin puxta paydalanıp barıwı tiyis;

5. Muğallimlerdiń aldıńǵı tájiriybeleri orınlı hám keń túrde qollanılıp barılıwı oqıtıwdıń jańa pedogogikalıq texnologiya boyınsha qaraqalpaq tilin oqıtıwda paydalanıw .

Modullik oqıw insan bas miyiniń ózlestiriw sistemasına eń sáykeslestirilgen oqıtıwdı (assotsiativlik reflektorlıq oqıtıwdı bólsheklik sheginde oqıwdı) názerde tutadı. Modullik oqıtıwda sabaqlardı dúzilisi boyınsha jayıw, sistemalastırıw tiykarǵı orındı iyeleydi. Modullik oqıtıwdıń tiykarǵı printsiplerine: -sistema boyınsha kvantlaw (materialdı elementlerge, ajıratıw), -mativatsiyanı qalıplestiriw (oqıw maqsetin, motivlerin belgilew), -oqıw elementi (bóliminde) erkin birge islesiw, -problemalıq, kognitiv-vizuallıqtı támiyenlew, -waqıttı únemlew printsipleri kiredi.

Al ulıwma, orta-arnawlı (kásiplik) tálim sistemalarında oqıtıw óz ózgesheliklerine iye. Pedagogikalıq kásip-óner kolledjlerinde sabaqlardı lektsiya hám seminar sabaqları formasında proektlestiriw múmkin. Bunda oqıwshılardıń ózbetinshe tálim alıwına da ayırıqsha itibar beriw talap etiledi. Oqıw moduli bir pútinlik túrinde: (problemalıq)

Oqıw maqsetleri --> óz betinshe --> lektsiya(mini diskussiyalıq)--> menen tanısıw jumıs (informatsiyalıq informatsiyalardı (texnologiya-lar toplaw

járdeminde) seminar ---> óz betinshe ---> óz betinshe islew ---> lektsiya jumıs ámeliy lab/lıq jumıs izbe izliginde bolıwı múmkin. Seminar sabaqlarınıń jańa túrleri esaplangan anaetikalıq, ekspertlik, reflektorlıq, konsultativlik, proektlik, master klass seminarların endiriw arqalı anıq jańa kórinisti ushiratıw múmkin.

Analitikalıq seminar ekspertlik.seminar Oqıw maqsetin---> lektsiya---> diskussiya ---> master klass konsultatsiya. Seminar reflektivlik seminar ---> Konferentsiya---> ---> dóngelek stol proektlik seminar.

Bunday sabaq túrlerinde oqıwshılardıń fiziologiyalıq imkaniyatların esapqa alǵan halda oqıtıw shegarası keńeyedi. Sabaqtaǵı eń áhmiyetli belgilerdiń qatarın erkin pikir alısw, basqalardıń pikirín húrmet etiw, tálim protsessiniń jeke adamdı rawajlandırıwǵa hám tárbiyalawǵa qaratılǵan bolıwı iyeleydi. Bunda belgilerdi payda etiw zárúrli metodlar hám ámeller járdeminde iske asırıladı. Metodlardı tańlaw oqıw materialınıń spetsifikasına, oqıwshılardıń tayarlıǵına sabaqqa, temaǵa ajratılǵan waqıttan, oqıw qurallarınıń, informatsiyalıq, texnikalıq qurallardıń bar bolıwınan ǵárezli. Sońǵı waqıtlarda keń taralǵan dástúriy emes sabaqlardıń qatarına: teatrlastırılǵan sabaqlar, jarıs sabaqlar, oyın sabaqları, programmalastırılǵan dóretiwshilik hám oylap tabıwshılıq sabaqları, konferentsiya, seminar, ekskursiya sabaqları kiredi. Bul muǵallimge zerigerli dástúriy sabaqlardan bir qansha uzaqlasıw imkaniyatın beredi.

Konferentsiya sabaǵı - basqa sabaqlardan oqıwshınıń bilimdi óz betinshe informatsiya dereklerinen alıwı, konferentsiya jańadan alınǵan bilimler ústinde islew arqalı tayarlanıwı menen ajıralıp turadı. Muǵallimniń konferentsiyadaǵı roli oqıwshılardıń konferentsiyada bayanatlar menen shıǵıwın hám onıń talıqlanıwın shólkemlestiredi. Informatsiyaǵa tolıqtırıw, dúzetiw kirgiziwge járdem beredi. Konferentsiya juwmaqların ulıwmalastıradı, nátiyjesin aktuallastıradı hám bir pútin xızmetti bahalawda óz tásirín kórsetedi. Konferentsiya sabaǵı oqıwshılardıń qızıǵıwshılıǵın qábiliyetin anıqlawǵa, olarda ilimge umtılwshılıqtıń artıwına, initsiativalıq penen aktivliktiń, óz betinsheliktıń hám juwapkershilik sapalarınıń rawajlanıwına tásir etedi. Konferentsiya sabaǵınıń nátiyjeliligi temanıń durıs tańlanıwınan, aktuallıǵınan, wazıypalardıń anıq bólistiriliwınen, oqıwshılardıń

temanı tańlaw erkinligi hám orınlaw juwapkershiliginiń qáliplesiwinen, jumıs barısınıń turaqlı qadaǵalanıp, esapqa alınıp barılıwı hám durıs proektlestiriliwinen gárezli boladı.

Bunday sabaqlarǵa modellik sabaq dóńgelek stol, múyeshler (debat) strategiyaları hám oqıtıwdaǵı insert metodikası, kubikler strategiyası, úsh basqıshlı intervyu «kop-kop» strategiyası, semantikalıq analiz h.t.b. bir qansha metdlardı qollanıw arqalı erisiw múmkin.

Modullik sabaq. «Múyeshler» strategiyası. «Múyeshler» -hár qıylı pikirlerdi payda etiwshi temalar boyınsha debatlardı, diskussiyalardı shólkemlestiriw usılı sıpatında qollanıwshı birgeliktegi oqıw xızmeti. «Múyeshler» kóbinese tekstti oqıp bolǵannan soń yamasa lektsiya tıńlaǵannan keyin qollanıladı. Sonday-aq ol usınıs etilgen bir tema boyınsha da isletiliwi múmkin. Bunda:

1. Studentler usınıs etilgen tema ústinde oylap, belgili bir sheshimge keliwi tiyis.

2. Studentler óz pikirlerin argumentlerge tayanǵan halda bayanlap, hár qıylı kóz qaraslardı bildiredi.

3. Studentler úsh minut ishinde óz pikirin qorgawshı kishkene shıǵarma jazıwdı tapsırıw múmkin.

4. Jazıp bolǵannan soń, qatnasıwshılardı qarama-qarsı pikirge iye bolǵanlardı hár qıylı (qarsı) múyeshlerge bólistiriw zárúr. Neytral pikirdegiler ortada turadı.

5. Topardıń aǵzaları 5 minut ishinde óz-ara pikir alısıp, olardı talqılap, eń jaqsı argumentlerdi tańlap aladı. Bunnan tısqarı topar pikirin bildiriwge bir yamasa eki arator sóylewi kerek.

6. Toparlardı gezekpe-gezek óz pikirin bildiriwge, tiykarǵı isenimli argumentlerin keltirip ótiwge shaqırıladı.

7. Bunday debatlardıń dáslepki qádemin islegennen soń pikir alısıwǵa topardıń basqa aǵzaları da qosılıwı múmkin.

8. Ayırım debat qatnasıwshıları aldınıǵı shıǵıp sóylewden soń óz pikirin ózgeritiwi itimal. Bunday jaǵdayda olar qálegen waqıtta toparın ózgeritiwi, basqa

pikirles topaǵa barıp qosılıwı múmkin. Muǵallım bunday kóshiwlerdi quwatlawı kerek.

9. Diskussiya juwmaqlanǵannan soń hár bir topaǵa óziniń kóz-qarasların hám pikirin qosıp juwmaq jasawdı tapsırw lazım. Sońınan hár bir oqıwshıdan óz pikirlerin jazba jumıs formasında tayarlawdı soraw kerek. Quramalı jazba jumıslarda qarsı táreptiń pikirleri hám oqıwshınıń óz pozitsiyasın qorǵaw ushın konturargumentlerdi qollanıwı inabatqa alınadı.

Shıǵıw kartası. Eger diskussiyaǵa waqıt jetpese qatnasıwshılar óz pikirlerin kortochkalarǵa úsh punkt boyınsha jazıwı múmkin:

- Sabaqtıń eń áhmiyetli basqıshı.
- Sabaq teması boyınsha bir soraw
- Sabaq materialı boyınsha ulıwma túsinik beriw

Úsh basqıshlı intervyu Úsh basqıshlı intervyu belgilibir temadaǵı qatnasıwshılardıń bir birinen intervyu alıwı menen ótiwshi birgeliktegi oqıw metodı. Máselen, úsh adamnan quralǵan komanda da A aǵzası B aǵzasına intervyu aladı. Al V aǵzası juwaplardıń tiykarǵı jerlerin jazıp baradı. Hár bir intervyuden soń qatnasıwshılar rollerin almasadı. Sonday qılıp topardıń hár bir aǵzası intervyu beriwshi ornında hám intervyu alıwshı ornında ózin sınap kóredi.

Úsh basqıshlı intervyu qálegen tiptegi sabaqqa qollanıwı múmkin.

Tórt adamnan quralǵan toparda intervyu úsh basqıshta ótedi.

Birinshi gezekte A hám V aǵzaları, B hám G aǵzalarınan intervyu aladı.

Ekinshi gezekte- A hám V juwap beredi, al B.hám G intervyu aladı.

Úshinshi gezekte hámme óz juwapları menen artaqlasadı.

Mısalı úsh basqıshlı intervyuda:

- Jańa temanı túsindiriwden aldın usı tema boyınsha nelerdi bilesizler. Usı tema menen baylanıslı qanday máselelerdi qarap shıǵıwdı qáleysizler.-degen sorawlar beriliwi itimal.

- Oqıwshılardan óz jeke bilimlerin yamasa jeke tájiriyesin aytıp beriwdi talap etiwshi sorawlardı beriw máselen, dostıńızdaǵı siz húrmet etetuǵın úsh

belgini atań hám ne ushın ekenligin túsindirıń. Eger waqıt keńliginde sayaxat ete alǵanıńızda qaysı dáwirdi barıp kórgen bolar edińiz.

- Sabaqta ótilgen materialardı ulıwmalastırıw boyınsha sorawlar:

Búgingi ayılǵan ideyalardıń qaysıları sizler ushın eń áhmiyetli boldı hám ne ushın. Búgin úyrenilgen bilimlerde turmısta qalayınsha qollana alasızlar.

- Úy tapsırmasın takrarlawǵa tapsırma:

Keshegi oqılǵan tekstińizden qanday tiykarǵı máselelerdi ajıratıp kórsete alasızlar. Úy wazıypalarında ne nárseler eń qızıqlısı boldı. Eń quramalıları qaysıları. -

- Hár qıylı pánlerge tiyisli tiykarǵı, kórseseptual máseleler:» Bul máseleleri sen qanday jol menen sheshtiń.» Usı tarawǵa tiyisli házir sende payda bolǵan qanday boljawlar yamasa gipotezalar bar.

«Kubikler» startegiyası. K-úyreniliwshi temanı perspektivası boyınsha qarawdı jeńillestiriwshi oqıtıw metodikası esaplanıladı.

K- oylawǵa járdem beriwshi sorawlar menen qollanıladı.

K- Hár bir tárepi 15-20 sm bolıp, 6 sorawdı qamtıydı.

Sorawları

- Bul ne ekenligin aytıń.

- Bunı ne menen salıstırıwǵa boladı. Salıstırıń.

- Buǵan uqsas ne bar. Bul nege uqsaydı.

- Unamlı hám unamsız, unamlı-qarsı argumentlerdi atap beriń.

- Bunı qalainsha qollanıwǵa boladı.

Protsess tómendegishe ótkeriledi:

1. Tema járiyalanadı, sońınan oqıwshılardan tema haqqında oylap kóriw yaǵnıy usı zattı qanday halda kórip tursa sonday halda túsindiriw tapsırıladı: reńi, forması, belgileri hám t.b.

2. Oqıwshılar tema boyınsha sorawlarǵa jazba juwap tayarlaydı. Bunnan soń birinshi soraw oqıladı.

1. Dıqqat penen qarań bul ne.

2. Bul nege uqsaydı hám nelerge uqsamaydı.

3. Oyıńızda payda bolǵan assotsiatsiyanı (baylanıstı) atań. Oyıńızǵa erk beriń.

4. Analizlep kóriń. Bunı qalayınsha islew múmkin.

5. Qollanıw múmkinshiligin aytıń. Bunı ne islew múmkin, qalayınsha qollanıwǵa boladı.

6. Bunı tastıyıqlawshı hám qarsı argumentlerdi keltiriń. İsenimli pikirlerdi tabıń. Qálegen argumentińizdi paydalanıń, olardı qosıń yamasa alıp taslań.

Bul jazba jumıstan soń oqıwshılar ekew ara kubiktiń hár bir tárepindegi soraw boyınsha juwapların, pikirin almasadı, oqıp beredi.

2 x 2 topardan qálewshiler topardıń jazba juwabı menen tanıstıradı.

K - bilimlerdi shaqırıw hám pikirlew basqıshlarında qollanıwı múmkin.

K - oqıwshılardıǵa kóbirek bilim biliw ushın tema aldın ala jaqsı tańlangan bolıwı tiyis.

K - Qollanıwda muǵallım jazıp barıwı, oqıwshılar bir-birine kesent bermewi kerek.

Ádebiyatlar:

1. *Azizxojaeva N.N.* Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mah orat. – Toshkent: 2006.

2. *Azizxojaeva N.N.* Pedagogicheskie texnologii v podgotovke uchitelya. –Toshkent: 2000.

3. *G'ulomov A., Qodirov M.* Ona tili wqitish metodikasi. –Toshkent: 2001.

4. *Qutlimuratov B.* Qaraqalpaq tilin oqıtıwdın' ayırım ma'seleleri. - No'kis: 1992.

5. *Tuxliev B., Shamsieva M., Ziyadova T.* Wzbek tili wqitish metodikasi. –Toshkent: 2010.

6. *Isabaev E.* Qazaq tilin oqıtu metodikasi. –Toshkent: 2003.

4-TEMA: QARAQALPAQ TILIN ZAMANAGÓY QATNASTA OQITIW

USILLARI

Reje:

1. Tildi kommunikativ tiykarda oqıtıw
2. Tildi kompetensiyalıq jantasıw tiykarında oqıtıw

Tayanısh túsinikler:

Kommunikativ, *kompetenciyai, interaktiv metodlar, sinkveyn, venn diagramması*, kommunikativlik kompetenciya, axborot penen islesiw kompetenciyası, shaxs sıpatında óz-wózin rawajlandırıw kompetenciyası, sociyal aktiv puxaralıq kompetenciya, uluwma mádeniy kompetenciyalar, matematikalıq.

Mámleketimizdiń keleshegi búgin mekteplerde tálim-tárbiya alıp atırǵan perzentlerimizge, olardıń hár tárepleme jetik, salamat hám kompetentli bolıp jetilisiwine baylanıslı. Bunıń ushın keleshek áwladtı shaxs sıpatında qáliplestiriwge jıldan-jılǵa bar dıqqat itibar hám imkaniyatlar qaratılmaqta.

Bul imkaniyatlardan paydalanatuǵın oqıtıwshılar ózler joqarı dárejede jetik kompetentli innovatciyalıq texnologiyalardı ónimli paydalana alatuǵın kadrlar bolıwı zárúr.

Zárúr bolǵan, bilim, kónlikpe, hám uqıplılıq sonıń menen birge olarda ómir kónlikpelerin yaǵniy kompetenciyalardı qáliplestiriwde oqıtıwshınıń innovaciyalıq pedagogikalıq texnologiyalardı qollanıwdıń túrli usılları hám jolların kórsetip ótiw maqsetke muwapıq boladı.

Búgingi kúnde Mamleketlik bilimlendiriw standartı tiykarında tayanısh kompetenciyalardı qáliplestiriw tiykarında tajriybe izertlew jumısları alıp barılıp atır. Bul boyınsha birinshi basqısh 2015-2016 oqıw jılında uluwma bilim beriw pánleri boyınsha oqıwshılarda tayanısh kompetenciyalardı qáliplestiriwdiń metod hám usılların belgilengen eksperimentator oqıtıwshılar tájriybeden ótkerip atır. Tájriybe sonı kórsetip atır, tayanısh kompetenciyalardı qáliplestiriwde oqıtıwshılardıń ózleri joqarı dárejede kompetenciyalarǵa iye bolıw kerekligin talap etpekte Hár bir oqıw páninen kompetenciyalıq qatnasqa tiykarlanǵan mámleketlik

bilimlendiriw standartında belgilengen bilim, kónlikpe hám uqıplılıqlarǵa iye bolıwın táminlew;

- Hár bir pánnen kompetenciyalıq baylanısqa tiykarlangan oqıw baǵdarlamasında belgilengen bilim, kónlikpe hám uqıplılıqlarǵa iye bolıwına sháriyat jaratıw;

Joqarıdaǵı talaplardan kelip shıǵıp kompetenciya – bul ne? degen sorawǵa:

Kompetenciya – latınsha compete – erisip atırman, múnasippen, ılayıqpan degen mánini bildirip 2 túrli baǵdarda qollanıladı.

- belgili bir mámleketlik organ (jergilikli ózin-wózi basqarıw organı) yaki mánsapdar shaxstıń nızam, ustav yaki basqada hújjet penen belgilengen wákilleri, huqıq hám minnetleriniń sheńberi;

- qanday da bir tarawdaǵı bilimler, tájriybeler (Óz.ME 4-tom).

Tayanısh kompetenciyalar 6 bolıp:

1. Kommunikativlik kompetenciya;
2. Axborot penen islesiw kompetenciyası;
3. Shaxs sıpatında óz-wózin rawajlandırıw kompetenciyası;
4. Sociyal aktiv puxaralıq kompetenciya;
5. Uluwma mádeniy kompetenciyalar;
6. Matematikalıq sawatlılıq, pán hám texnika jańalıqlarınan xabardar bolıw hám de paydalanıw kompetenciyası;

1. Kommunikativlik kompetenciya komponentleri:

- wóz pikiriniń awızeki anıq hám túsinikli bayan ete alıw;
- wóz pikiriniń jazba ráwishte sawatlı(imla hám metodikalıq jaqtan) bayan etiw;
- tema boyınsha berilgen sorawlarǵa juwap beriw, sorawlardı durıs qoya biliw;

- sóylesiwde sawbetlesiniń pikiriniń húrmet etiw, qarım-qatnas mádeniyatına amel qılǵan halda óz pikirlerin qorǵaw; kishi toparlarda birgelikte islew.

2. Axborot penen islesiw kompetenciyası komponentleri:

- Sabaq barısında bar bolǵan xabar (axborot) dereklerinen paydalana alıw;

- zárúr bolǵan xabarlardı izlep tabıw;
- xabarlardıń ishinen eń tiykarların tańlap alıw;
- xabarlardı túrlerge ajıratıw hám tarqatıw qaǵıydalarına ámel qılıw (paydalanǵan mánzilin kórsetiw);

- pánge baylanıslı internet portallarınan paydalana alıw;

3. *Shaxs sıpatında óz-wózın rawajlandırıw kompetenciyası komponentleri:*

- alǵan bilimlerin kúndelik turmısta qollay alıw;
- teoriyalıq bilimlerdi ámeliyat penen baylanıstıra (shınıǵıw, mısál, ámeliy shınıǵıw, laboratoriya jumısı arqalı) alıw;

- yerkin túrde bilim alıw (pánge baylanıslı krujoklar, kitaplar, oqıw hám t.b. qatnasıp barıw);

- wóz háreketlerin adekvat bahalay alıw (kemshilik hám qatelerin túsiniw);

- sistemalar, waqiyalar hám hádiyseler, mashqalalalı jaǵdaylar ortasındaǵı baylanıstı túsiniw;

4. *Sociyal aktiv puxaralıq kompetenciya komponentleri:*

- Sabaq barısında belsene qatnasıw;

- klastan tıs hám jamaat islerinde belsendilik;

- Isırappershilikke jol qoymaw, mektep múlki (parta, taxta, shkaf hám basqa materiallıq baylıqlardı asıraw, tábiyiy baylıqlardı suw, gaz, elektr-energiya) ǵa bolǵan jaqsı múnasiyette bolıw;

- woqıw quralların tártipli saqlaw;

- klass abroyın kóteriwge óz úlesin qosıw (pánlerdi ózlestiriwde tómen úlgeretuǵın oqıwshılarǵa járdem beriw);

5. *Uluwma mádeniy kompetenciyalar komponentleri:*

- Ádep-ikramlıq qaǵıydalarına ámel qılıw;

- qabıl etilgen mektep formasına (mektep, sport, laboratoriya) ámel qılıw;

- uluwma milliy mádeniyat (ekonomikalıq, muzika mádeniyatı, ekologiyalıq, midicinalıq hám basqa) ǵa ámel qılıw;

- til mádeniyatına ámel qılıw;

- sóylew mádeniyatına ámel qılıw;

- úrp-ádetler, dástúrler, milliy-mádeniy dástúrlerge bawırıken hám sabırlı bolıw;

- **6. Matematikalıq sawatlılıq, pán hám texnika jańalıqlarınan xabardar bolıw hám de paydalanıw kompetenciyası komponentleri:**

- Pánge baylanıslı bolǵan túrli formula, model, sızılma, grafik hám diagrammalardı oqıy alıw hám paydalanıw;

- temaǵa baylanıslı prezentaciya materialların tayarlay alıw;

- prezentaciya materialların tayarlawda animaciyalardan paydalanıw;

- electron sabaqlıq hám sabaqlıq hám oqıw qollanbalardan paydalana alıw;

- electron axborot resurslarınan (texnikalıq) paydalana alıw;

Joqarıda berilgen sıpatlardı oqıwshılarda qalıplestiriwde oqıtıwshı innovaciyalıq texnologiyalardan joqarı dárejede sheberlik penen paydalanıp sabaq barısında innovaciyalıq jaqtan qatnasta bolıwı lazım.

Innovaciyalıq tálim - sonday bilimler tarawı bolıp, olardıń járdeminde úshinshi mın jıllıqta mámlekettiń bilimlendiriw tarawında pútkilley burılıw júz beredi, oqıtıwshı iskerligi jańalanadı, oqıwshıda erkin pikirlik, bilimge zárúrlık, Watanǵa mehir-muhabbat, insaniylik tuyǵıları, sezimleri payda boladı hám ómir kónlikpelerin qalıplestirip baradı.

Házirgi kúnde oqıw barısında innovaciyalıq texnologiyalar, pedagogikalıq hám axborot texnologiyalardı qollawǵa bolǵan qızıǵıw, itibar kúnnen kúnge kúsheyip barmaqta. Bunıń tiykarǵı sebeplerinen biri dástúriy sabaqta oqıwshılar tek ǵana tayar bilimlerdi iyelewge úyretilgen bolsa, zamanagóy texnologiyalar olardıń iyelewi tiyis bolǵan bilim, kónlikpe, uqıplılıqlardı ózleri izlep tabıwǵa, izleniwge, piker júrgiziwge, mashqalalardı sheshiwde birgelikte islesiwge, úyrenilgen materialdı hár tárepleme talıqlawǵa, qararlar qabıl etiwge hám bir sheshimge keliwge baǵdarlaydı. Bul baǵdarda oqıtıwshınıń tiykarǵı wazıypası: oqıwshılarda bilim alıw kónlikpelerin tárbiyalaw. Demek, oqıw processinde balalardıń bilim alıwında innovaciyalıq pedagogikalıq texnologiyalardı ónimli paydalanıp barsa ǵana, jámiyetimizdiń keleshegi bolǵan salamat balalardı qalıplestirip baradı.

Aqılıy hújim metodu

Aqılıy hújim toparlar arasında qollanılatusın, kóplep ideyalardı islep shıǵıw múmkin bolǵan metod esaplanadı.

Mısalı: Til degenimiz ne? degen soraw beriledi.

Til – qarım-qatnas quralı.

Til – millettiń tiykarǵı belgisi.

Til – millettiń biybaha baylıǵı.

Til – ana tili.

Til – mámleketlik til.

Til – oydı júzege shıǵarıwshı qural.

Til – oydıń sırtqı kórinisi.

Til – adamnıń bir aǵzası.

Til – bul dúnya tilleri.

Til – jámiyetlik qubılıs. Jámiyettiń rawajlanıwı menen ózgeredi.

Til – óz ara pikirlesiw quralı.

Til – kórkem ádebiyattıń birinshi elementi.

Til – uluwma xalıq dóretpesi, ol uluwma xalıqlıq sıpatqa iye.

Sinkveyn metodu

Sinkveyn metodu – xabarlardı qısqasha bayan etiw, qospalı oy-pikirlerdi bir neshe sózler járdeminde bayan etiw imkaniyatın beretuǵın metod.

Mısalı:

1. Sinonim
2. Hár qıylı, mániles
3. Mánileri jaqın boladı, awmastırıladı, obrazlılıqqa iye boladı.
4. Seslik dúzilisi hár túrli, mánileri jaqın sózler sinonim dep ataladı.
5. Mániles sózler

Ádebiyatlar:

7. *Azizxojaeva N.N.* Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: 2006.
8. *Azizxojaeva N.N.* Pedagogicheskie texnologii v podgotovke uchitelya. – Toshkent: 2000.
9. *Ćulomov A., Qodirov M.* Ona tili o'qitish metodikasi. –Toshkent: 2001.
10. *Qutlimuratov B.* Qaraqalpaq tilin oqitıwdıń ayrım máseleleri. -Nókis: 1992.
11. *Tuxliev B., Shamsieva M., Ziyadova T.* O'zbek tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: 2010.
12. *Isabaev E.* Qazaq tilin oqıtu metodikasi. –Toshkent: 2003.

5-TEMA: QARAQALPAQ TILIN KOMPOTENTTSIYALIQ QATNAS TIYKARINDA OQITIW USILLARI

Reje:

1. Sóylesiw kompetentligi
2. Lingvokultrologiyalıq kompetentlik
3. Pragmatikalıq kompetentlik

Tayanısh túsinikler:

Kompetentlik, lingvokultrologiya, lingvokultrologiyalıq kompetentlik, pragmatikalıq kompetentlik.

Tálimniń shaxsqa baǵdarlanǵanlıǵı. Óz mańızına kóre bul baǵdar tálim protsessidegi barlıq qatnasıwshılardıń tolıqlı rawajlanıwın kózde tutadı. Bul bolsa Mámleketlik tálim standartı talaplarına juwap bergen h alda oqıwshınıń intellektual rawajlanıwı dárejesine baǵdarlanıp qoymaymasta, onıń ruwh ıy-kásiplik h ám shaxsiy ózgesheliklerin esapqa alıwdı da ańlatadı.

- **Sistemalı jantasıw (iykemlesiw).** Tálim texnologiyası sistemasınıń barlıq belgileriniń ózinde júzege asırılıwı zárúr: protsesstıń dialogiyalıǵı, ondaǵı bólimlerdiń ózara baylanıslıǵı, tolıqlıǵı.

- **Ámeliy jantasıw** - shaxsta is júritiw ózgesheliklerin qalıplestiriwge tálim protsessin baǵdarlaw; oqıwshını aktivlestiriw h ám intensivlestiriw, oqıw protsessinde onıń barlıq uqıplılıǵı h ám imkániyatların, dıqqatlıǵı, ıqlaslıǵı h ám erkligin iske salıwdı shárt qılıp qoyadı.

- **Dialogiyalıq (áńgimelesiw) jantasıw.** Tálim protsessidegi qatnasıwshı subektlerdiń psixologiyalıq birligi h ám ózara islesiwlerin jaratıw zárúriyatın belgileydi. Nátiyjede bolsa, shaxstıń sotsiallıq aktivligi h ám usınısı kúsheydi.

- **Birgeliktegi islesiw tálimin shólkemlestiriw.** Demokratiya, teńlik, subektler múnásebetinde oqıtıwshı h ám oqıwshınıń teńligi, maqseti h ám aktivlik mazmunı menen birgelikte anıqlawdı kózde tutadı.

- **Mashqalalı jantasıw.** Tálim protsessin mashqalalı jaǵdaylar arqalı korsetiw tiykarında oqıwshı menen birgeliktegi islesiwdi aktivlestiriw usıllarınan biri

tabıladı. Bul protsesste ilimiy biliwdiń obektiv qarama-qarsılıqların anıqlaw hám olardı sheshiwdiń dialektikalıq oylanıwın rawajlandırıw hám olardı ameliy aktivlmkte sotsial ráwishte qollaw támiynlenedi.

- **Maǵlıwmat beriwdiń eń jańa quralı hám usıllarınan paydalanıw:** yaǵnıy oqıw protsessine kompyuter hám informatsiyalıq texnologiyalardı endiriw. Joqarıdaǵı kontseptual qatnasıw hám “Dene tárbiyası teoriiyası” pá niniń quraması, mazmunı, oqıw maǵlıwmat kóleimmen kelip shıqqan hám alda oqıtıwdıń tómendegi usıl hám quralları tańlap alındı.

- **Oqıtıw usılları hám texnikası:** sáybetlesiy, keys stadi, mashqalalı usıl, úyretiwshi oynılar, “aqılıy hám újim”, insert, “Birgelikte úyrenemiz”, pinbord, lektsiya (kirisiw lektsiyası, vizual lektsiya, tematikalıq, lektsiya-konferentsiya, anıq jaǵdaylardı sheshiw, aldınnan rejelestirilgen qáteli, túsindiriwshi, juwmaqlaw).

- **Oqıtıwdı shólkemlestiriw formaları:** frontal, kollektiv, toparlı, dialoglı, poliloglı hám ózara islesiwge tiykarlangan.

- **Oqıtıw quralları:** ádettegi oqıtıw quralları (sabaqlıq, lektsiya teksti, tayanısh konspekti) dan tısqarı, kompyuter hám informatsiyalıq texnologiyaları jáne kórgizbeli qurallar hám kartalar.

- **Óz-ara baylanıs quralları:** baqlaw nátiyjeleriniń analizi tiykarında oqıtıwdıń diagnostikası (tashxisi).

Adamlar jámiyette jasaw protsesinde onda belgili bir normalarǵa tiykarlanadı, sol jámiyetlik ortalıqqa sáykes túrde háreketlenip, ómirdegi bazı bir sotsiallıq minnetlerin orınlaydı. Hár qanday shaxs óziniń orınlap atırǵan jámiyetlik imkaniyatlarına muwapıq túrde belgili bir normalarǵa tiykarlanıp sóylew májbúriyatına iye boladı, bul sóylew bolsa sóylewshi óziniń orınlap atırǵan jámiyetlik wazıypaları haqqında maǵlıwmat beredi. Bunı sóylewdiń sotsiallıq sáykesleniwi dep atawǵa boladı. Belgili bir jámiyetlik xızmetti orınlawshı hár qanday shaxstıń sóylewi shuǵıllanatuǵın kásibi kóz-qarasınan arnawlı til belgilerine iye boladı. Olar sóylew subektiniń psixologiyalıq, logikalıq hám filosofiyalıq múnásibeti menen tikkeley baylanısqa iye.

Jámiyetlik wazıypa túsiniǵı sóylew subektiniń iyelep turǵan wazıypası yamasa islep atırǵan kásibi mánisin ańlatadı.

Sóylew subektiniń jámiyetlik wazıypası tek onıń kásibi menen sheklenip qalmaydı. Sóylew subekti óziniń tiykarǵı sotsiallıq wazıypasınan tısqarı áke, er, qarıydar, qáste, qońsı sıyaqlı bir qatar qosımsha hám turaqlı wazıypalardı da orınlaydı.

Bul sotsiallıq wazıypanı orınlaw kóz-qarasınan sóylew subekti óz pikiri arqalı bayanlawı kerek bolǵan xabar kórinislerin sóylew sharayatına hám de stillik táreplerine qaray «basqara alıw imkaniyatı» na iye bolıwı kerek. Mine usı «basqara alıw imkaniyatı» sóylewdiń psixolingvistikalıq baǵdarın dúzip keledi.

Joqarıdaǵı sotsiallıq wazıypalar ózine tán kodlanıwshı til elementlerine iye bolıp, sóylewshı sóylew sharayatına qaray bul elementlerdi almastırıp turadı. Sáwbetlesler sóylewdiń mazmunınan sotsiallıq wazıypa orınlap atırǵan hár bir shaxsqa tán normativ elementler shegarasın ajıratıw imkaniyatına iye boladı, olar ápiwayı aytılıwdıń ózinde-aq, sotsiallıq wazıypalardı tán mánini seze aladı.

Sotsiallıq wazıypalardıń belgileri sıpatında dáslep sóylew normativi túsiniǵı ajıratıp alınadı. Sóylewshiniń turaqlı ámelge asıp baratuǵın sotsiallıq wazıypası rásmiy múnásibet belgelerine iye boladı. Usıǵan baylanıslı, sóylewshı ózi iyelep turǵan kásibi kóz-qarasınan baslıq, kásiplerleri hám xızmetkerlerine qatnaslı rásmiy múnásibetti bildiriwshı til hám sóylew elementlerinen paydalanadı. Bul etapta onıń huqıq hám májbúriyatları tek rásmiy intonatsiyanı talap etedi. Barlıq sotsiallıq wazıypalardaǵı sıyaqlı, bunda da sóylew intonatsiyası, háreketleniw tempi, ásirese, im-ishara tili joqarı dárejede qalıplesken boladı. Sáwbetlesler ortasındaǵı bunday múnásibet sotsiallıq aspektke kóre sáykes múnásibet dep esaplanadı, biraq bul sóylew múnásibetiniń mazmunlıq aspekti sáykes emes múnásibet ekenligin dálilleydi. Sáwbetlesiwshiler arasındaǵı huqıq hám májbúriyatlar boyınsha hár bir shaxs rásmiy intonatsiyadan paydalanǵan halda sóylewde hákimlik hám boysınıwshılıq elementleri buyırıq hám boysınıw sıyaqlı sóylew aktlerin payda etedi. Hár qanday rawajlanǵan tilde sotsiallıq wazıypalardı orınlawǵa xızmet etetuǵın til elementleri bar. Sáwbetlesiwshiler mine usınday til

elementlerinen paydalanıp, ózleri orınlap turǵan sotsiallıq imkaniyatların pikiri arqalı bayanlaydı.

L.P.Krisin sóylewdegi baylanıs-aralasıw hám sóylewshilerdiń sotsiallıq wazıypaları haqqında pikir júritip, baylanıs-aralasıw sharayatında qatnasıwshılardıń sóylewin eki toparǵa ajıratadı: 1. Sáykes sóylew. 2. Sáykes emes sóylew.

Sáykes sóylewde jınısınan tısqarı jas ózgesheligine baylanıslı da birdeylik, teńlik talap etiledi.

Kommunikatlardıń sózlerinen olardıń teń ekenligin «dostımjan» sóziniń leksikalıq mánisinen, hayal adam ekenligin gáptiń jawshılar haqqında bolıp atırǵanlıǵınan bilip alamız. Demek, bunda awızeki sóylew qatnasıwshıları sotsiallıq járejesine qaray bir-birine baǵınıshlı emes. Olardıń óz ara teńligi, hayal adam ekenligi simmetriyalıq pikir alısıwda erkin pikirlew imkaniyatın jaratadı. Simmetriyalıq pikir alısıw túsiniǵiniń negizinde eki túrli halattı baqlawǵa boladı. Birinshi halatta simmetriyalıq pikir alısıwǵa kirisiwshi shaxslar simmetriya termini teoriyasına kóre teńlik tiykarındaǵı «shın kewilden pikirlesiw» múnásibetinde boladı. Bul halatqa baylanıslı olardıń pikir alısıwında «teń huqıqlılıq», «shın kewilden pikirlesiw» ottenkası óz sáwleleniwiniń tabadı.

Simmetriyalıq pikir alısıwdıń ekinshi kórinisinde kommunikantlardıń jası, jınısı, sotsiallıq dárejesi boyınsha olar óz ara teńlik múnásibetinde bolsa da, biraq pikir alısıwda simmetriyalıq múnásibettiń unamsız kórinisi kózge taslanadı.

Asimmetriyalıq pikir alısıw túsiniǵinde bolsa, óz ara pikir alısıw protsesinde onıń qatnasıwshılarının biriniń sotsiallıq jaqtan «baǵınıshlılıǵı» yamasa «ústinligi» sezilip turadı.

Ulıwma til biliminde kórsetiliwinshe, tildi sotsiallıq hádiyse sıpatında túsiniw hám de baylanıs-aralasıw hám pikirlew-ańlaw quralı sıpatında úyreniwdiń eki baǵdarı bar. Bul izertlewdiń birinshi baǵdarına tildi jámiyettiń ónimi sıpatında úyreniw, sonday-aq, tilge, onıń strukturasına, onıń qalıplesiw nızamlılıqlarına túrlishe ulıwma sotsiallıq faktorlardıń tásirin úyreniw kiredi. Ekinshi baǵdar bolsa, tildi jámiyettiń instrumenti, pikirlew-ańlaw quralı hám baylanıs-aralasıw

(kommunikatsiya) quralı sıpatında izertlew bolıp tabıladı. Bul baǵdar óz gezeginde ekige bólinedi:

1. Tildi pikirlew-ańlaw quralı sıpatında úyreniw.
2. Tildi baylanıs-aralasıw, kommunikatsiya quralı sıpatında úyreniw.

Baylanıs-aralasıw protsesinde tilden paydalanıwdıń eki tiykarǵı maqseti názerde tutıladı: a) qandayda bir nárese haqqında xabardıń bayanlanıwı; b) adamlardıń ruwxıyatı hám sanasına tásir etiw.

Solay etip, tildiń ayırım adamlardıń sanası hám ruwxıyatına tásir etiw quralı sıpatında qollanıwı pragmalıngvistikanıń predmeti esaplanadı. L.A.Kiseleva lingvistikalıq pragmatikanı sotsiolıngvistikanıń elementleriniń biri dep esaplaydı.

Pragmalıngvistika hám sotsiolıngvistika tarawları haqqındaǵı bul pikirlerdiń barlıǵı tuwrı, biraq, olardıń barlıǵı, bizińshe, belgili dárejede túsindirmeler beriwdi talap etedi. Atap aytqanda, jámiyettegi sotsiallıq reallıqlardıń tildegi sáwleleniw hám de olardıń ulıwma millet tiline tásiri sıyaqlı máselelerdi sotsiolıngvistika óz ishine aladı. Máselen, tildegi bazı bir sóz yamasa turaqlı dizbeklerdiń millettiń ómirindegi sotsiallıq ózgerislerdiń tásirinde paydalanıwda bolıwı yakm paydalanıwdan shıǵıwı, sonday-aq, millettiń úrp-ádetleri menen baylanıslı halatlardıń tildiń bazı bir qatlamları menen baylanısıwı hám tásiri sıyaqlı baǵdarlar tikkeley sotsiallıq til bilimi predmetin dúzip keledi. Tildiń sotsiolıngvistikalıq aspektte izertleniw belgili bir tárepleri menen lingvistikalıq pragmatika tarawına jaqınlasadı, izertlew obekti qaysı tochkada hár eki taraw ushın bir obektke aylanıwı. İzertlew obekti bir bolsa da, bul eki taraw mine usı sharayatta óziniń izertlew usılları menen belgili dárejede parıqlanadı. Pragmalıngvistika tarawı ushın sóylewshi hám tıńlawshı arasındaǵı qatnas, sotsiolıngvistikada til hám sóylewdiń qalıplesiwi ushın sebep bolatuǵın sotsiallıq faktorlardıń tásiri tiykar etip alınadı.

Evfemizmler tilde bar bolǵan sózlerdiń sinonimleri bolıp tabıladı. Ayırım tilshi ilimpazlar evfemizmlerdi stilistikaniń obekti sıpatında qaraydı. Olardıń kórsetiwinshe, «evfemizm tolıq mánide stilistikaniń elementi bolıp tabıladı». Bul júdá tuwrı, evfemizmlerge bunday kóz-qarastıń dawamı jáne til biliminiń qandayda bir tarawına múráját etiw ushın zárúrlikti kórsetedi. Yaǵnıy, «... Ol (evfemizm)

arqalı insan ruwxıyatı, óz ara qatnası, bir-birine bolǵan hurmeti-izzetin sáwlelendiredi. Onda xalıqtıń milliy ruwxı, etikalıq hám estetikalıq sezimleri, adep-ikramlılıǵı jámlengen, sebebi, evfemizmler insan ómiri, turmısı, fizikalıq-biologiyalıq halatları hám sóylew mádeniyatına baylanıslı túsiniqlerdi ańlatadı». Bunnan kórinedi, evfemizmler menen jasırın máni ortasındaǵı ulıwmalıq hám ózgeshelik táreplerin kórsetiwdiń ózi hám de evfemizmlerdiń verballıq ańlatıwda unamlı qatnastı ańlatıp keliwi sıyaqlı máselelerdiń barlıǵı lingvistikalıq pragmatikaǵa tiyisli bolıp esaplanadı.

Ulıwma, jasırın mazmundı ańlatıw formaları túrlishe kórinislerden ibarat bolǵanlıǵı ushın olardı dáslep eki toparǵa ajıratıp alamız.

1. Ulıwmalıq jasırın mániler.

2. Jeke jasırın mániler.

Tildegı frazeologiyalıq birliklerdiń tiykarǵı bólegi mánisi boyınsha insańǵa qaratılǵan: olar adamdı qanday da bir fizikalıq, ruwxıy, intizamlıq, intellektual ózgesheligin, is-háreketin bahalaydı. Sol sebepli frazeologiyalıq birliklerdiń mánilik quramında kóbinese konnotativlik element qatnasadı. Bul element frazeologiyalıq birliklerdiń denotativlik mánisine emotsional-ekspressivlilik júkleydi». Konnotativlik struktura bolsa pragmalıngvistika máseleleri qatarına kiredi.

Naqıl-maqallar da ulıwmalıq jasırın máni kórinislerin júzege shıǵarıwshı arnawlı tekstler sıpatında ajıratıladı. Bularda da sóylewshi názerde tutqan ulıwmalıq jasırın máni formaları ózine tán usılda bayanlanadı. Máselen, «Aspan alıs, jer qattı». Bul teksttegi jasırın máni «Hesh nárseniń ilajı joq» mazmunı arqalı ańlatılıp, bunday tekstler arqalı ashıq bayanlaw jolǵa qoyılmasa da, biraq bul jasırın mazmun barlıq pikir alısıw qatnasıwshılarına túsiniqli bolǵanlıǵı ushın ulıwmalıq jasırın máni sıpatında ajıratıladı.

Naqıl-maqallarǵa tán ulıwmalıq jasırın máni menen ellipsis hádiysesin shatastırmaw kerek. Ulıwmalıq jasırın mazmun ellipsisten kontekst shegarasınıń keńligi menen ózgeshelenip, tekste qosımsha xabar bayanlawı menen ajıralıp

turadi, al, ellipsis tek kompressiya beredi, sonin menen birge, ellipsisti tar formalı sintaksislik birlik sıpatında qayta verbal tiklew imkanıyatı bar.

Bul mazmunğa hám hátteki sóylewshiniń ishki maqsetine de tásir etpeydi. Teksttegi ulıwmalıq jasırın mazmundı verbal tiklewdiń imkanıyatı bolmaydı, sebebi sóylewshi názerde tutqan mazmundı bilqastan jasırın túrde beriwdi óz aldına maqset etip qoyğan boladı. Demek, teksttegi jasırın máni sóylew sharayatın da ózinde jámlestiriwi menen xarakterleniwshi verballıq bayanlawdı biykarlawshi keń sotsiallıq kontekst esaplanadı. Ellipsiste obrazlılıq bolmaydı, jasırın mánide obrazlılıq birinshi planda turadı. Obrazlılıqtıń sáwleleniw kóz-qarasınan ózinde jasırın mánini tolıq túrde ańlatıp keletuǵın jumbaq janrına tán tekstlerde «insandı orap alǵan zat, waqıya hám de hádiyseler haqqında awıspalı mánide pikir júritilip, jumbaq jaratıladı hám tıńlawshıdan oǵan juwap talap etiledi . Demek, naqıl-maqallarda da, ráwiyatlarda da belgili dárejede sóylew sharayadı menen baylanıslı túrde ulıwmalıq jasırın máni bayanlanadı, jumbaqlarǵa tán tekstlerde bolsa, teksttegi diktallıq mazmunniń ózi tek jasırın mánini sáwlelendiriw ushın xızmet etedi.

Sonın ushın bunday tiptegi jasırın mazmundı ulıwmalıq jasırın mazmun dep ataw maqsetke muwapıq boladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Karimov İ.A. Tarixiy xotirasız kelajak yuq. – Toshkent: Shark, 1998. – 31 b.
2. Abidova Sh. Ózbek tilida hurmat manosining ifodalanishi // Ózbek tili va adabiëti. 2000.№3. – B.28 – 30.
3. Abduazizov A. Ózbek tili fonologiyasi va morfonologiyasi. – Toshkent: Wqituvchi, 1992. – 136 b.
4. Abdurahmanov H., Mahmudov N. Sóz estetikasi. – Toshkent: Fan, 1981. – 60 b.

5. Aznaurova E.S. Pragmatika xudojestvennogo slovo. – Tashkent: Fan, 1988. – 124 s.

6-TEMA: LINGVISTIKALIQ BILIMLER KÓNLIKPE HÁM UQIPLILIQTI RAWAJLANDIRIWDIÑ TIYKARI

Reje:

1. Lingvistikanıń bilim hám kónlikpelerdi qalıplestiriw usılları
2. Lingvistikalıq tallaw hám shınıǵıwlar kónlikpe hám uqıplılıqtı payda etiwdiń usılları

Tayanısh túsinipler:

Ámeliy sabaq, seminar, lingvistikalıq tallaw, fonetikalıq tallaw, leksikalıq tallaw, gramatikalıq tallaw, stilistikalıq tallaw, lingvistikalıq shınıǵıwlar. innovaciya, interaktiv metodlar, seminar, arnawlı seminar, seminar aldı shınıǵıwları, sinkveyn, venn diagramması.

Qaraqalpaq tili sabaqlarının' na'tiyjeliligi sabaqtı durıs sho'lkemlestiriwge, sabaqta oqıtıw materialların temag'a sa'ykes tan'lawg'a, didaktikalıq printsplerge sa'ykes o'tkeriwge baylanıslı.

Sabaqtın' mazmunlı ha'm ta'sirli bolıwı mug'allimnin' pedagogikalıq sheberligine tikkeley baylanıslı. Qaraqalpaq tili boyınsha ha'r bir sabaq to'mendegi talaplarg'a juwap beriwi kerek:

- sabaqtı jan'a pedagogikalıq texnologiyalarg'a tiykarlanıp sho'lkemlestiriw, maqset ha'm wazıypaların durıs belgilew;
- oqıw materiallarının' mazmunı ha'm maqsetine sa'ykes metod ha'm usıllardı qollanıw;
- oqıwshının' erkin pikirlewi ushın qolaylı sha'rayat jaratıw;
- oqıwshının' so'zlik qorın jan'a so'zler menen bayıtıw;
- oqıwshının' durıs, sawatlı jazıwına, a'debiy til materialların saqlap ma'deniyatlı so'ylewine erisiw;
- u'yrengen bilim ha'm ko'nlikpelerin bekkemlew ha'm oqıwshının' bilimin durıs bahalaw;

- u'yrenilgen bilimlerin ta'kirarlaw, bekkemlew ha'm ulıwmalastırıw arqalı onı a'melde qollanıw ko'nlikpelerin payda etiw;

- ha'r bir sabaq son'ında oqıwshının' imkaniyatına qarap u'y tapsırmasın beriw ha'm onı tekserip barıw.

Solay etip, oqıtıw sistemasın jan'alaw, oqıtıwdı sho'lkemlestiriwdin' jan'a tu'rlerin bilimlendiriwge engiziw ha'zirgi ku'ndegi qaraqalpaq tili ha'm a'debiyatı pa'ni mug'allimlerinin' aldında turg'an baslı wazıypalardın' biri.

Joqarı oqıw orınlarında, akademiyalıq licey hám kolledjlerde lekciya menen birge ámeliy sabaqlarda ótıledi. "Ámeliy sabaq" termini keń mánide shınıǵıw, seminar hám laboratoriyalıq sabaqlardı ulıwmalastıradı. Ámeliy sabaqtıń lekciyadan ózgesheligi oqıw procesine qatnasıwshılardıń birgeliktegi háreketi arqalı ámelge asırıladı. Eger lekciyada ilimiy bilimlerdiń tiykarı bayan etilse, ámeliy sabaqlarda bilimler tereńlestiriledi, keńeytiriledi. Eń tiykarǵısı ámeliy sabaq studentlerdiń hám oqıwshılardıń bilimin tekseriw ushın xızmet qıladı.

Ámeliy sabaqlartil qubılıslarınıń ózinshelik belgilerin ámeliy kónlikpeler arqalı ózlestiriwde úlken áhmiyetke iye. Ses penen háripti, buwin menen sózdi, sóz benen gáptiń bir-birinen ózgesheligin mısallar menen dálillewde bul usıl zárúr. bunday usılǵa tallaw usılı kiredi. Belgili bir til materiallarınıń ishki qurılısın, ishki nızamlıqların anıqlaytuǵın bilim beriw quralları analiz (tallaw) usılı dep ataladı. analiz grekshe sóz bolıp ıdıratıw degen maǵananı ańlatadı. Al "sintez" sózi grek tilinen alınıp biriktiriw degen mánide qollanıladı. Analiz hám sintez til materialların oqitiwda úlken ámiyetke iye. i.p.pavlov "oylaw tikkeley sintezden baslanadı, keyin sintez benen analiz birlesedi,"-dep kórsetedi. haqiyqatında da, analiz usili menen pútindi bólsheklewge, sintez usili menen oni birlestiriw ústinde isleymiz. bul kóbirek til materialların talqilawda ámelge asiriladi. analiz-sintez usilinda jumis islew oqıwshılardıń issheńligin arttirip, jumistiń nátiyjeli boliwina, oqıwshılardıń belsendiligini arttiriwǵa sebepshi boladi.

Sunday-aq oqıtıwdaǵı induktiv hám deduktiv metodlar adamnıń oylaw protsessin aktiv háreketke keltiretuǵın metodlar bolıp esaplanadı. Oqıwshılardıǵa

grammatikalıq bilim, oylaw protsesin iske qosıw arqalı ǵana beriledi. Sebebi, grammatikalıq teoriya abstrakt xarakterge iye. Bul boyınsha bilimdi tıyanaqlı etip beriw tek jeke faktlerdi talqılawdıń nátiyjesinde ulıwma juwmaqlarǵa (induktiv) yamasa ulıwma juwmaqtan jeke faktlerge (deduktiv) baǵdar alıw jolı menen ǵana iske asıp otıradı.

Qaraqalpaq tilin oqitiwda lingvistikalıq shiniǵıwıwlarǵa kóz aldımızǵa keltirip bolmaydı. Olarda ana tilin oqitiwdıń barlıq bólimlerinde, oqıw-tárbiya dáwirindegi barlıq basqıshlarında paydalanıladı. Lingvistikalıq shiniǵıwıwlarǵa qollanıw sheńberi keń bolsa da búgingi kúнге shekem olardıń kórinisi, quramındaǵı bólimleri, tipleri hám sistemaları haqqında tolıq pikirler ushiraspaydı.

Qaraqalpaq tilin oqitiwda lingvistikalıq shiniǵıwıwlarǵa kóz aldımızǵa keltirip bolmaydı. Olarda ana tilin oqitiwdıń barlıq bólimlerinde, oqıw-tárbiya dáwirindegi barlıq basqıshlarında paydalanıladı. Lingvistikalıq shiniǵıwıwlarǵa qollanıw sheńberi keń bolsa da búgingi kúнге shekem olardıń kórinisi, quramındaǵı bólimleri, tipleri hám sistemaları haqqında tolıq pikirler ushiraspaydı.

Lingvistikalıq shiniǵıwıwlarǵa til bilimin úyreniw, bekkemlew, tákirarlaw, tekseriw, ulıwmalastiriw maqsetlerinde paydalanıladı. Sonin menen birge ol balalarda orfografiyalıq, orfoepiyalıq, stillik, punktuatsiyalıq h.t.b. kónlikpelerdi payda etiwdiń tiykarǵı usili bolip tabıladı.

Lingvistikalıq shiniǵıwıwlar óz áhmiyetine qaray kóp maqsetli. Shiniǵıw orınlaw jolı menen erisiletuǵın nátiyje onıń tiykarǵı maqseti. Lingvistikalıq shiniǵıwıwlar tálim dástúrininń tómenдеgi basqıshlarında qollanıladı.

Jańa oqıw materialların úyreniwge tayarlaw. Bunda paydalanılǵan shiniǵıw oqıwshida jańa oqıw materilin úyreniwge tayarlanıw waziypasın orınlaydı.

Jańa oqıw materialın úyreniw. Bunda qollanıılǵan shiniǵıw oqıwshılar ushin bilimlerin ayırıqsha ózlestiriwge xizmet etedi.

Jaña oqiw materialin bekkemlew. Bunda oqiwshida úyrenilgen tema boyinsha shiniǵıwlar islew oqiwshida úyrenilgen bilim menen sóylew ámelinde qollaniw ortasındaǵı dáslepki baylanisti payda etiw waziypasin atqaradi. Ótilgenlerdi tákirarlaw oqiwshida úyrenilgen bilim menen xizmet usillari ortasinda bekkemlew baylanislarin ornatiw ushin xizmet etedi. Bilim hám háreket usillari ortasındaǵı baylanislarin ornatiw óz nábetine oqiwshi háreketiniń jedellesiwine alip keledi. Bilimlerdi uliwmalastiriw. Bul basqishta úyrenilgen bilimler sistemaǵa keltirilip uliwmalıq juwmaq shıǵariladi. Tájiriwbeler jáne de joqari basqishqa kóteriledi. Lingvistikaliq shiniǵıwlar arqali sózlerdi máni hám dúzilisine qaray toparlarǵa ajiratiw, til qubilislarin úyreniw, til faktlerin dálillewden juwmaq shıǵariw siyaqli usillardi orinlaydi.

Shiniǵıw islew ushin tapsirmaniń shártinde qollanılǵan gápler dálillerdiń beriliwi tártibine qaray lingvistikaliq shiniǵıwlar tómendegi tiplerge ajratiladi:

Evristik formadaǵı shiniǵıwlar. Bunday shiniǵıwlar oqiwshilardiń tapqirliǵına qaray dúziledi. Evristik formadaǵı shiniǵıwlardi orinlawda oqiwshilar aldin sózlerdi toparlarǵa ajiratiw belgilerin, mánilerin, sorawlarin tabadi.

Adaptiv formadaǵı shiniǵıwlar. Bunday shiniǵıwlarda shiniǵıw islew tártibi de kórsetiledi. Shiniǵıwlae iqiwsnilardiń islewi ushin sáykeslestiriledi.

Adaptiv emes formadaǵı shiniǵıwlar. Bunday shiniǵıw islew ushin dúzilgen oqiw tapsirmalari shártinde shiniǵıw islew tártibi de kórsetilmeydi.

Algoritm formasındaǵı shiniǵıwlar. Bunday shiniǵıwlar oqiwshilarda logikaliq pikirlewdi rawajlandiradi. Usunday shiniǵıw ótkeriwge mólsherlenip dúzilgen tapsirmada pikirlew basqishlarida beriledi.

Oqiwshilardiń háreketine qaray lingvistikaliq shiniǵıwlardiń tómendegi tipleri ushirasadi.

1. Úyrenilgen bilimlerde eske túsiriw joli menen ótkeriletuǵın shiniǵıwlar.

2. 2. Oqıwshılardıń pikirlewin anıqlawshı shiniǵıwlar.

Fonetik shiniǵıwlar. Sóylew sesleri, dawisli hám dawissiz, shawqimli hám shawqimsiz, dawissizlardı buwin, buwinsiz túrleri, pát temalarına baylanisli shiniǵıwlar kiredi.

Leksik shiniǵıwlar. Sóz mánileti, sózdiń óz hám qospa mánileri, kó mánili sózler, sóz hám termin, antonim, sinonim, omonim, sózlik baylıǵın úyretiw bekkemlew maqsetinde leksik shiniǵıwlar paydalaniladi.

Grammatik shiniǵıwlar dáslep eki toparǵa morfologiyalıq hám sintaksislik shiniǵıwlar.

Morfologiyalıq shiniǵıwlar sózdiń quramı, sóz jasaliw, qosımtalar, túbir hám dórendi sózler boyınsha teoriyalıq bilimlerde bekkemlewde paydalanılsa, sintaksislik bilimler tiykarında gáp, sóz dizbegi, gáp aǵzalari, jay hám qospa ǵplerge baylanisli shiniǵıwlardan paydalaniladi.

Grafikalıq shiniǵıwlar. Baslawish klaslarda ótkeriledi. Balalar háripler ústinde rushka júritiw noqatlari birlestirilip hárip elementlerin, háriplerdi jaziw hám t.b siyaqli shiniǵıwlar islenedi.

Orfografiyalıq shiniǵıwlar tildiń fonetika, leksika, morfologiya, sintaksis tarawlarına baylanisli ózlestirilgen bilimler tiykarında bekkemlenedi hám imla sawatlıǵı jetilistiriledi.

Oqitiw basqishlarına qaray lingvistikalıq shiniǵıwlar:

Tayarlawshı shiniǵıwlar. Bul tiptegi shiniǵıwlardan jań temani úyreniwde kirisiw bólimin dúziw, aldın úyrenilgen hám búgin úyrenip atırǵan temalar ortasında logikalıq baylanisti

támiyinlew, balalar sóylewindegi usi temaǵa baylanisli dálilerdi qollaniw maqsetinde paydalaniladi.

Qosimsha shingiwlar jańa oqiw materialin bayan etiw payitinda taza temani oqiwshilardıń ózleri ózbetinshe úyrenedi.

Bekkemlewshi shiniǵiwlar. Bul tiptegi shiniǵiwlar ana tili sabaqlıǵında berilip, jańa tema úyrenilgennen keyin, sol oqiw saatiniń ózinde paydalaniladi.

Ámeliy sabaq bir túri seminar. Seminar sabaqlari tómendegi waziypalardi sheshiwge qaratılǵan boladi:

- lekciyada bayan etilgen teoriyalıq bilimler bekkemlenedi;
- pán boyınsha bilimlerdi keńeytiriw hám tereńlestiriw;
- studentlerdiń hám oqiwshilardıń ilimiy izertlew hám biliw qábiliyetin ósiriw;
- teoriyalıq bilimlerdi ámelde qollaniw.

Tilde ótilgen hár bir teoriyalıq máseleler lingvistikalıq tallaw tiykarında úyreniledi. Lingvistikalıq tallaw-úyrenilgen teoriyalıq materiallar tiykarında tildiń hár bir tarawı boyınsha til birliklerin (sóz yamasa gápti) maydalap úyreniw bolıp esaplanadı. Bolajaq tilshilerdiń tildegi hár bir grammatikalıq kategoriyalardı jaqsı hám tez ózlestirip alıwında lingvistikalıq tallawdıń áhmiyeti úlken. Lingvistikalıq tallaw-studenttiń bilim dárejesiniń aynası.

Til iliminiń tarawları boyınsha studentlerge teoriyalıq bilim beriledi. Student sol tarawǵa tiyisli bolǵan barlıq materialdı oqıp úyrenedi. Mine, usı oqıp úyrenen materialdı ámeliy qollanıw arqalı ǵana tereń bilimge iye bolıwı múmkin. Lingvistikalıq tallaw studenttiń teoriyalıq bilimin ámelde qollanıw qábiletligin asıradı, oǵan keń múmkinshilik beredi. Eger student teoriyalıq bilimin ámelde qollana almasa, ol haqıyqıy bilim esaplanbaydı. Sonlıqtan, til qaǵıydaların úyreniwde, olardı durıs ózlestiriwde lingvistikalıq tallaw zárúr. Lingvistikalıq tallaw arqalı studentler berilgen teoriyalıq maǵlıwmatlardıń mazmunına tereń túsiniw, yadında saqlap qaladı. Lingvistikalıq tallaw waqtında úyrenilgen

teoriyalıq máseleler boyınsha student óz betinshe jumıs isleydi, olardı oqıp úyrenedi. Bunday etip ózlestirilgen bilim studenttiń yadında uzaq saqlanadı.

Lingvistikalıq tallaw-studentlerge tereń bilim beriwdegi metodikalıq usıllardıń biri. Til iliminiń hár bir tarawı ótilgende oqıwshı lingvistikalıq tallawdan paydalanıwı kerek. Lingvistikalıq tallaw fonetikalıq, leksikalıq, grammatikalıq tallaw bolıp bólinedi. Lingvistikalıq tallawdı eki túrde alıp barıwǵa boladı.

-Jazba lingvistikalıq tallaw.

- Awızsha lingvistikalıq tallaw.

Tallawdıń bul eki túrinen de keń paydalanıwǵa boladı. Máselen, awızsha tallawda kóp waqıt talap etilmeydi. Studenttiń til ilimi boyınsha alǵan bilim qısqa waqıtta anıqlawǵa, eger kemshilik jiberse, qátesse sol waqıtta dúzetiwge boladı. Tallawdıń bul túri sabaq waqtında keń paydalanıladı.

Jazba lingvistikalıq tallawdıń ózine tán áhmiyetli tárepleri bar. Jazba tallawda student óz betinshe pikir júritedi. Kerek jerinde teoriyalıq materiallardan erkin paydalansa boladı. Sonlıqtan jazba tallaw studentlerge óz betinshe islewge, úy tapsırmasına beriledi.

Sonday-aq lingvistikalıq tallaw tolıq hám tolıq emes túrde de bolıwı múmkin. Tolıq emes tallaw belgili bir temanı ótip bolǵannan keyin tek sol temaǵa tiyisli maǵlıwmatlardı alıw ushın isletiledi. Máselen, sintaksiste "Baslawısh hám onıń anlatılıwı" teması ótilgennen keyin sol tema boyınsha tallaw júrgiziledi. Bunda gáptegi baslawıshlar anıqlanıp, onıń qaysı sóz shaqabınan anlatılǵanlıǵı, dara, qospa keńeytilgen baslawıshlar ekenligi anıqlanadı.

Al tolıq lingvistikalıq tallaw bir bólim ótip bolıǵannan keyin tekstke tolıq lingvistikalıq tallaw islenedi. Tallawdıń bul túri studentten kóp waqıt talap etedi. Ótilgen barlıq materiallar boyınsha teoriyalıq bilimler anıqlanadı. Máselen, sintaksiste barlıq gáp aǵzaları ótip bolıǵannan keyin tolıq grammatikalıq tallaw islenedi. Bunnan gáptegi sózler, sóz dizbekleri, gáp aǵzalarına ajratıladı. Olardıń túrleri qaysı sóz shaqabı arqalı anlatılıwı, gáptegi qaysı aǵzaǵa baylanısı

anıqlanadı. Gáptiń qaysı túri ekenligin anıqlaw múmkin. Bul tolıq sintaksislik tallaw bolıp esaplanadı.

Leksikalıq tallaw usılı praktikalıq usıllar toparına kiredi. Leksikalıq uǵımlardı tez iyelew ushın qollanıladı. Leksikalıq tallaw arqalı qaraqalpaq tilindegi sózlerdiń mánilik ózgesheliklerin tolıq túsinedi.

Leksikalıq tallaw óziniń ishki mazmunına qaray tómendegi toparlarǵa bólinedi:

1. Sóz hám onıń mánilik túrleri boyınsha tallaw. Bunda mınalar esapqa alınadı: Sózdiń bir mánilik hám kóp mániligi, sózdiń tuwra hám awıspalı mánisi; omonim, sinonim, antonimler, tabu, evfemizm, frazeologizmler, naqıl-maqallar.

2. Tildiń sózlik quramı: túrkiy tillerge tán sózler, basqa tilden awısқан sózler, jańa sózler, gónergen sózler, arxaizm, tariyxıy sózler.

3. Sózlerdiń qollanılıw órisine baylanıslı sózler: ulıwma xalıqlıq sózler, dialektlik, kásibiy sózler, terminler.

Bul tallawda, mısallar, tekstler tańlap alınadı.

Fonetikalıq tallaw qaraqalpaq tilindegi seslerdi durıs ajratıw, seslik nızamlardı awızsha hám jazba túrde tolıq ózlestiriw ushın qollanıladı. Fonetikalıq tallaw eki túrde boladı.

1. Seslik ózgesheligi boyınsha tallaw: Dawıslı hám dawıssız seslerge ajratıw. Dawıslı seslerdi juwan hám jińishke; erinlik, eziwlik; til aldı, til ortası, til artı; hám ashıq, qısıq, al dawıssız seslerdi únli, únsiz, sonor; erinlik, tillik, kómekey; jabısıńqı, juwısıńqı, murınlıq hám awızlıq túrinde bóliw jolların biliw.

2. Únleslik nızamı boyınsha tallaw tańlay (buwın) hám erin únlesligi, ilgerili hám keyinli tásir.

3. Seslik qubılıslarǵa - eleziya, reduktsiya, metateza, epenteza, proteza h.t.b.

4. Buwın hám onıń túrlerin tallaw. Ashıq, qamaw hám tuyıq buwınlar.

Seminar – bul bilim beriwshini bilim beriwshiler menen belsene sáwbetke kirisiwge qaratılǵan , teoriyalıq bilimlerdi ámelge asırıwdı táminlewshi shınıǵıwdı oqıtıw usılı.

Seminar tómendegi maqsetlerge erisiw ushın qollanıladı:

- teoriyalıq materildı tártipke salıw.
- kónlikpeni payda etiw.
- bilimlerdi qadaǵalaw.

Bilim beriwshi seminardı nátiyjeliwótkeriw ushın tómendegilerdi esapqa alıwı kerek:

1. óziniń tayarlıǵın, bunda soraw-juwap texnikasına iye bolıwı názerde tutıladı;
2. Oqıwshılar toparınıń jaǵdayı: onıń motivatsiyası, onıń shólkemlestiriw qásiyeti;
3. Oqıw processiniń texnikalıq qurallanıw jaǵdayı .

Seminar formasındaǵı shınıǵıwǵa ótiw óz ara háreketti esittiriw (translyatsiya) sxemasınan qarım-qatnasqa ótishdi, monologtan dialogqa ótiwdi ańlatadı.

Tayarlıq hám seminardı alıp barıw bir qatar sorawlarǵa juwap berishdi talap etedi:

1. *Ne ushın?* – Tapsırma hám seminardı alıp barıw uluwma qılıp alǵanda bilim beriw maqsetlerine sáykes bolıwı kerek.
2. Seminar formasında alıp barıw texnologiyasın qanday etip? islep shıǵıw kerek.
3. Seminar waqtında diskussiya qılıw kerek bolǵan material mazmunında neni? Islep shıǵıw zárúr.
4. Seminardı alıp barıw waqtında esapqa alıw kerek bolǵan tárepler- neni esapqa alǵan halda belgileniwi zárúr.

5. Seminardı basqarıw ushın onıń nátiyjeliligin táminlew maqsetinde onnan paydalanıw múmkin bolǵan bilim beriw quralın - *Qanday jol menen?* anıqlaw mumkin.

Pedagogika teoriyası hám ámeliyatında seminar shınıǵıwlarınıń úsh túri kózge túsedı:

- 1) Seminardan aldǵı shınıǵıwlar ótkeriw:
- 2) Seminar shınıǵıwları:
- 3) Arnawlı seminar.

Seminar aldǵı shınıǵıwları, tiykarınan, studentlerge óz betinshe jumıstıń ózine tán qásiyetlerin tanıstırıw maqsetinde ótkeriledi. Onda ádebiyatlar , maǵlumatnama-ádebiyatlar hám basqa da derekler menen islesiw usılları úyretiledi. Studentlerdi baslanǵısh formada ilimiy izertlew jumıslarına úyretiwge tayarlaydı. Seminar aldǵı shınıǵıwları seminar shınıǵıwlarınıń tayarlıq forması esaplanadı hám ádette birinshi kurslarda ótkeriledi.

Seminar aldǵı shınıǵıwlarına oqıtıwshı jetekshilik qıladı. Sebebi, studentler arnawlı qánigelik boyınsha oqıw jumıslarına kem itibar beredi. Sol sebepli seminardı basqara almaydı.

Seminar shınıǵıwları seminar aldǵı shınıǵıwlarına qaraǵanda júdá áhmiyetli wazıypalardı atqaradı. Mısalı: ayırım seminarlar tematikalıq jaqtan tıǵız baylanıslı arnawlı kurstı tereń úyreniwdi maqset etip qoyadı. Basqaları bir temanı metodologiyalıq jaqtan islep shıǵarıwǵa arnalǵan boladı.

Arnawlı seminarlar lekciya temalarına tiyisli bolmaydı. Hám bir pánniń dástúr mazmunına kirmeydi. Ol ádette, pánniń jeke máselelerin úyreniw maqsetin gózleydi.

Seminar shınıǵıwları dawamında oqıtıwshı hám student ortasında eki tárepleme baylanıs ornatıladı. Bul bolsa, tárbiyalıq áhmiyatke baylanıslı bolıp onda oqıtıwshı student penen uzaq waqıt jaqın qarım-qatnasta boladı. Lekciya

sabaqlarına qaraǵanda studentler kishi toparlarda janlı sáwbet alıp baradı. Óz ara pikir almasadı. Túrli kóz-qaraslardı bayan etiw imkanıyatı beriledi.

Seminar procesinde oqıtıwshınıń ornı ayırıqsha bolıp, olar tuwrı juwaptı aytıp bermewi kerek. Tek gána talqılawdıń kúsheyiwine, qızıǵarlı bolıwına jetekshilik qıladı.

Seminarda oqıtıwshınıń kiris sózi konkret sharayatqa qarap studenttiń itibarın qaratadı, sheshiliwi kerek máseleler boyınsha sorawlar beredi. Anıqlawlar kiritedi. Arasında aldınıǵı temalardaǵı baylanıstı esletp ótedi. Sonıń menen birge keń túsinikti qamtıǵan qısqa kólemde bolıwı kerek.

Sonday-aq, seminar sabaǵın basqarıw hám bahalaw da ayırıqsha áhmiyetke iye.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Azizxojaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar i pedagogik mahorat. Toshkent, 2003.
2. Eshmuhammedov va boshqalar. Tálimda innavacion texnologiyalar. Tashkent, 2008
3. Golish L.V, Fayzullaeva D.M Pedagogik taxnologiyalarni rejealashtirish va loyixalashtirish. Tashken, 2012
4. Golish L.V. Texnologii obucheniya na lekciyax i seminarax: Uchebnoe posobie. Toshkent, 2005.
6. Xodiev B hám basqalar. óz betinshe oqıw xizmetin shólkemlestiriwdiń usıl hám quralları. Nókis, 2012.
7. Yoldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. Tashkent, 2004.
8. Orazımbetov E.K, Saparov SH.B. Mektepte oqıtıwdı shólkemlestiriw.

7-TEMA: PEDAGOG KADRLARDI TAYARLAWDA ÓZ BETINSHE JUMISLARDIŃ ORNI

Reje:

1. Tildi oqıtıwda qoyılatuǵın talaplar
1. Óz betinshe jumislardıń túrleri

Tayanısh túsinikler:

Óz betinshe jumıs, referat jumıs, kurs jumıs, kitap penen islesiw, ilimiy izertlew metodları, internet materialı, kartotekalar dúziw.

Ha'zirgi da'wirde O'zbekstan Respublikasının' Bilimlendiriw haqqındaǵı nızamı, Kadrlar tayarlawdın' milliy bag'darlamasınan' qabıl etiliwine baylanıslı ta'lim mazmunın ta'pten jan'alaw za'ru'rliǵı payda boldı.

Ta'lim mazmunın jan'alawda to'mendegi tiykarg'ı wazıypalar qoyıladı:

- qaraqalpaq tilinin' fonetikasi, grammatikasi, leksikasi boyınsha tilden jazba ha'm awızeki tu'rde ken' ha'm tuwrı paydalanıw ushın za'ru'r bolg'an ilimiy a'meliy mag'lıwmatlardı;

- qaraqalpaq tili imlası, orfoepiyası, jazıwda irkilis belgilerin qollanıwdın' tiykarg'ı qag'ıydaların;

- tildin' g'a'ziynesi bolg'an so'zliklerden ken' paydalana biliwin;

- o'z pikirin so'ylew sharayatına baylanıslı bayanlaw quralların;

- bir mazmundı (xabardı) tu'rli formalarda beriw jolların;

- ku'ndelikli turmıs ushın za'ru'r bolg'an is qag'azlarınan paydalana biliw ko'nlikpelerin;

- ko'rkem, ilimiy ha'm siyasiy kitaplardı oqıp, olar haqqında pikir ju'rgize biliw qa'biletin;

- pa'nler arasındag'ı baylanıstı biliwi sıyaqlı ko'nlikpelerge iye bolg'an jaslardı ta'rbiyalaw wazıypası qoyıladı.

Qaraqalpaq tilinen beriletug'ın bilimnin' mazmunı menen ko'lemin belgilew qospalı teoriyalıq ma'selelerdin' biri. Orta mekteplerde, litsey ha'm kolledjlerde

til materialları oqıtılǵanda olardıń ilimiy jaqtan da'ıllengen, lingvistikalıq ha'm metodikalıq jaqtan talaslı emes materiallar oqıtıladı. Bilim ko'lemi ha'r bir klastın' jas o'zgesheligine, tildi o'zlestiriw qa'biletine qarap belgilenedi. Til materialların' ko'lemi ha'r bir temanın' fonetikalıq, leksikalıq, grammatikalıq, stilistikalıq o'zgesheligine say anıqlamalar ha'm shınıqıwlar arqalı beriledi. Bilim ko'lemin belgilewde mına ma'seleler esapqa alınadı: 1) oqıwshılardıń klass o'zgesheligi; 2) jas o'zgesheligi; 3) oylaw qa'bileti; 4) til materialların' o'zgeshelik belgileri mına metodikalıq nızamlarg'a tiykarlanadı: 1) tema ha'm terminnin' aktuallılıǵı; 2) til materialların' ilimiy da'lilligi; 3) til materialların' ishki o'zgesheligi; 4) til materialların ku'ndelikli turmısta qollanıwı ha'm a'meliy a'hmiyeti.

Til materialların u'yreniwde en' da'slep olarg'a anıqlama beriledi. Anaw yaki mınaw til materialı boyınsha anıqlama bergende temag'a baylanıslı tiykarǵı tu'sinikler tan'lap alınadı.

Studenttiń óz betinshe jumısınıń tiykarǵı maqseti-qıtıwshınıń basshılıǵı hám qadaǵalap barıwı astında student oqıw jumısların óz betinshe orınlaw ushın zárúr bolǵan bilim hám kónlikpelerin qalıplestiriw hám rawajlandırıw;

Studenttiń óz betinshe tapsırmaları tómendegilerden ibarat:

Jańa ibilimlerdi óz betinshe jaqs ózlestiriw kónlikpelerine iye bolıw;

- kerekli maǵlıwmatlardı izlep tabıwdıń qolay usılları hám quralları anıqlaw;

- xabar derekleri hám mánzillerin ónimli paydalanıw;

- dástúriy oqıw, ilimsiy ádebiyatlar, normativ hújjetler menen islesiw;

- elektron oqıw ádebiyatları hám maǵlıwmatlar banki menen islesiw;

- internet tarmaǵınan ónemli paydalanıw;

- berilgen tapsırmanıń ratsional sheshimin belgilew;

- maǵlıwmatlar bazasın shólkemlestiriw;

- jumısnátıyjelerin ekspertizaǵa tayarlaw hám ekspert juwmaǵı tiykarında qayta islew;

- tapsırmalardı orınlawda sisemalı hám dóretiwshilik penen jaqınlasıw;
- islep shıǵılǵan sheshim, reje yamasa ideyanı tiykarlanıw hám qánigeler arasında jaqlaw;

Jaslardıń oy-pikirin rawajlandırıwdı, olardı ózinshe pikirlewge úyretiwde óz betinshe jumıslardıń áhmiyeti úlken. Óz betinshe jumıslar mekteplerde, joqarı oqıw orınlarında muǵallım tárepinen shólkemlestiriledi.

Oqıtıwshı qaraqalpaq tili boyınsha materiallardı tek sabaq protsesitnde tolıq jetkerip bere almaydı. Sonlıqtan, oqıtıwshı tárepinen túsindirilgen materialdı tolıq meńgeri alıw ushın student, oqıwshı óz betinshe islewi, ádebiyatlar menen tanısıwı, olardı úyreniwı, til faktlerin kórkem shıǵarmalardan úyreniwı kerek.

Óz betinshe jumıslardı hár qıylı formada, mazmunda shólkemlestiriwmiz múmkn. Muǵallım óz betinshe jumıslardı aldın-ala tayarlap, sorawlardı, ámeliy jumıslardı teoriyalıq materiallardı, olardı qalay orınlaw jolların úrenip barıwı zárúr. Mekteplerde óz betinshe jumıslar kitaplardı oqıw, shınıǵıwlar jazıw, mısallardı talqılaw, shıǵarmalar jazdırıw túrinde alıp barılsa, joqarı oqıw orınlarında teoriyalıq ádebiyatlardı úyreniw, kórkem shıǵarmalardıń tilin analizlew, referat, kurs jumısların jazıw, bayanat, ilimiy maqala tayarlaw túrinde alıp barıladı. Studentlerdń óz betinshe jumısların shólkemletsriwde seminar, konferentsiya sabaqların ótkeriwdiń, kitap penen islesiwdiń áhmiyeti úlken.

Joqarı oqıw orınlarında studentlerdiń óz betinshe jumısların shólkemlestiriw - professor-oqıtıwshılar aldındaǵı baslı wazıypalardıń biri. Óz betinshe jumıslardı ótkeriw studentlerdiń pán boyınsha alǵan bilim hám kónlikpelerin tereńlestiredi, dóretiwshilik qáiletin rawajlandırıwǵa múmkinshilik beredi, waqtın únemli paydalanıwǵa, pedagogikalıq sheberliginiń asıwına imkaniyat jaratadı.

Studentler kitapxanalarda óz betinshe úyreniliwi tiyis teoriyalıq ádebiyatlar menen tanısadı, temaǵa baylanıslı berilgen sorawlarǵa juwaplar tabadı. Kórkem shıǵarmalardan mısallar tańlawǵa úyrenedi. Sonday-aq óz betinshe jumıslarda

referat jumısların jazadı, bayanatlar tayarlaydı, sabaq ótiwge úyrenedi. Máselen, qaraqalpaq tilin oqıtıw metodikası pání boyınsha studentlerdiń ózleri sabaq ótiwge úyrenedi. Onı topardaǵı studentler talqılap, bahalap baradı. Bunda tómendegiler esapqa alınıwı kerek:

- studenttiń sabaqqa tayarlıǵı;
- studenttiń sabaqtı tuwrı shólkemlestiriwi;
- studenttiń ózin erkin tuta biliwi;
- studenttiń sabaq ótiwde didaktikalıq printsiplerdi óz ornında qollana alıwı;
- temanı anıq, túsinikli etip bayan etiw;
- taxtadan tuwrı paydalanıwı;
- sabaq ótiw usılın tańlap biliwi;
- sabaqtı bekkemlewi;

Bunnan keyin pán muǵallımı sabaqta studentlerdiń jetiskenlikleri hám kemshiliklerin kórsetedi. Bunday usılda ótkerilgen óz betinshe sabaqlarda studentler tómendegi nátiyjelerge erisedi:

1. Studenttiń pánge qızıǵıwshılıǵı artadı.
2. Sabaqqa óz betinshe tayarlanıwqa úyrenedi.
3. Belgili bir tema boyınsha kórgizbeli hám tarqatpa materiallardı tayarlawǵa úyrenedi.
4. Studentler óz betinshe izleniwge májbúr boladı.
5. Student oqıwshılar aldında ózin erkin tutıwǵa, kórgizbeli materiallardan tuwrı paydalanıwǵa háreket etedi.
6. Óz pikirlerin izbe-iz, anıq bayan etiwge úyrenedi.
7. Studentler oqıwshılardıń bilimin tuwrı bahalawǵa háreket etedi.

Bulardıń barlıǵı studentlerdiń pedagogikalıq sheberligin asırıp, óz tańlaǵan kásibine qızıǵıwshılıǵın oyatadı hám oǵan imkaniyat jaratadı.

Konferentsiya sabaǵında tańlangan temaǵa baylanıslı studentlerge temalar beriledi. Bul temalar boyınsha bayanatlar tayarlanadı. Temalar aldın ala berilip, ol boyınsha student tayarlıq kóredi. Bayanatlar oqılıp talqılanadı hám pikirler aytıladı.

Studentlerge ilimiy bayanat tayarlaw usılları úyretiledi. Ádebiyatlar dizimi beriledi. Temaǵa tiyisli materiallar jıynaladı. Oqıtıwshı menen oylasıp, pikirlesip jıynalǵan materiallardı kórsetip baradı. Oqıtıwshı bayanat penen tanısıp shıǵadı.

Konferentsiya juwmaǵında aytılgan pikirler talqılanıp juwmaq jasaladı.

Sabaqtı baspasóz konferentsiyası túrinde ótkiziwdiń áhmiyeti úlken. Bul sabaqtıń baslı maqseti oqıwshılardıń, studentlerdiń belsendiligin hám ziyrekligin asırıw. Baspasóz konferentsiyası sabaǵı arqalı: 1) qaraqalpaq tilinen alǵan bilii bekkemlenedi; 2) Sózlik qorı kóbeyedi; 3) óz oyın durıs, izbe iz bayanlawǵa úyrenedi; 4) gáplerdi durıs dúziwge úyrenedi; 5) temanıń ózgesheligin anıqlap túsindiriwge umtıladı; 6) dál, anıq sóylep, durıs juwap beriwge úyrenedi.

Konferentsiya sabaqların til iliminiń tarawlarına baylanıslı ótkeriwge boladı. Fonetika, leksika, morfologiya, sintaksis, orfografiya, orfoepiya, punktuatsiya hám stilistika tarawları boyınsha ótıledi. Sonlıqtan, baspasóz konferentsiyası sabaqların - til iliminiń tarawları boyınsha hám tildegi belgili bir temaǵa baylanıslı ótkeriwge boladı.

Qaraqalpaq tili materialların oqıtıwda kitaptan paydalanıwdıń áhmiyeti úlken. Sabaqtıń, oqıw qollanbaları hám ilimiy ádebiyatlar qaraqalpaq tilinen bilim beriwdiń negizgi quralı. Studentlerde kitaptan paydalanıw usılların úyretiwde dáslep oqıtıwshı kerekli ádebiyatlar menen tanıtırıp, onı paydalanıwdı metodikalıq usılların túsindiriw kerek. Dáslep kitaptıń avtorı, onda sóz etiletuǵın máseleler jóninde aytıp, temaǵa tiyisli úyreniletuǵın materiallar kórsetiledi. Student kitaptan konspekt alıwǵa úyrenedi. Kitaptan paydalanıwda onıń avtorı, kitaptıń atı, baspadan shıqqan waqtı, beti kórsetiliwi kerek.

Kitap boyınsha ózbetinshe jumıs islegende student onı oqıp, túsiniw, tiykargı máseleni anıqlap, yadında saqlap, salıstırıw úyreniw talap etiledi. Úyrenilip atırǵan tema menen baylanıstırıwǵa úyretiw kerek. Óz betinshe jumıslardı orınlawda kitaptıń áhmiyeti júdá úlken.

Studentden óz betinshe jumıslarǵa kóbinshe referat, kurs jumislari tapsırıladi. Bul ilimge qoyǵan dáslepki qádemimiz desek qátelespeymiz. Bul jumislarda da ilimiylik bar.

Referat-latin tilinen alıng'an "bayanlaw, xabarlaw" degen ma'nisti an'latadi. Referat ko'binese belgili bir temag'a bag'darlanadi. Sal tema boyınsha a'debiyatlardan tu'sinik beriledi. O'z betinshe o'zlestirgen materialların bayanlaydı. Referat eki tu'rli bolıwı mu'mkin. Qanday da bir temanı bar materiallar boyınsha bayanlaw referatı ha'm sal tema boyınsha o'zlerinin' jeke ko'zqarasların bildiriw referatı.

Kurs jumislari Bul. studentlerdin' o'z betinshe iske asıratug'ın belgili bir tema boyınsha jazatug'ın jumislari. İzertlew elementleri bar. Student belgili tema boyınsha material toplaydı. Onı o'z maqseti, oyı boyınsha ta'rtipke tu'siredi ha'm sal material boyınsha pikirlerin bayanlaydı. Kurs jumısınin' kompozitsiyası izertlew jumıslarına uqsag'an boladı. Kirisiw, tiykarg'ı bo'lim, juwmaqlaw bo'limi ha'm bibliografiya. Kirisiwde jumıstın' maqseti beriledi. Tiykarg'ı bo'limde u'yrenip otırg'an temanın' materialdı tallaw arqalı bayanı beriledi. Juwmaqlaw bo'liminde tallawdın' na'tiyjeleri beriledi. Bibliografiyada avtordın' paydalanılg'an a'debiyatlardıń dizimi beriledi. Kurs jumıslarınin' ko'lemi 25-30 bet a'tirapında boladı.

1,2 kurslarǵa izertleniwler, grammatikalıq toparlarǵa bo'liniw haqqında temalar bersek, al 3-4 kurslarǵa Salıstırıwlar, ilimiy miynetler menen tanisiw, wolarda ne haqqında ayılǵanı tuwralıda beriledi. Referat 16- 20 betten aspaw kerek.

Kurs jumisi bul jumis 25-30 bet kóleminde bolıw kerek. Bul kurstan kursqa ótiw jumısı bolıp esapaladi.

Xat- qatnashq xalatına keletuǵın hám ózine tán mexanizine iye bolǵan informaciyanı jazba tu`rde jetkerip beriwge xızmet etiwshi sóylew iskerliginiń ónimli túri bolıp tabıladı.

Ilimiy tekstlerdiń funkciyalari hám tu`rleri tómendegishe bólinedi.

1. Aqiliy miynet sho`lkemlestiriwdiń a`himiyetli usili.

Bul topardag`I usildiń tu`rlerine joba, tezis, konspekt.

1. Jazba pikir bildiriw.

Bul topardag`I tekstiń túrlerine – referat, annataciya, recenziya, statya, ilimiy izertlew, kurs jumisi, diploma jumisi, oqiw proekti haqqında esabat, esse, h.t.b. tu`rler kiredi.

Eń aldi menen jumis baslamastan aldin oni belgili bir jobag`a salıp sistemalastirip alamiz. Eń aldi menen jobaniń nege kerekligin, qaytip duziw kerekligin bilip aliwimiz kerek.

Joba- eń qisqa jazba tekst:

- Oydiń beriliw izbe-izligin ańlatadı hám uliwmalastiradı;
- Tekstiń mazmunin ashıp beredi.
- Yadta derektiń mazmunin qayta tikleydi;
- Konspekt hám tezislediń ornin basadı;
- Hár qiyli jazıwlar duziwge járdem beredi (doklad,xabarlandiriw, esabat);
- Jazıp alıńǵan teksti jetilistiredi;
- Ózin ózi qadaǵalawdı tezletedi;
- Diqqati jámleydi;
- Yadta jaqsi tanis tekstti qayta tiklew ushin qollaniladı.

Biraq, mazmunı beralmaydı, tek ǵana onıń beriliw sxemasin kórsetedi.

Joba du`ziwdiń ózine tán prinsipleri bar. Sol prinsiplerdi tiykarinan 2 ge bólemiz hám sol jobalardı ilimiy temamızǵa qarap tanlap alamiz.

Tayar ilimiy tekstiń jobasi.

1. Tekstiń mánisine qaray bólimlerge bóliniwin belgilew;
2. Ajratılǵan hár bir bólimdegi tiykarǵı oydi anıqlaw.

3. Tiykargı oydi tekstiń basqa bólimleri menen logikalıq bir putinlik sipatında baylanistiriw

Islenip atırǵan ilimiy teksttiń jobasi.

1. Jaratılıp atirilǵan teksttiń strukturasin aldın ala boljaw.

2. Hár bolimdegi tiykargı oydı anıqlaw;

3. Logikalıq bir pu`tinlik tu`rinde jobadaǵı áhimiyetli sorawlardı kórsetiw arqalı logikalıq bir pu`tinlik keltirip shıǵaradı.³

Usi prinsiplerdi basshiliqqa alǵan halda temamızdiń jobasin du`zemiz.

Óz betinshe jumıs jazǵanımızda temalarǵa qarap joba du`zemiz. Shıǵarma, bayan jumıs jazǵanımızda ápiwayi joba duzip sol tiykarında izbe-iz jazamız.

Joba eki túrge bólinedi. Ápiwayi joba hám quramali joba bolıp.

Ápiwayi joba: tiykargı bólimlerden hám 1,2,3 toparǵa bólip izbe -iz túsindiriledi.

Ádebiyatlar:

1. *Qutlimuratov B., Kenjebaeva T.* Qaraqalpaq tili morfologiyasın oqıtıw usılları. -Nókis: 1996.

2. *Ġulomov A., Nematov Q.* Ona tili talimi mazmuni. –Toshkent: 1995.

3. *Mirzaqulov T.* Grammatikani wqitishning lingvistik asoslari. -Toshkent, 1994.

4. *İshmuxammedov R., Abduqadirov A., Pardaev A.* Talimda innovatsion texnologiyalar. –Toshkent: 2009

5. *Xodiev B., Golish L., Xashimova D.P.* Ózbetinshe oqıw xızmetin shólkemlestiriwdiń usıl hám quralları. -Nókis: 2012.

6. *Ġulamov A., Shukurov A.* Ona tili óquvchilarning mustaqil ishlarni tashkil etish. Toshkent, 1989.

ÁMELIY SHINIǴWLAR

Keys-stadi oqıtıw texnologiyası

Oqıw sabag`ının` texnoloiyası modeli

<i>Studentler sanı:20</i>	<i>2saat</i>
<i>Tema</i>	Sóylewdiń tazalıǵı hám orinliliǵı
<i>Woqıw sabag`ının` tu`ri</i>	Bilimlerdi keneytiriw, shu`qırlastırıw, ko`nikpe ha`m qa`niygelerdi du`zilistiriwge qaratılǵ`an a`meliy sabaq
<i>Woqıtıw sabagının` rejesi</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Keys mazmunına kiriw. 2. Oqıwshılar bilimlerin aktivlestiriw maqsetinde “Blic-soraw” ótkiziw. 3. Mashqalanı hám onı sheshiw wazıypaların anıq kórsetiw. 4. “Keys-stadi”dı toparlarda sheshiw. 5. Nátiyjeler prezentasiyası hám talqılaw ótkiziw. 6. Juwmaqlawshı sheshim shıǵarıw. erisilgen oqıw nátiyjelerine qaray oqıwshılardı bahalaw
<i>Sabaqtıń maqseti:</i> Sóylewdiń tazalıǵın buziwshi jaǵdaylardı anıqlaw.	
<i>Pedagogikalıq wazıypalar:</i>	<i>Oqıw nátiyjeleri:</i>
<ul style="list-style-type: none"> - keys mazmunın ózbetinshe úyreniw ushın tiykar jaratadı; - Sóylewdiń tazalıǵın buziwshi jaǵdaylardıń sebeplerin úyrenedi - mashqalanı ajratıp alıwǵa úyretedi, salıstırıwǵa analizlewge, ulıwmalastırıwǵa kómek beredi; 	<ul style="list-style-type: none"> - keys mazmunı menen aldınnan tanısıp shıǵıp, jazba tayarlıq kóredi; - Sóylewdiń tazalıǵın buziwshi jaǵdaylardı saplastiriw jolların úyrenedi; - mashqalalı jaǵdaydı sheshiwde teoriyalıq bilimlerin qollaydı; - mashqalanı anıqlap, onı sheshiw jolların tawadı;

<ul style="list-style-type: none"> - mashqalanı sheshiw boyınsha anıq háreketler izbe-izligin túsindirip beredi; - mashqalalı wazıypanı sheshiw ushın sharayat jaratadı; - sheshim tabıwǵa pikirlewine kómeklesedi 	- pikirlep sońǵı juwmaq shıǵaradı.
<i>Woqıtıw usılları hám texnika</i>	“Keys-stadi”, “Blic-soraw”, “Mashqalalı jaǵday” “Báseki-sáwbet”
<i>Woqıtıw quralları:</i>	Markerler, qaǵazlar, taxta por,
<i>Woqıtıw túrleri</i>	Jeke hám kishi toparlarda
<i>Woqıtıw sharayatı</i>	Auditoriya
<i>Bahalaw</i>	Awızeki, soraw-juwap,jazba,

Oqıw sabaqtın` texnologik kartası

<i>Jumıs barısı waqtı</i>	<i>Jumıs mazmunı</i>	
	<i>Woqıtıwshı</i>	<i>Student</i>
Tayarlıq basqıshı	Temanı,jaǵday mazmunın anıqlaydı,maǵlıwmatlar beriwge tayarlıq kóredi, “keys-stadi”di rásmiylestiredi, keysti kóbeytiw mashqalasın sheshedi. Óz betinshe tayarlıq kóriwdi, adebiyatlar menen tanısıp úyreniwdi usınıs etedi	Tıńlaydı Túsinbegen jerlerin sorap ani;qlastıra-dı
I – basqısh temaǵa kirisiw (10 min)	1.1. oqıw sabaǵınıń teması maqseti, wazıypaları hám kútiletuǵın nátiyjeler haqqında aytadı, áhmiyetliligine toqtalıp ótedi.	Tıńlaydı
	1.2. Tema boyınsha oqıwshılardıń bilimlerin aktivlestiriw maqsetinde blic	Sorawlarǵa juwap beredi

	soraw ótkiziledi (1-qosımsha)	
	1.3. “Keys-stadi” wazıypasıhám onı sheshiwde ámeliy kónlikpeler payda etiw ushın teoriyalıq maǵmatlarǵa da iye bolıw kerekliklerin eskertedi. Ámeliy sabaqtıń is tártibi hám nátiyjelerdi bahalaw kórsetkishleri menen tanıstıradı. Keys mazmunı menen jaqınıraǵ tanısıp shıǵıw ushın oqıwshılarǵa tarqatpa materiallardı tarqatadı.	Tanısadı
II - basqısh. Tiykargı (60 min)	2.1.Keys materialların talqılawdı shólkemlestiredi,dıqqattı keys penen islew qaǵıydalarına, mashqalanı sheshiw algoritmine hám wazıypanı anıqlastırıwǵa qaratadı.	Talqılaydı
	2.2. óz betinshe úyde jazıp kelinggen jaǵday talqılawın ótkiziwdi usınadı	Jaǵdaydı óz betinshe talqılaydı
	2.3. Studentlerdi úsh kishi toparǵa bóledi. Sóylewdiń tazalıǵı boyınsha T-sxema kestegin toltırıwdı tapsıradı. (2-qosımsha)	Toparlardıǵa bólinedi. Tapsırmalar ústinde isleydi
	2.4. Kishi toparlarda jeke tártipte islengen is nátiyjeleri talqılawdı shólkemlestiredi.Kishi toparlarda islewge járdemlesedi,qosımsha maǵlıwmatlardan paydalanıwǵa imkan jaratadı.Dıqqatların kútiletuǵın nátiyjege qaratadı. “Mashqalalı jaǵday”kestegin toltırıwdi usınıs etedi.(3-qosımsha)	Aktiv qatnasadı

	2.5. Hár bir topar tapsırmaların vatman qağazlarğa túsirip prezentaciya jasaw kerekligin túsindirediBilimlerin ulıwmalastıradı, sheshimlerge itibar qaratadı.Tapsırmalardıń orınlanıwı qay dárejede tuwrı ekenligin dıqqat penen tıńlaydı.	Topar bolıp islegen istiń prezentaciyasın ótkizedi,wóz-aratalqılaydı, qosımshalar qıladı,bahalaydı,she shim qabıllaydı
	2.6. Studentlerdiń prezentasiyasındaǵı pikirlerin ulıwmalastıradı	Tıńlaydı
III- basqısh. juwmaq (10 min)	3.1. Is juwmaǵın jasaydı. Aktiv qatnasqan oqıwshılardı bahalaw arqalı xoshemetleydi	Esitedi anıqlaydı
	3.2. Usınılǵan mashqala sheshimlerine túsindirme beredi,jáne bir márte “Keys-stadi”dıń áhmiyetine toqtalıp ótedi	Tıńlaydı

Juwmaqlawshı sheshim:

Sóylew mádeniyatı – belgili bir tildiń orfoepiyalıq qádelerine, sóz qollanıw normalarına sáykes kelerlik dárejede sóyley biliw.

Sóylew mádeniyatı jámiyettin' mádeniy rawajlanıwının', millettin' ruwxıy jetiskenliginin' áhmiyetli belgisi sanaladı

Prezidentimiz İ.A.Karimov Ózbekstan Respublikası Oliy Majlisinin' 1997-jıl 29-avgusttaǵı IX sessiyasında sóylegen sózinde «Óz pikirin erkin, ana tilinde

shiraylı hám anıq bayanlay almaytuǵın qánigeni, ásirese basshı orında otırǵanların bu'gin tu'siniw de, aqlaw da qıyın!» – dep atap ótedi.

Sóylew mádeniyatı – házirgi til iliminin' aktual máselelerinen biri. Bul máseleni sheshiw ulıwma mádeniyatımızdı rawajlandırıw, sonday-aq, joqarı oqıw orınlarında, orta arnawlı oqıw orınlarında, orta mekteplerde sabaq ótiw protsesin jaqsılaw menen de baylanıslı.

Bu'gingi ku'nde qaraqalpaq sóylew mádeniyatının' rawajlanıwın, jáne de jetilisiwın támiyinlew ushın tómendegi wazıypalardı ámelge asırıw kerek:

3. Sóylew mádeniyatına tiyisli ilimiy-kópshilik ádebiyatlardı oqıw, oqıtıwdın' tu'rli qatlamlarına arnap kóbirek baspadan shıǵarıw kerek.

Radio hám televideniye sóylew mádeniyatına baylanıslı sáwbetlesiwler arnawlı kórsetiwler, esittiriwler, shólkemlestiriw hám olardıń mudamı berilip barılıwın támiyinlew lazım. Sonday-aq, gazetada arnawlı rubrika astında sóylew mádeniyatına baylanıslı maqalalar berip barıw kerek

Bumerang metodi

Bumerang metodi – berilgen materialdı tálim alıwshılardıń kishi toparlarda óz betinshe úyreniwine hám basqalarǵa úyretiwge qaratılǵan metod.

Bumerang metodtıń dúzilisi:

1. Kishi toparlardı dúziw;
2. Hár bir topardıń bólek tarqatpa materiallar tarqatıw;
3. Materiallardı óz betinshe úyreniw;
4. Jańadan kishi toparlardı dúziw;
5. Topar aǵzaların úyretiw hám úyreniw;
6. Dáslepki kishi topardıń qaytıw;
7. Bahalaw.

Bul metoda oqıtıwshı oqıwshıǵa sóylew uqıplılıǵın, erkin pikirlew, ózindegi bilim kónlikpelerin jetkerip bere alıwdı úyretedi. Bumerang metodınıń basqa metodlardan ózgesheligi oqıwshını bahalawda qanaanlandırarsız bahası qoyılmaydı. Sebebi, bul metod penen ótilgen sabaqta oqıwshılardıń hár biri belgili

dárejede qatnasadı, nátiyjede oqıtıwshı sabaqta oqıwshılardı tolıǵı menen qamtıy aladı.

Qaraqalpaq tili sabaqlarında bumerang metodınan paydalanǵanıımızda oqıwshılardı tarqatpa materiallar beremiz. Mısalı: «Sinonimler» temasın ótkenimizde auditoriyanı 3 toparǵa bólip, hár toparǵa tarqatpa material tarqatımız.

1-topar

Sinonim sózler haqqında túsinik

Sinonim grekshe «bir atamalı» degen sózden kelip shıqqan. Tildiń leksika-semantikalıq baylıǵı hárqanday sózdiń kóp mániligi menen bir qatarda onıń sinonimlik keń múmkinshiliklerinde kórinedi. Tildegi seslik qurılısı boyınsha hár túrli, al, mánilik jaqtan bir-birine jaqın sózler sinonimler dep ataladı. Mısalı: júzi-shırayı-reńki-beti-kelbeti-turqı; mazalı-shiyirin-tatlı-til úyirgen-shekeńde tatıytuǵın; tez-shaqqań-jıldam-dárriw-dárhál-háp zamatta hám. t.b.

Sinonimler kórkem shıǵarmalarda onıń til kórkemligin úyreniwde úlken áhmiyetke iye. Mánisi bir-birine jaqın usınday sózler sinonimlik qatarlardı payda etedi. Sol sinonimlik qatarlardıń ishinde kóp qollanılatuǵın sóz tirek sóz (dominanta) dep ataladı.

Sinonimlik qatarlar belgili bir sóz shaqabınıń ishinde ǵana payda boladı. Mısalı: ańqaw-sada-áńgódek-awısh-awsar – bular kelbetlikten bolǵan, gúllan-jámi-barlıq-pútkil-hámme – bular almasıqlardan bolǵan sinonimler.

2-topar

Leksikalıq hám grammatikalıq sinonimler

Leksikalıq sinonimler dep túbirleri hár qıylı mánisi bir-birine jaqın sózlerge aytamız. Mısalı: biyik-bálent-asqar-záwlim; arıq-kóterem-júded.

Grammatikalıq sinonimlerdiń ózin morfologiyalıq hám sintaksislik dep ekige bólip úyrenemiz. Morfologiyalıq sinonimler túbiri bir qıylı qosımtaları hár qıylı sinonim sózlerden boladı. Mısalı: opasız-biyopa, biypul-pulsız, biyádep-ádepsiz, tebewik-tebegen t.b.

Sintaksislik sinonimler sóz dizbeginen hám qospa gáp bóleklerinen boladı. Mısalı, sóz dizbeklerinde: qısqı kiyim – qısta kiyetuǵın kiyim, inisine ákeliw – inisi ushın ákeliw.

Jay gáplerde: Bul jumıstı islemey qoymaydı.

Bul jumıstı isleydi.

Kim muzıkanı jaqsı kórmeydi?

Muzıkanı hámme jaqsı kóredi.

Qospa gáplerde: Men úyge kelgenimde, olar awılǵa ketiwge tayarlanıp atır eken. Men úyge kelgen waqıtta, olar awılǵa ketiwge tayarlanıp atır eken.

3-topar

Sinonimlerdiń payda bolıw jolları

- ❖ Sózdiń kóp mániligi tiykarında: gáptiń aqırı-gáptiń ayaǵı-gáptiń sońı;
- ❖ Qosımtalar qosılıw usılı tiykarında: shopan-padashı, sulıw-shıraylı, alım-ilimpaz;
- ❖ Dialekt sózler arqalı: jumırtqa-máyek, seksewil-sazaq, diywal-soqpa, shalbar-shım;
- ❖ Basqa tillerden awısqań sózler arqalı: qonaq-miyman, oqıtıwshı-muǵallım-ustaz-pedagog;
- ❖ Frazelogiyalıq sóz dizbekleri arqalı: iyt ólgen jer-uzaq, shaytanı seskenbew-qorqpaw, awzına bek bolıw-aytpaw;
- ❖ Evfemizm hám kokofemizm arqalı: óldi-qaytıs boldı-dúnyadan ótti; tuwdı-jas bosandı, júkli-yeki qabat.

Dóńgelek stol metodi

Bul metod jazba túrde ótkeriledi. oqıwshılar kishi toparlarǵa bólinedi. Hár bir toparǵa soraw berilip, bul sorawǵa hár bir oqıwshı óziniń ruchkasında gezekpe-gezek juwapların jazadı. Birinshi qatnasıwshınıń pikirine ózleriniń qosımsha pikirlerin jazıp baradı. Mısalı: «Gáp aǵzaları» temasın ótip bolǵan soń oqıwshılardıń túsiniqlerini anıqlaw ushın oqıwshılardı bes toparǵa bólemiz. Hár bir toparǵa bir gáp aǵzası haqqında pikirlerin jazıwdı tapsıramız.

1. Baslawısh ne ushın gáptiń bas aǵzası, onıń ózgesheligi qanday?
2. Bayanlawısh ne ushın atawısh hám feyil bayanlawıshqa bólinedi?
3. Tuwra tolıqlawıshtıń jalǵawlı hám jalǵawsız qollanıwınıń parqı nede?
4. Anıqlawıshtıń gáptegi xızmeti qanday?
5. Pısıqlawıshtıń gáptegi xızmeti hám tolıqlawıshstan ayırmashılıǵı qanday?

Hámme oqıwshılar óz juwapların jazıp bolǵan soń, juwaplar talqılanadı, natuwrı juwaplar óshiriledi, durıs juwaptıń sońına qarap oqıwshınıń bilimlerine baha beriledi. Bul metodtı tek jazba túrde emes, awızeki túrde de ótkeriw múmkin.

Terminlerdi aldın-ala beriw metodu

Til materiallarınıń kólemi hárbir temanıń leksikalıq, fonetikalıq, grammatikalıq ózgesheliklerin hám sol materiallardıń anıqlamaları menen qaǵıydalarınń óz ishine qamtıydı. Sonlıqtan til materiallarınıń ózine tán ózgesheliklerin ajratıwda mına metodikalıq nızamlılıqlarǵa tiykarlanıwımız kerek:

- 1) tema menen terminniń anıqlılıǵı;
- 2) til materiallarınıń ilimiy dálligi;
- 3) til materiallarınıń ishki ózgesheliklerin anıqlaw;
- 4) til materiallarınıń úyretilip atırǵan toparǵa ılayıqlılıǵı;
- 5) tildiń ózine tán belgilerin kúndelikli turmısta qollanılıwı.

Mıne, usı ózgesheliklerdi esapqa ala otırıp biz qaraqalpaq tili sabaqlarında terminlerdi – aldın ala beriw metodınan paydalansaq boladı. Bul metod terminlerdi aldın ala úyreniw, temanıń áhmiyetin hám baylanısın studentlerdiń oylawı, túsiniw jetiwi ushın beriledi. Sebebi, student (woqıwshı) terminniń mánisin jeterli dárejede túsiniw alsa, teoriyalıq materialdı jaqsı ózlestiredi. Mısalı: Qaraqalpaq tiliniń morfologiya tarawında «Atlıqtıń morfologiyalıq kategoriyaları» temasın ótkenimizde studentlerge lingvistikalıq sózliklerden atlıq, grammatikalıq kategoriya, san, bet, tartım, seplik kategoriyaları, grammatikalıq seplik, keńislik seplik sıyaqlı terminlerdiń mánilerin anıqlap, túsiniw keliwin tapsıramız. Lekciya baslanbastan aldın studentlerdiń tema boyınsha pikirlerin tıńlaymız. Soń teoriyalıq

materialdı bayanlawğa ótemiz. Bul metoddan seminar hám ámeliy sabaqlarda da paydalansaq boladı.

Terminlerdi aldın-ala beriw metodınıń úlgisi:

Bet-san kategoriyası. Is-hárekettiń bir betke, subyektke qatnaslı ekenligin, birlik hám kóplik sandı bildiretuǵın feyildiń grammatikalıq kategoriyası. Mısalı: keldim (1-bet birlik san), keldik (1-bet, kóplik san).

Bet – is-hárekettiń hám onıń subyektiniń sóylewshi adamǵa qatnastı bildiretuǵın feyildiń grammatikalıq kategoriyası. Birinshi bet (sóylewshi adam), ekinshi bet (tıńlawshı adam), úshinshi bet (sóylesiwge qatnaspaytuǵın adam yamasa basqa da predmetler).

San kategoriyası. Birlik hám kóplik san formaların qarama-qarsı qoyıw arqalı bildiriletuǵın atlıqtıń leksika-grammatikalıq kategoriyası (bir) adam (birlik) – adamlar (kóplik).

Seplik kategoriyası. Sóz dizbegi yamasa gáp quramında atlıqtıń basqa sózler menen qarım-qatnasın, olar menen baylanısın bildiretuǵın morfologiyalıq kategoriya.

Tartım kategoriyası. Predmettiń belgili bir betke tiyisli ekenligin bildiretuǵın morfologiyalıq kategoriya: úyim, úyiń, úyi.

Kóplik – grammatikalıq hám leksikalıq qurallar menen ańlatılatuǵın kóplik kategoriyası. (Bekbergenov A. Paxratdinov Q. Til bilimi terminleri sózligi. Nókis, 1997).

Studentler yaki oqıwshılar terminlerdiń mánilerin túsiniw alǵan soń temaǵa baylanıslı teoriyalıq maǵluwmatlardı jaqsı ózlestiredi. Mısallar arqalı dálilleydi. Biz bul metoddan akademiyalıq licey hám kolledjlerde, joqarı oqıw orınlarında paydalanıwımız múmkin.

PSMU texnologiyası

Biz qaraqalpaq tili sabaqlıqlarında PSMU texnologiyasınan da paydalansaq boladı. Bul texnologiya problemalı máselelerdi sheshiwde, diskussiya ótkeriwde, uluwmalastırıw sabaqlarında yaki oqıw rejesi tiykarında birer bólim úyrenilip

bolıngannan soń qollanıwı múmkin. Bul texnologiya oqıwshılardı óz pikirin qorgawǵa, erkin pikirlew hám óz pikirin basqalarǵa ótkeriwge, ashıq túrde tartısıwǵa, sonıń menen bir qatarda oqıwshılardı oqıw procesinde iyelegen bilimlerin talqılawǵa úyretedi. Bul texnologiya oqıwshılardı tarqatılǵan ápiwayı qaǵazǵa óz pikirlerin anıq hám qısqa túrde jazıw, tastıyıqlawshı dáliller yaki biykarlawshı pikirlerdi bayanlawǵa járdem beredi.

PSMU texnologiya bir neshe basqıshta ótkeriledi.

1-basqısh:

Woqıtıwshı oqıwshılar menen birge diskussiya temasın yaki talqılanıw kerek bolǵan problemanı, yaki úyrenilgen bólimdi belgilep aladı. Máselen, «Qospa gáplerdiń jay gáplerden ózgesheligi nede?» degen soraw dógeresinde ótkersek boladı.

Woqıtıwshı sabaqta dáslep hárbir oqıwshı jeke túrde islewi, keyin bolsa kishi toparlarda islewi hám sabaqtıń aqırında jámáát bolıp islew haqqında oqıwshılardı maǵluwmat beredi. Sabaq dawamında hárbir oqıwshı óz pikirin erkin hám tolıq túrde aytıp beretuǵınlıǵın eskertip ótedi.

2-basqısh:

Hárbir oqıwshıǵa PSMU texnologiyasınıń 4-basqıshı jazılǵan qaǵazlar tarqatıladı:

P – pikirinińdi bayanlań.

S – pikirinińge sebep kórsetiń.

M – kórsetilgen sebebińizdi mısallar menen dálilleń.

U – pikirinińizdi uluwmalastırıń.

Biz bul texnologiyaniń qaraqalpaq tili sabaqlarında qollanıw boyınsha mısallar keltiremiz. Student pikirin tómendegishe bayanlawı múmkin.

P – pikirinińizdi bayanlań. Mısalı: Qospa gápler eki yamasa bir neshe jay gáplerdiń mánilik, grammatikalıq baylanısınan dúziledi. Qospa gápler bir neshe jay gáplerden dúzilip bir pütün oy-pikirdi bildiredi. Jay gápler tek bir predikativlik birlikten dúziledi. Qospa gápler jay gáplerden dúzilisi, mazmunı hám intonaciyası menen ajıraladı. Dúzilisi bir neshe sózden bolǵan gápler qospa gáp bola bermeydi.

eki sózden de qospa gáp bolıwı múmkin. Sebebi qospa gápler tómenдеgi belgileri menen jay gáplerden ózgeshelenedi.

S – pikirinizge sebep kórsetiń. Qospa gápler keminde eki jay gápten dúziledi, hárbir jay gáptiń baslawısh hám bayanlawıshı arasında predikativlik qatnas boladı. Jay gápler mazmunı jaǵınan waqıt, keńislik hám is-háreketke qatnası boyınsha baylanısp keledi. Jay gápleriniń arasında intonaciyalıq jigi boladı.

M – kórsetken sebebińizdi dálillep mısal keltiriń. Mısalı: ótken jıldıń maysa shóbin pıtırlatıp basıp, keń jazıqta jeke torı atlı kiyatır. Bıyıl suw mol bolǵanlıqtan, eginler de nayatıy zor boldı.

Birinshi gáp jay gáp, ayırım-langan feyil toplamlı jay gáp, oy-pikir bir baslawıshqa (subyektkе) tiyisli – jeke torı atlı, bir oy-pikir bayanlangan.

Yekinshi gáp qospa gáp, eki jay gápten dúzilgen. eki jay gáp sebeplik qatnasta baylanısqan, hárbir jay gáp óziniń baslawısh hám bayanlawısh arasında predikativlik qatnasqa iye, birewi bas gáp (yeginler de nayatıy zor boldı), ekinshisi baǵınıńqı gáp (Bıyıl suw mol bolǵanlıqtan), arasında qısqa pawza islengen.

U– pikirinińizdi uluwmalastırıń. Demek, qospa gápler oy-pikirdi bildiriwдеgi ózgesheliklerine, hárbir jay gápte pikir tıyanaqlıǵınıń bolıwına, jay gápler arasındaǵı mánilik, grammatikalıq hám intonaciyalıq baylanıstıń bolıwına qaray jay gáplerden ajıraladı.

Hárbir oqıwshı jeke túrde tarqatılǵan qaǵazdaǵı jeke túrde tarqatılǵan qaǵazdaǵı PSMUdıń 4 basqıshın óz pikirlerin jazba túrde bayanlaw arqalı tolıqtıradı.

3-basqısh:

– hárbir tıńlawshı óz qaǵazların tolıqtırıp bolǵan soń, oqıtıwshı olardıń kishi toparlarǵa bóliniwiniń ótinish etedi yaki túrli toparlarǵa bóliw usıllarınan paydalanǵan halda oqıtıwshılardı (student) kishi toparlarǵa ajıratadı;

– oqıtıwshı hárbir toparǵa PSMU texnologiyasınıń 4 basqıshlı jazılǵan úlken formattaǵı qaǵazlardı tarqatadı;

– oqıtıwshı kishi toparlarǵa hár bir jazılǵan qaǵazlardagı pikir hám dálillerdi úlken formattaǵı qaǵazǵa uluwmalastırılǵan túrde 4 basqısh boyınsha jazıwın aytadı.

4-basqısh:

– kishi toparlarda dáslep hár bir oqıwshı ózi jazǵan hár bir basqısh taǵı pikirleri menen topar aǵzaların tanıstırıp ótedi. Topar aǵzalarınıń barlıq pikirleri úyrenilgennen soń kishi topar aǵzaları olardı uluwmalastırıwǵa kirisedi;

– topar aǵzaları PSMUdın 4 basqıshınıń hár biri boyınsha uluwmalastırıp onı jaqlap shıǵıwǵa tayarlıq kóredi;

– pikirlerdi uluwmalastırıw waqtında hár bir oqıwshı óz pikirlerin jaqlawı, dálillewi múmkin.

5-basqısh:

– kishi toparlar uluwmalastırǵan pikirlerin qorǵaydı, topar basshısı hár bir basqıshın jeke oqıydı. Bazı bólimlerin dálillewi, yaǵnıy topardıń ne ushın bul pikirge kelgenin aytıp ótiwi múmkin.

6-basqısh:

– oqıtıwshı sabaqqa juwmaq jasaydı, bildirilgen pikirlerge óz qatnasın bildiredi. Tómendegi sorawlardı oqıwshılardıǵa beredi.

Bul sabaqta nelerdi bilip aldınız hám nelerdi úyrendińiz?

Bul texnologiyanı sabaqta qollanıw qanday nátiyje beredi?

Solay etip, qaraqalpaq tili muǵallımı oqıwshılardıǵa yaki studentlerge tıyanaqlı bilim beriwde, teoriyalıq materialdı túsindiriwde temaǵa sáykes metodlardı durıs tańlay biliwi kerek. Bul ushın oqıtıwshı óz qánigeligi boyınsha lingvistikalıq túsiniqlerdi hár tárepleme iyelegen bolıwı, materialdı túsindiriw usılın tereń biliwi lazım.

Insert metodu

❖ Insert strategiyasını qollanıw sabaq barısında berilip atırǵan materialdı studentlerdiń ózlestirgenligin interaktiv belgiler sistemasın paydalanıw járdeminde

anıqlaw ushın qollanıladı. Bul strategiyanı qollanıw studentlerde tekst penen jumıs islewdiń nátiyjeligin, oylanıp oqıwdı, ótken material menen jańanıń baylanısın kórsetiw uqıplılıǵın arttıradı.

❖ Insert strategiyasınıń belgiler sisteması tómendegishe kóriniske iye bolıwı shárt: «V» – belgisi studentler burın bilgen mazmunǵa qoyıladı.

❖ «-» – (minus) belgisi studentlerdiń alǵan maǵluwmattı, alǵan bilimlerine qarsı mazmunǵa qoyıladı.

❖ «+» – (plyus) belgisi studentler ushın jańa bolǵan mazmunǵa qoyıladı.

❖ «?» – (soraw) belgi studentler ushın túsiniksiz, qosımsha maǵluwmattı talap etetuǵın mazmunǵa qoyıladı.

❖ Insert strategiyasın qollanǵanda birinshi adım retinde kórsetilgen tema boyınsha «miyge hújim» júrgiziledi, ekinshi adım retinde berilgen mazmundı belgilerdi qollanıw járdeminde individual oqıw talap etiledi, úshinde adım retinde «miyge hújim» tiykarında alınǵan nátiyjeni oqıw tiykarında alınǵan mazmun menen baylanısta talqılanadı, tórtinshi adım retinde alınǵan maǵluwmattı «Insert» tablicası túrinde sistemalastırıw kerek.

Insert tablicası

V	+	-	?

Insert metodın qollanıw boyınsha metodikalıq kórsetpeler

Bul metodtıń mazmunı oqıw procesinde oqıw materiallarınıń hár bir abzacın (úzindisin) bahalaw hám nátiyjelerdi qálem menen belgilep barıwdan ibarat. ol tómendegishe orınlanadı: oqıw materiallarınıń shetindegi ashıq orınǵa «V» belgisin qoyıń, eger oqıǵan nárseniń sizge burınnan málim yamasa oyınıǵa sáykes kelse: «-» belgisin, eger oqıǵan nárseniń siziń oyınıǵa yamasa burınnan bilgenińizge, bilimińizge qayshı kelse, al «+» belgisi oqıǵan nárseler sizge jańalıq bolǵanda qoyıladı. «?» belgisi oqıw atırǵan materialınıń túsiniksiz yamasa usı máselede anıǵıraq maǵluwmat alıwdı qálegen waqtınıńızda qoyıladı.

Solay etip, oqıw procesinde óz bilimlerinińge hám túsiniklerinińge qarap tórt túrdegi belgi qoyasız. Hárbir qatardı yamasa pikirdi belgilep barıw shárt emes. Bul belgiler arqalı siz oqıw materialı haqqındaǵı pikirinińdi bildiresiz. Nátiyjede hárbir abzacta bir yamasa onnan kóbirek belgi payda boladı. Insert metodınıń mánisi oqıwshılar jańa materialdı burınnan belgili yamasa jańa túsinikli, yamasa qarsı pikirdi payda etken maǵluwmat sıpatında bahalawınan ibarat. Biliw tarawındaǵı oqıw maqsetleriniń B Blum tárepinen kórsetilgen klassifikaciyalıq aksonomiyasında (bilim, túsiniw, qollanıw, analiz, sintez, bahalaw) baha beriw aqıl xızmetiniń eń joqarı dárejesine kiritilgen. Insert metodı boyınsha hárbir abzacqa belgi qoyıw jaqsılap oylap kóriwdi talap etedi. oqıwshılar oqıw barısında maǵluwmattı ózlestiriwge sanalı qatnas jasawı ushın óz túsiniklerin qadaǵalap baradı. Solay yetip, jańa informaciyanı óz tájiriybesi hám bilimi menen baylanıstıradı, yaǵnıy pikirleydi. Sońınan oqıwshı alınǵan informaciyanı insert tablicası járdeminde tártipke salıwı múmkin.

Bul strategiya ózlestiriw kerek bolǵan jańa tema boyınsha studenlerdiń anıq bir túsiniklerge iye ekenliklerin anıqlaw hám olarda temaǵa ózinshe analiz etiw kónlikpelerin payda etiwge xızmet etedi.

Metodtı ótkeriw tártibi:

- ❖ Kishi toparlardı dúzip, olarǵa at qoyıladı.
- ❖ Hárbir topardan ózlestiriwi rejlestirilgen temaǵa baylanıslı jazba pikir bildiriw sorıladı.
- ❖ Studentlerdiń pikir hám oylawların qaǵazǵa jazıp baradı.
- ❖ Woqıtıwshı temaniń mazmunı bayanlanǵan tekstti usınadı.

Woqıtıwshılar bul tekstti hám ózleri bildirgen pikirge qanshelli uqsaslıǵı hám parqın arnawlı belgiler menen belgilep baradı.

Bumerang texnologiyası

Gáptiń ekinshi dárejeli aǵzaları teması boyınsha

1-basqışh

Woqıwshılar 3 toparǵa bólinedi. Hár bir toparǵa ótilgen tema bóleklerge bólinip beriledi. Hámme oqıwshılar sabaqqa tolıq qatnasıwı ushın hár bir topardaǵı oqıwshılarǵa teńdey tarqatıladı. Máselen, biz gáptiń ekinshi dárejeli aǵzaların ótkenimizde tómendegishe tarqatpa materiallar beriwimizge boladı.

«A» toparı

Tolıqlawısh

Tolıqlawısh – keńeytilmegen jay gáplerdiń qurılısın keńeytip, tolıqtırıp, is-háreketti zatlıq mánide túsindiretuǵın gáptiń ekinshi dárejeli aǵzası. Tolıqlawıshlar, kóbinese atlıq, almasıq hám basqa da atlıqlasqan sóz shaqapları arqalı bildiriledi. olar ataw, iyelik sepliklerinen basqa seplik formalarında kelip, bayanlawısh penen basqarıw usılında baylanıladı. Tolıqlawıshlar is-háreketti obyektlik sıpatlaw mánisine hám formasına qaray ekige bólinedi: tuwra tolıqlawısh hám qıya tolıqlawısh.

Tolıqlawıshlar dúzilisine qaray dara sóz, qospa sóz hám eki yamasa birneshe sózlerdiń dizbeginen, feyil toplamlarınan dúziledi. Tolıqlawıshlar dúzilisine qaray jay tolıqlawısh, qospa tolıqlawısh hám keńeytilgen tolıqlawısh bolıp bólinedi.

«B» toparı

Anıqlawısh

Anıqlawısh zat hám zatlıq mánidegi sózlerdiń sın-sıpatın, sapası ya menshikleniwin bildiretuǵın gáptiń ekinshi dárejeli aǵzası. Anıqlawısh tómendegi sintaksislik belgilerge iye boladı: 1) zat hám zatlıq mánidegi sózlerdi sıpatlaydı; 2) tiykarınan kelbetlikten, zattıń sapasın, san-muǵdarın bildiretuǵın sóz shaqaplarınan boladı; 3) ózi anıqlaytuǵın sózi menen jupkerlesiw hám úylesiw usılında baylanıladı; 4) orın tártibi jaǵınan ózi anıqlaytuǵın aǵzaniń aldında turadı hám sol aǵza menen birge anıqlawıshlıq sóz dizbegin dúzedi.

Anıqlawısh gáp qurılısındaǵı xızmeti jaǵınan basqa ekinshi dárejeli aǵzalardan ózine tán ózgeshelikke iye boladı. Gáptiń basqa ekinshi dárejeli aǵzaları (tolıqlawısh hám pısqılawısh is-háreketke (bayanlawıshqa) qatnaslı onıń túsindiriwshi aǵzası bolıp kelse, anıqlawısh zatlıq mánidegi bas hám ekinshi dárejeli aǵzalardıń túsindiriwshi aǵzası xızmetin atqaradı.

«G» toparı

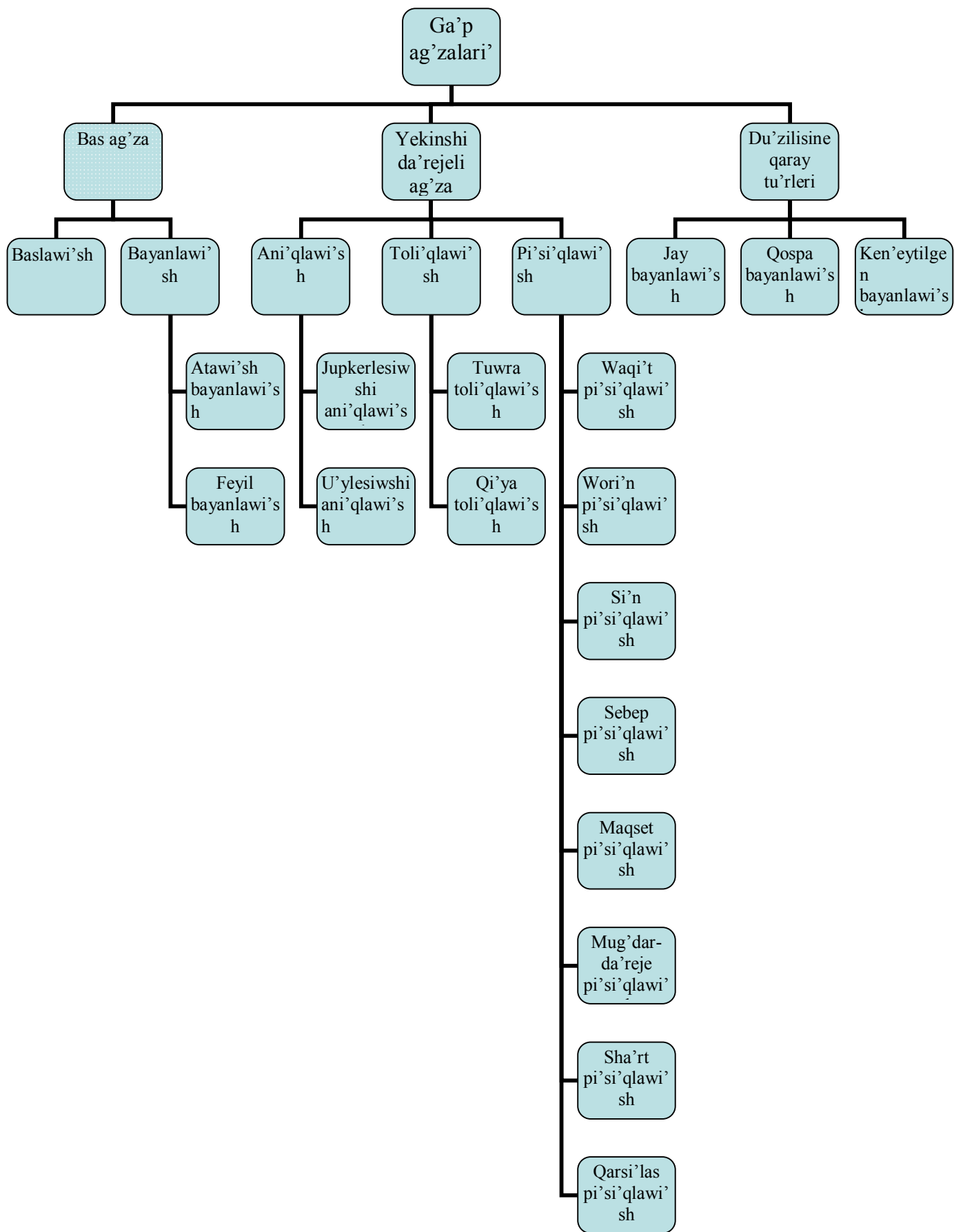
Pısqılawısh

Pısqılawısh – is-háreket procesiniń isleniw usılın, sapasın, waqıt, orın, san, muǵdar, sebep-maqset, shárt, qarsılaslıq hám t.b. belgilerin bildiretuǵın gáptiń ekinshi dárejeli aǵzası. Pısqılawıshlıq máni, tiykarınan, is-háreketke qatnaslı bildiriledi. Sonlıqtan pısqılawısh ta tolıqlawısh sıyaqlı, bayanlawıshqa qatnaslı onıń túsindiriwshi aǵzası xızmetin atqaradı. Pısqılawıshlar barlıq mánili sóz shaqapları arqalı bildiriledi. Ráwısh, hal feyil hám hal feylli toplamlardan, eliklewish sózlerden, keńisilik seplik formasındaǵı hám tirkewishli atlıqlardan, kelbetlik, sanlıq, shárt meyil hám ráwıshlik mánidegi frazeologiyalıq sóz dizbeklerinen boladı.

Pısqılawıshlar mánilik ózgeshelikleri hám is-háreket procesin sıpatlaw belgilerine qaray tómendegi túrlerge bólinedi: orın pısqılawısh, waqıt pısqılawısh, sın pısqılawısh, muǵdar-dáreje pısqılawısh, sebep pısqılawısh, maqset pısqılawısh, shárt pısqılawısh hám qarsılas pısqılawısh.

Tarmaqlar metodı (klaster)

Bul metod oqıwshılardı bir temanı tereń úyreniwine járdem berip, oqıwshılardı temaǵa baylanıslı túsiniq yaki anıq pikirdi erkin hám anıq túrde izbeizlik penen bir-birine baylanısqa halda tarmaqlarǵa bóliwge úyretedi.

PSMU texnologiyası

Biz qaraqalpaq tili sabaqlıqlarında PSMU texnologiyasınan da paydalansaq boladı. Bul texnologiya problemalı máselelerdi sheshiwde, diskussiya ótkeriwde, uluwmalastırıw sabaqlarında yaki oqıw rejesi tiykarında birer bólim úyrenilip bolıǵannan soń qollanıwı múmkin.

P – pikirinizdi bayanlań.

S – pikirinizge sebep kórsetiń.

M – kórsetilgen sebebinizdi mısallar menen dálilleń.

U – pikirinizdi uluwmalastiriń.

Insert metodu

Insert strategiyasın qollanıw sabaq barısında berilip atırǵan materialdı studentlerdiń ózlestirgenligin interaktiv belgiler sistemasın paydalanıw járdeminde anıqlaw ushın qollanıladı.

❖ Insert strategiyasınıń belgiler sisteması tómendegishe kóriniske iye bolıwı shárt: «V» – belgisi studentler burın bilgen mazmunǵa qoyıladı.

❖ «-» – (minus) belgisi studentlerdiń alǵan maǵluwmatı, alǵan bilimlerine qarsı mazmunǵa qoyıladı.

❖ «+» – (plyus) belgisi studentler ushın jańa bolǵan mazmunǵa qoyıladı.

❖ «?» – (soraw) belgi studentler ushın túsiniksiz, qosımsha maǵluwmatı talap etetuǵın mazmunǵa qoyıladı.

ÓZ BETINSHE SORAWLAR

1. Qaraqalpaq tilin oqitiwda qanday metodlar qollaniladi?
2. Ilimpazlar oqitiw metodlarin qalay klassifikatsiyalaǵan?
3. Házirgi dáwirde oqitiwda kimlerdiń metodlari qollanilmaqta?
4. Problemalıq bayanlaw metodi degenimiz ne?
5. Izertlew metodi degenimiz ne?
6. Izertlewshilik metodi qanday metod?
7. Qaraqalpaq tilinde problemalıq sorawlar qalay qoyiladi?
8. Teoriyalıq metodlarǵa qaysi metodlar kiredi?
9. Lektsiya degenimiz ne?
10. Lektsiyaniń qanday túrleri bar?
11. Vizwal lekciya degenimiz ne?
12. Lektsiya-xabar qanday lekciya túri?
13. Problemalıq lekciya degenimiz ne?
14. Lektsiya kon ferensiya qalay ótkeriledi?
15. Diskussiyalar qalay ótkeriledi?
16. Ámeliy metodlarǵa qaysi metodlar kiredi?
17. Lingvistikalıq shiniǵıwlarđıń maqseti ne?
18. Lingvistikalıq shiniǵıwlarđıńqanday túrleri bar?
19. Lingvistikalıq shiniǵıwlar qalay ótkeriledi?
20. Lingvistikalıq tallaw degenimiz ne?
21. Lingvistikalıq tallawdıń qanday túrleri bar?
22. Lingvistikalıq tallawlar qalay ótkeriledi?
23. Fonetikalıq tallawlar qalay ótkeriledi?
24. Leksikalıq tallaw qalay ótkeriledi?
25. Morfologiyalıq tallaw qalay ótkeriledi?
26. Sintaksislik tallaw qalay ótkeriledi?
27. Stilistikalıq tallaw qalay ótkeriledi?
28. Slayd degenimiz ne?

29. Prezentatsiya qalay ótkeriledi?
30. Slaydlar qalay tayarlanadı?
31. Pedagogikalıq texnologiya degenimiz ne?
32. Interaktiv metod degenimiz ne?
33. Interaktiv metodtıń qanday túrleri bar?
34. Interaktiv metodtıń abzallığı nede?
35. Aqılıy hújim qanday metod?
36. Klaster metodınan qalay paydalanamız?
37. Venn diagramması qanday metod?
38. Insert qanday metod?
39. Bumerang metodın qalay ótkeremiz?
40. Sinkveyn qanday metod?
41. ózbetinshe jumıslar degenimiz ne?
42. ózbetinshe jumıslar qalay shólkemlestiriledi?
43. Referat degenimiz ne?
44. Referatlar qalay jazıladı?
45. Kurs jumıslarınıń maqseti nede?
46. Seminar sabağı qalay ótkeriledi?
47. Seminar sabağınıń maqseti nede?
48. Konferenciya sabağın qalay ótkeremiz?
49. Kitaptan paydalanıw usılları qanday?
50. Innovatsiya degen ne ?

ASSISMENT TAPSIRMALARI

1-variant

1. Qaraqalpaq tili sabaqlarında lekciya metodlarınan paydalanıw.
2. Problemalıq lekciya.Kórgizbeli metodlar.Tablitsa, sxemalardan paydalanıw.
3. İnteraktiv metodlar. «Bilimen, bilgim keledi, bildim» metodınan paydalanıw.

2- variant

- 1.Praktikalıq metodlar. Tallaw hám onıń túrleri.
- 2.Óz betinshe jumislardı shólkemlestiriw.
3. İnteraktiv metodlar.Aqıl hújimi metodi.

3- variant

1. Seminar sabaqları hám onı ótkeriw usılları.
- 2.Lingvistikalıq tallawlar.Gramatikalıq tallawdı ótkeriw usılları
3. Oyn sabaqların ótkeriw usılları.

4- variant

1. Seminar hám konferentsiya sabaqları hám olardı ótkeriw usılları.
2. Lingvistikalıq tallawlar.Qospa gáplerdi tallaw usılları.
3. İnteraktiv metodlar hám olardıń áhmiyeti.

5- variant

1. Lektsiya hám onıń túrleri.Debat lekciyalar.
2. Lingvistikalıq tallawlar. Fonetikalıq tallawdı ótkeriw usılları.
3. İnteraktiv metodlar. «Aqıl hújimi» metodi

6- variant

- 1.Lingvistikalıq tallaw,sintaksislik tallaw hám onı ótkeriw usılları.
- 2.Qaraqalpaq til sabaqların jobalastırıw.
3. İnteraktiv metodlar «Klaster» metodi

7- variant

1. Oqıwshınıń bilim tekseriw usılları. Test usılı
2. Óz betinshe jumıslar. Kitap penen islesiw.
3. İnteraktiv metodlar. «Veni diagramması» metodınan paydalanıw

8- variant

1. Qaraqalpaq til sabaqlarında lekciya metodlarınan paydalanıw
2. Problemalıq lekciya. Kórgizbeli metodlar. Tablitsa, sxemalardan paydalanıw.
3. İnteraktiv metodlar. «Dóngelek stol» metodınan paydalanıw

9- variant

1. Óz betinshe jumıslardı shólkemlestiriw
2. İnteraktiv metodlar. «Aqıl hújimi» metodi
3. Praktikalıq metodlar. Tallaw hám onıń túrleri.

10- variant

1. Seminar sabaqları hám onı ótkeriw usılları.
2. Lingvistikalıq tallawlar. Gramatikalıq tallawdı ótkeriw usılları
3. İnteraktiv metodlar. oyın sabaqların ótkeriw usılları.

11- variant

1. Seminar sabaqları hám onı ótkeriw usılları.
2. Lingvistikalıq tallawlar. Qospa gáplerdi tallaw usılları.
3. İnteraktiv metodlar hám olardıń áhmiyeti.

12- variant

1. Leksiya hám onıń túrleri. Debat lekciyalar.
2. Lingvistikalıq tallawlar. Fonetikalıq tallawdı ótkeriw usılları.
3. İnteraktiv metodlar. «Zigzag» metodi

13- variant

1. Seminar sabaqları hám onı ótkeriw usılları.
2. Lingvistikalıq tallawlar. Gramatikalıq tallawdı ótkeriw usılları
3. İnteraktiv metodlar. Oyın sabaqların ótkeriw usılları.

14- variant

- 1.Seminar hám konferentsiya sabaqları hám olardı ótkeriw usılları.
- 2.Lingvistikalıq tallawlar.Qospa gáplerdi tallaw usılları.
- 3.İnteraktiv metodlar hám olardıń áhmiyeti.

15- variant

- 1.Lektsiya hám onıń túrleri.Debat lekciyalar.
- 2.Lingvistikalıq tallawlar. Fonetikalıq tallawdı ótkeriw usılları.
- 3.İnteraktiv metodlar. «Aqıl hújimi» metodı

TEST SORAWLARI

1. Talim metodların awızeki, kórsetpeli, ámeliy metodlarǵa bólgén ilimpazlar

- A)* E.Í.Perovskiý, E.P.Golant
- B) M.A) Danilov, B.M.Yesipov
- C) Yu.K.Babanskiy
- D) M.N.Skatin, Í.YA) Lerner

2. M.A) Danilov , B.B.Esipov tálím metodların qanday túrlerge bóledi?

- *A) Bilimlerdi iyelew, tekseriw hám bahalaw
- B) Bilimlerdi úyretiw
- C) Bilimlerdi bekkemlew
- D) bilimlerde tákírarlaw

3. Bilimlerdi problemalıq jol menen bayan etiw metodının ahmiyeti qanday?

- A)* Studenttiń óz betinshe islewine tiykar boladı
- B) Muǵallım temanı túsindiredi
- C) Bilimler tayar halında bayan etiledi
- D) Juwaplar durıs emes

4. Lingvistikanı tallaw qaysı metodka kiredi?

- A) Teoriyalıq metod
- B)* praktikalıq metod
- C) Ulıwma metodika
- D) metodikalıq miyras

5. Sholıw lekciyası qanday maqsette ótkeriledi?

- A)* Materiýaldı jıyınalap, ulıwmalastırıw maqsetinde
- B) Bir temanı túsindiriw maqsetinde

- C) Pándi tolıq ow'zlestirgenin tekseriw maqsetinde
- D) Bólimlerdi úyreniw maqsetinde
6. Házirgi dawirde oqıwda eń qollanılatuǵın lekciyanın túri-bul...
- *A) Problemalıq lekciya
- B) Aktiv háreketsheń lekciya
- C) Energiya almasıw lekciyası
- D) Sholiw lekciyasi
7. Birgelikte háreket etiw, birge islesiw degen máni bildiretuǵın metod-bul...
- A) Klaster metodu
- B)* İnteraktiv metod
- C) Gúrrin metodu
- D) İnduktiv metod
8. İlimiy-izertlew júrgizgende anıq maǵlıwmatlar toplawda qollanılatuǵın izertlew metodu bul ...
- A) anketa
- B) baqlaw
- S) diagnostikalıq talqı
- *D) metodik eksperiment
9. Jaslardıń oy pikirin rawajlandıratuǵın, ózinshe pikirlerge úyretetugın jumıstıń túri
- A) Lekciya
- B) Jeke jumıslar
- C)* óz betinshe jumıslar
- D) Test sorawları
10. Seminar sabaqları qay waqıtta ótıledi?
- A)* Ulken temalar hám bólimler ótip bolǵannan keyin
- B) Bir tema ótip bolǵannan keyin
- C) Gáp ótip bolǵannan keyin

D) Oqıw jılı juwmagında

11. Kadrlardı tayarlaw qanday bagdarda amelge asırıladı?

*A) Ulıma , jeke pedogogikalıq bagdar

B) Jeke metodikalıq bagdar

C) Milliy baǵdarlama

D) Bilimlendiriu bagdarı

12. Muǵallım metodtı qalay tańlaydı?

A) oqıwshılardıń bilim darejesine qaray

B)* Sabaqtıń teması hám mazmunına qaray

C) Baǵdarlamaǵa qaray

D) Sabaqlıqta berilgen materialǵa qaray

13. Bilimlerdi tayar halında beretughın metod

A) Problemalıq lekciya

B) Diskussiya

C)* Tusindiriw lekciyası

D) Sholıw lekciyası

14. Úyrenilgen teiriyalıq materialdi ózlestirip óz betinshe pikirlerin izbe-iz bayanlaytuǵın jazba jumıstıń túri?

A) diktant

B) bayan jumısı

C)* jazba jumıs

D) shıǵarma jumısı

15. «Test» sózi qaysı tilden alınǵan hám qanday máni bildiredi?

A) Nemec tilinen tekseriw, bahalaw

*B) İngliz tilinen tekseriw, bahalaw

S) Franc uz tilinen bahalaw

D) Grek tilinen tekseriw, bahalaw

16. Tablica, sxema, diagramma kórsetpeli qurallardıń qanday túrine kiredi ?

*A) Grafikalıq kórsetpeli qurallar

B) Súwretli kórsetpeli qurallar

S) esitiw quralları

D) Natural kórsetpe qurallar

17. Analiz degenimiz ne?

*A) Bilimlerdi bir pútinlikte qurawshı elementlerge ajırata alıw uqıplılıǵı.

B) Bilimlerdi ulıwmalastıra alıw uqıplılıǵı.

S) Bilimlerdi óz-ara baylanıstıra alıw uqıplılıǵı.

D) Bilimlerdi túsiniw ózlestiriw

18. Sintez degenimiz ne?

A) Bilimlerdi bir pútinlikte qurawshı elementlerge ajırata alıw uqıplılıǵı.

*B) Úyrenilip atırǵan bilimlerde óz-ara baylanıstırıw, ulıwmalastırıw.

S) Bilimlerdi ózlestire alıw uqıplılıǵı.

D) Bilimlerdi túsiniw ózlestiriw

19. «Leksiya» sózi qaysı tilden alınǵan?

A) Latınsha «woqıw»

B) İnglizshe «Oqıp shıǵıw»

*S) Grekshe «oqıw»

D) Grekshe túsiniw

20. Óz betinshe jumıs degenimiz ne?

*A) Oqıwshı yaqı studenttiń alǵan teoriyalıq bilimne súyenip qosımsha ádebiyatlardan paydalanıp óz bilimin jetilistiriw.

B) Studenttiń qosımsha ádebiyatlar menen islesiw

S) Studenttiń ádebiyatlar menen tanısıp konspekt alıwı

D) Oqıwshı yaqı studenttiń alǵan teoriyalıq bilimin jetilistiriwi

21. Leksikologiyanı oqıtıwda qollanılatuǵın eń zárúrli qural ?

A) Slaydlar

B) Sabaqlıqlar

*S) Sózlikler

D) qollanbalar

22. Materyallardaǵı jańa maǵlıwmatlardı oqıtıwdıń texnologiyalıq quralları hám vidio texnika járdeminde beretuǵın leksiya túri?

A) Leksiya-xabar

B) Problemalı leksiya

*S) Vizual leksiya

D) Leksiya konferenciya

23. Maǵlıwmatlardı bawn qılıw hám túsindiriw qaysı lekc iya túrine kiredi?

*A) Leksiya-xabar

B) Vizual leksiya

S) Másláhat lekc iya

D) Sholıw lekc iya

24. Eń kóp qollanlatuǵın Lingvistikalıq shınıǵıwlardıń qándaı tipleri bar?

*A) Adaptiv hám adaptiv emes

B) Evrestik

S) Algoritimli

D) fonetikalıq shınıǵıwlar

25. Metod sózi...

A) latinsha - usıl

B) grekshe - oqıtıw

S) inglisshe – oqıtıw usılları

*D grekshe - usıl

26. Tálım alıwshı menen tálım beriwshiniń belgili bir maqsetke qaratılǵan birgeliktegi jumısın shólkemlestiriwdiń tártipke salınǵan usıllar jıyındısı bul ...

A) metodika

*B) metod

S) metodologiya

D) pedogogika

27. Orfografiyanı oqıtıwda qaysı printsipke tiykarlanadı?

*A) fonetikalıq, morfologiyalıq, tariyxıy

B) fonetikalıq, punktuatsiyalıq

S) morfologiyalıq, orfografiyalıq

D) izbe-izlik, ilimiylık

28. Kómekshi sózlerdi salıstırıp oqıtıwda kóbirek qaysı interaktiv metodtan paydalansaq boladı?

A) insert

B) bumerang

*S) Venn diagramması

D) klaster

29. Kórsetpelilik principiniń áhmiyeti nede?

A)* materialdı sapalı ózlestiredi

B) kórgen nárseleri haqqında oylaydı

C) kórsetpeli quraldan paydalanadı

D) teoriyanı praktika menen baylanıstıradı

30. Til bilimi, ádebiyat, filosofiya hám pedogogika menen baylanıslı pán?

A) matematika

*B) metodika

S) informatika

D) didaktika

31. Usıl degenimiz ne?

A) oqıtıw usıllarının jıyındısı

B) Tálım beriw jolları

C) oqıtıw usılların sholkemlestiriw jolları

D)* Telim alıwshı menen telim beriwshinın birgeliktegi jumısların shólkemlestiriw jolı.

32 . Sintaksiste teoriyalıq materialdı ámeliyat penen baylanıstırıw ushın kóbirek qaysı metodtan paydalanamız?

A) shınıǵıw islew

*B) sintaksislik tallaw

S) mısallar tabıw

D) tekst dúziw

33. İrkilis belgilerin úyretiwde qaysı printsiptke tiykarlanamız?

*A) mánilik, grammatikalıq, intonatsiyalıq

B) grammatikalıq, morfologiyalıq, fonetikalıq

S) tariyxıy, intonatsiyalıq

D) intonatsiyalıq, fonetikalıq

34. Úyrenilip atırǵan temalardıń ózine tán hám uqsaslıq táreplerin talqılaw kónlikpelerin qalıplestiriwge qaratılǵan metod?

A) Klaster metodu

*B) Venn diagramması metodu.

S) Bumerang metodu

D) Zigzag metodu

35. Berilgen materiallardı kishi toparlarda óz betinshe úyretiwshi hám basqalardıǵa úyretiwge qaratılǵan metod.

A) Klaster metodu

B) Venn diagramması metodu

*S) Bumerang metodu

D) Kishi toparlarda islew metodu

36. Berilgen tema boyınsha erkin pikirlew, túrli juwaplardı baylanıstırıw hám ulıwmalastırıw imkaniyatın jaratıwshı metod?

A) Klaster metodu

*B) Aqıl hújimi metodu

S) Problemalıq soraw metodu

D) Zigzag metodu

37. Pedagogikalıq jańalıq, olardı bahalaw hám pedagogikalıq jámát tárepinen ózlestiriw, onı ámelde qollanıw haqqındaǵı táliymat?

*A) Pedagogikalıq texnologiya

- B) Pedagogikalik iskerlik
- S) Pedagogikalik innovaciya..
- D) oqituvdın interaktiv metodları

38. Qaraqalpaq tili sabaqlıqlarında esitiw hám kóriw múmkinshiligi bar tálım quralları ?

- A) Baspa tálım quralları
- B) Real tálım quralları
- *S) Texnikalıq tálım quralları.
- D) grafikalıq qurallar

39. Bes qatarlı qosıq mánisin bildiretuǵın metod?

- A) Klaster
- B) Zigzag
- *S) Sinkveyin
- D) İncert

39. İlimiy-izertlew usili tuwralı ilim qaysı?

- A) metodika
- B) didaktika
- S) pedagogika
- *D) metodologiya

40. Metodikalik teoriyalardıń jiyintig'ın qaysı metodika izertleydi?

- *A) ulıwma metodikada
- B) jeke metodikada
- S) metodika tariyxında
- D) metodikag'a kirispede

41. Metod so'zi qanday ma'nilerge iye?

- A) filosofiyalıq , pedagogikalik
- *B) filosofiyalıq, didaktikalik
- S) metodologiyalıq, didaktikalik
- D) pedagogikalik, tariyxiy

42. Oqitiwshinin' belgili bir materiyal'din' mazmunin awizsha tu'sindiriw,bayanlaw metodi-bul...

A) tu'sindiriw metodi

B)gu'rrin' metodi

*S) lekciya metodi

D) tallaw metodi

43. Teoriyalıq mag'liwmatlardin' mazmunin teren' tu'sinip ,yadta saqlap,o'z betinshe islewge u'yretetug'in metod-bul...

A) tu'sindiriw metodi

B)shinig'iw metodi

S) lekciya metodi

*D) lingvistikaliq tallaw

44. Tekstli qurallarg'a neler kiredi?

*A) sabaqliq,oqiw qollanbalari,tarqatpa materiallar

B) tablica,sxema,plakatlar

S) kartina,su'wret albomlar

D) kodoskop,electron sabaqliqlar

45. "Prezentaciya" so'zinin' ma'nisi qanday?

A) ko'rsetiw

*B) xabar beriw

S) bayanlaw

D) tu'sindiriw

46. Rezyume so'zinin' ma'nisin aniqlan'

A) uliwmalastiriw

B)ta'kirarlaw

S) jiynaqlaw

*D) juwmaq jasaw

47. Esse-bul...

*A) avtordin' erkin tu'rde pikirin jazg'an shigarmasi

B) sorawlarg'a juwap beriw,pikirlew

S) belgili bir pikirdi uliwmalastiriw

D) avtordin' pikirlerin talqilaw

48. Tiykarg'i tekstti yamasa bir neshe dereeklerdi talqilaw, salistiriw arqali jazilatug'in jumis-bul...

A) monografiya

B) sabaqliq

*S) referat

D) recenziya

49. Oqiwshi yaki studenttin' alg'an teoriyalıq bilimlerine su'yenip qosimsha a' debiyatlardan paydalanıp o'z bilimin jetilistiretug'n jumis

A) kurs jumisi

*B) o'z betinshe jumis

S) izertlew jumisi

D) seminar jumisi

50. Kishi ko'lemdegi ilimiy miynet

A) referat

B) tezis

*S) maqala

D) recenziya

51. Jazba tu'rde o'tkeriletug'in interaktiv metodtin' tu'ri qaysi?

A) aqiliy hu'jim

B) sa'wbetlesiw

S) Insert

*D) do'n'gelek stol

QÁNIGELIGIN QORǴAW USHIN TEMALAR

1. Qaraqalpaq tilinen problemalıq lekciyalardı tayarlaw usılları.
2. Qaraqalpaq tili sabaqlarında aqılıy hújim metodınan paydalanıw.
3. Qaraqalpaq tili sabaǵında klaster metodınan paydalanıw.
4. Qaraqalpaq tili sabaǵında insert metodınan paydalanıw.
5. Qaraqalpaq tili sabaǵında boomerang metodınan paydalanıw.
6. Qaraqalpaq tili sabaǵında sózliklerden paydalanıw.
7. Qaraqalpaq tilinen imla hám punktuaciyalıq sawatlıqtı qáliplestiriw usılları.
8. Qaraqalpaq tilinen sózlik baylıǵın rawajlandırıw usılları.
9. Qaraqalpaq tili sabaǵında tekstlerden paydalanıw hám tekst dúziw usılları.
10. Qaraqalpaq tili sabaqlarınan slaydlar tayarlaw usılları.
11. Qaraqalpaq tili sabaqlarında prezentaciya ótkeriw usılları.
12. Sóz hám onıń mánilerin oqıtıw usılları.
13. Sabaqlıqlar hám baǵdarlamalardıń dúziliw tariyxı.
14. Qaraqalpaq tili imla qádelerine baylanıslı islenetuǵın jumıslar.
15. Qaraqalpaq tilinen ózbetinshe jumıslardı shólkemlestiriw.

HÁR BIR TEMA BOYÍHSHA SLAYDLAR

Woqi'ti'w metodlari' teoriyasi'.

Metod tuwrali' tu'sinik

Qaraqalpaq tilin woqi'ti'wda
qollani'latug'i' n metodlar

Metod so'zi

Grekshe

“ Izertlew”, “ Biliw
joli” degen
ma'nilerdi an'latadi

Metod

Filosofiyali'q
ma'nide

Didaktikali'q
ma'nide

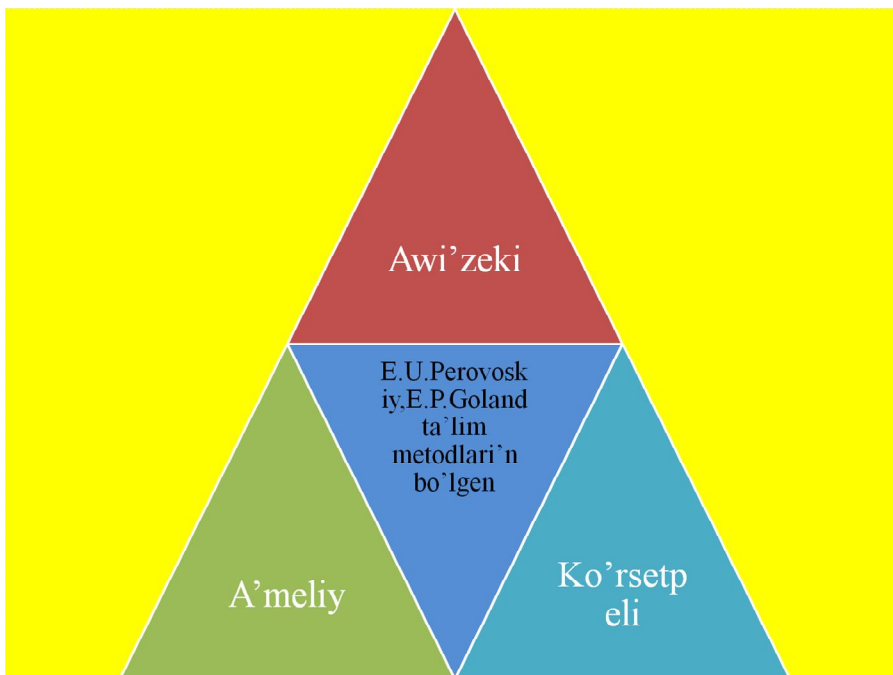
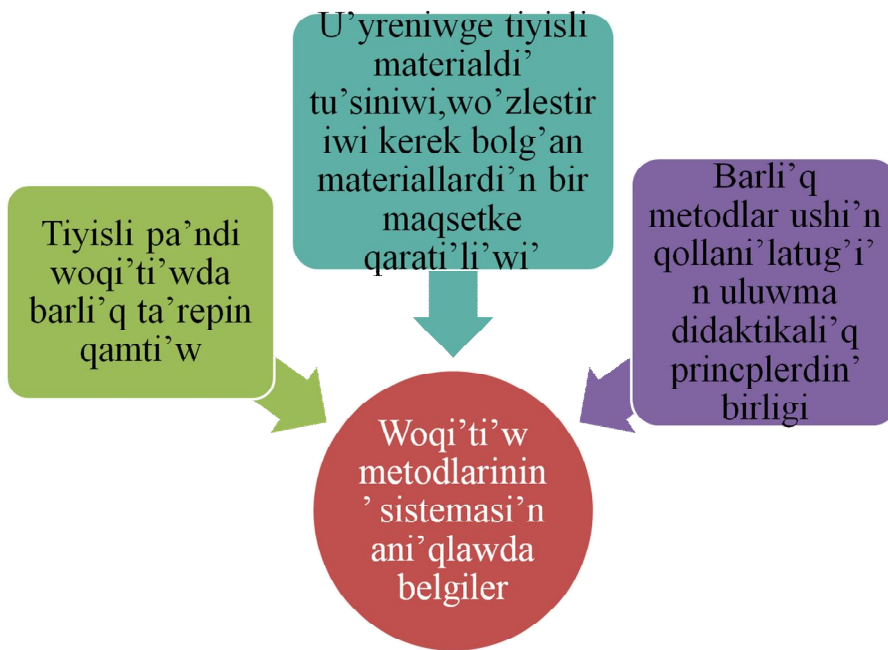
Tabiyat ha'm ja'miyet
ha'diyselerin
baqlaw, izertlew ha'm
u'yreniw usi'li'

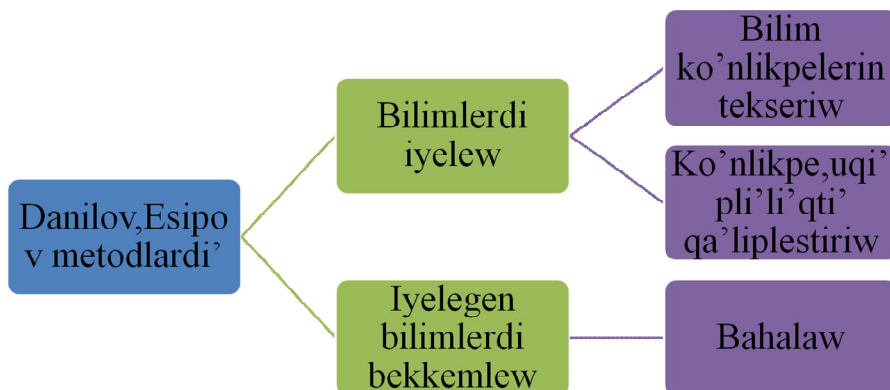
Jaslardi' bilim ha'm
ko'nlikpeler menen
qurallandi'ri'w

Woqi'ti'w metodlari'n
tan'lawda yeki yen'
a'hmiyetli ma'sele ko'zde
tuti'ladi'

Woqi'wshi'lardi'n
teoriyali'q ilimlerdi
iyelew qa'bileti

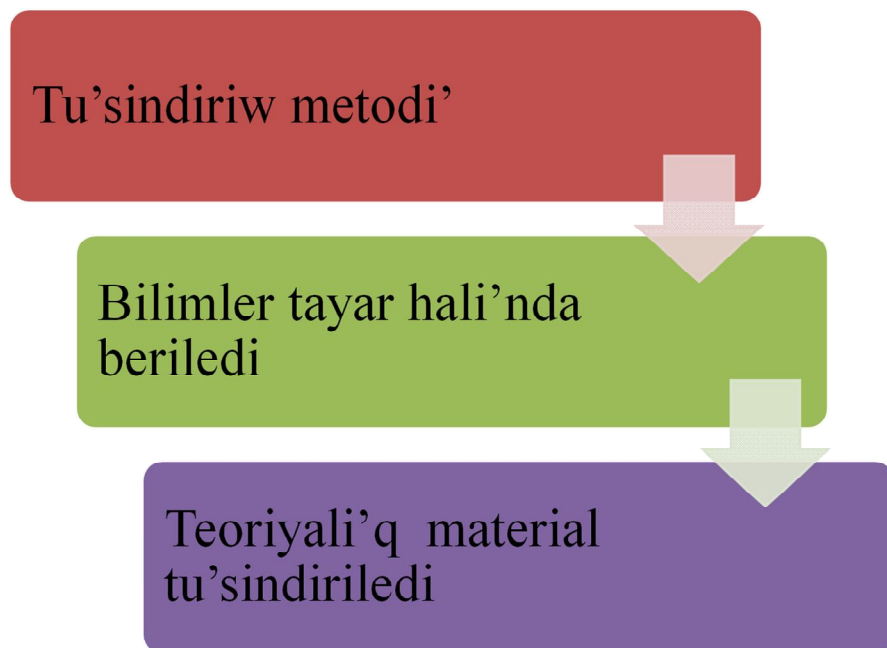
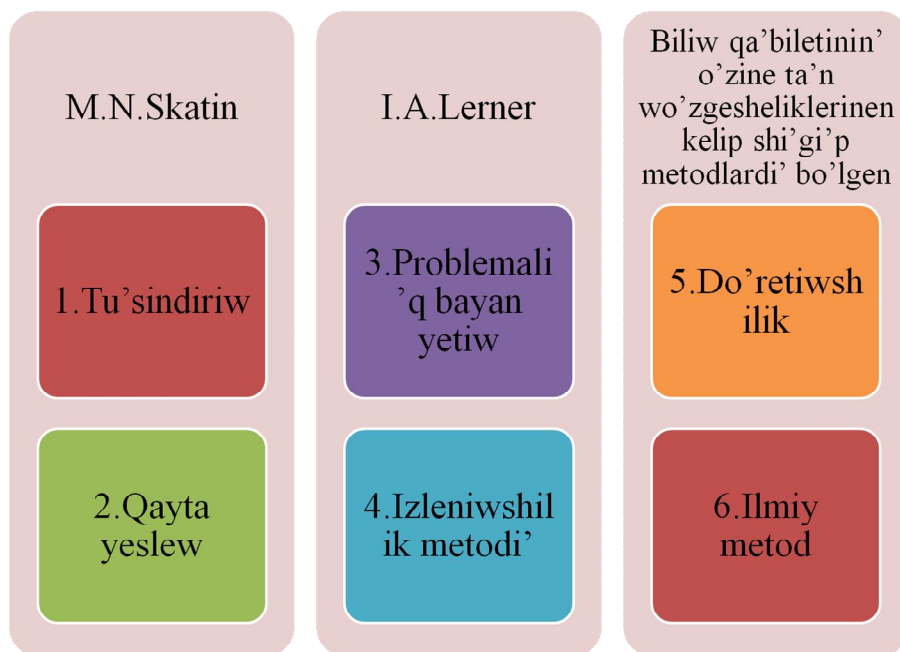
U'yrenilgen bilimdi a'melde
shi'n'g'i'wlar menen sapali'
wo'zlestiriw ha'm a'melde
qollana biliw

Babanskiy voqi'w metodi'n 3 toparg'a bo'ledi

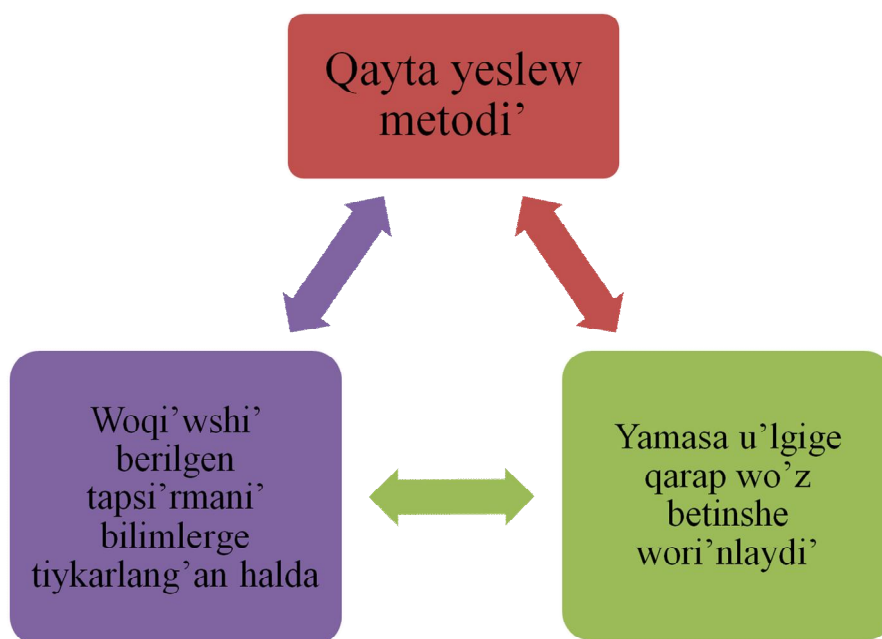
1. Woqi'wshi'larni'n' woqi'w, biliv qa'biletin payda yetiw metodi'.
2. Woqi'wshi'larni'n' woqi'w, biliv qa'biletin bahalaw metodi'.
3. Woqi'wshi'larni'n' biliv qa'biletin tekseriw metodi'.

Problemali'q bayanlaw
metodi'

Woqi'ti'wshi' woqi'wshi'
aldi'na bir problema qoyadi'

Problemani' wo'z betinshe
sheshiwge imkaniyat
jaratadi'

Izleniwshilik metodi'

Woqi'ti'wshi' woqi'ti'w processinde bir problemani' wortag'a qoyadi'

Biraq woni' sheshiw jollari'n ko'rsetpeydi

Ha'r bir woqi'wshi' problemani' sheshiw ushun wo'z betinshe izlenedi

Ta'lim metodlari' 2 toparg'a bo'linedi

1. Woqi'ti'wshi'ni'n iskerligine baylani'sli'

2. Woqi'wshi'ni'n iskerligine baylani'sli'

Woqi'ti'wshi' ni'n' iskerligine
baylani'sli' metodlar

Bilimlerdi tayar hali'nda beriw

Bilimlerdi problemali'q jol menen bayan yetiw

Qaraqalpaq tili
sabag'i'nda
problemali'q
sha'rayat jarati'w
ushi'n usi'llar

Tilge baylani'sli'
faktlerdi talqi'law

Til ha'diyselerin
uluwmalasti'ri'w

Til ha'diyselerin
qarama-qarsi'
qoyi'w

Berilgen teksttin'
mazmuni'na
tiykarlani'p
sha'rayat jarati'w

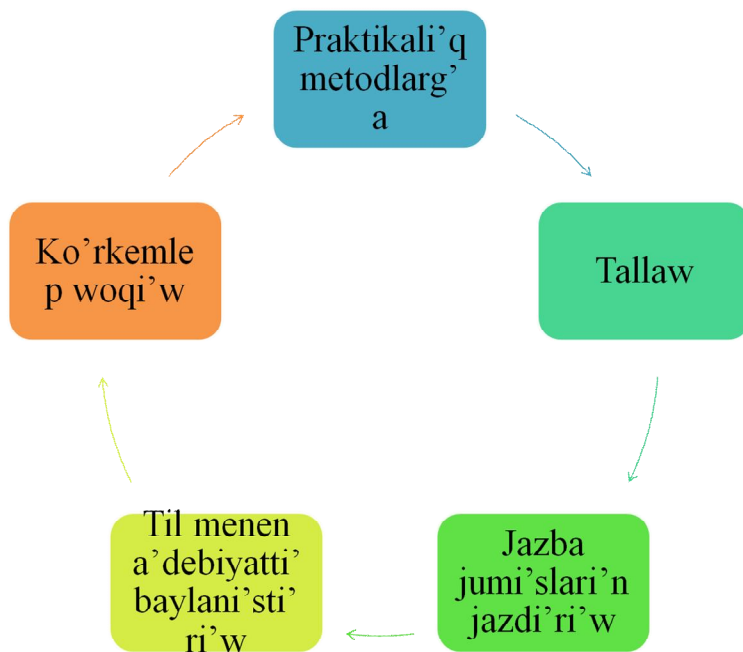
Metodlar 3 toparg'a bo'linedi

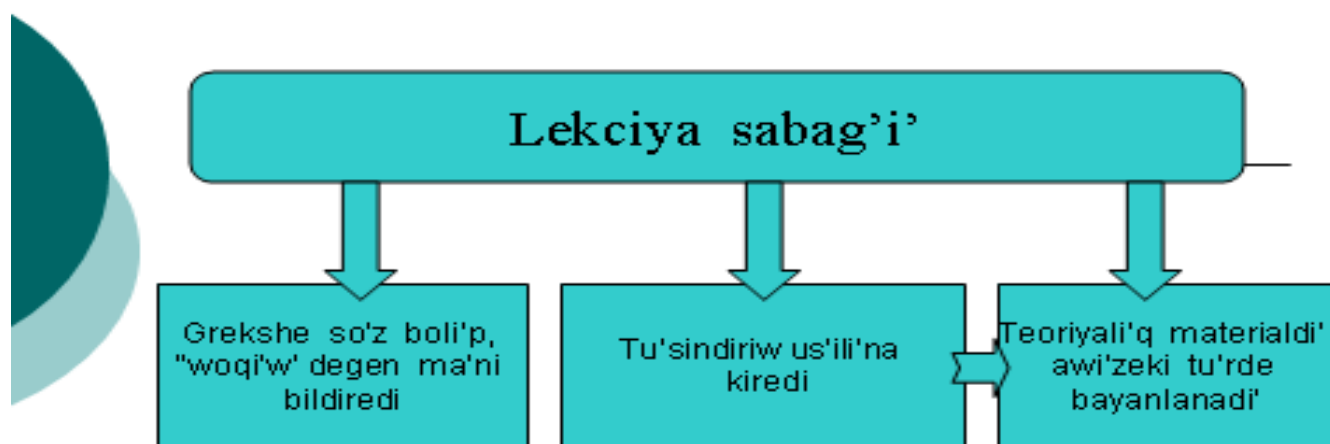
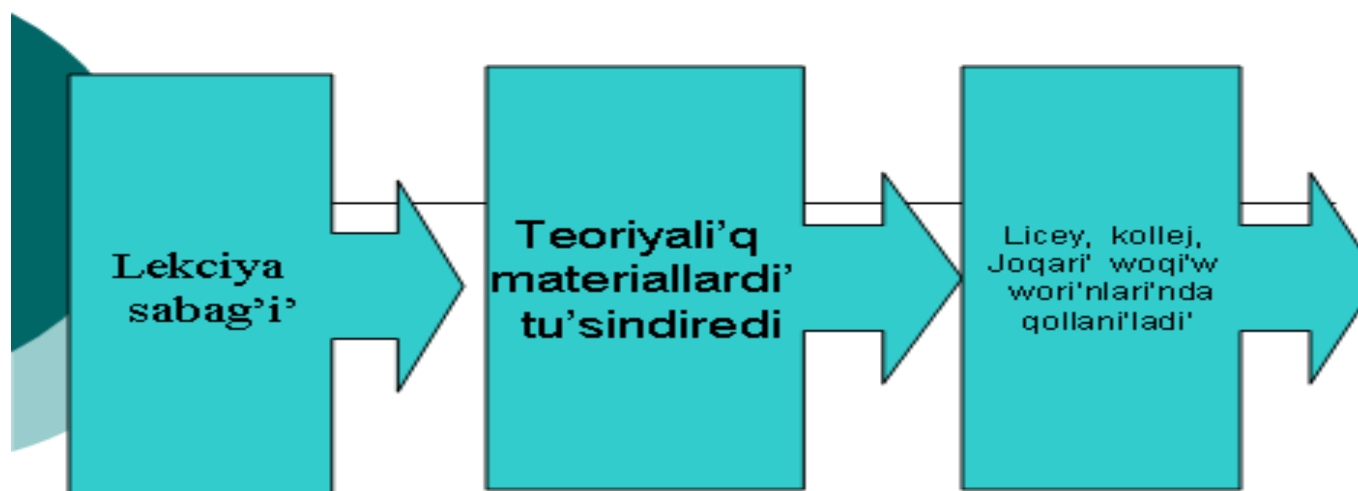
Teoriyalı'q
metodlar

Praktikalı'q
metodlar

Ko'rgizbeli
metodlar

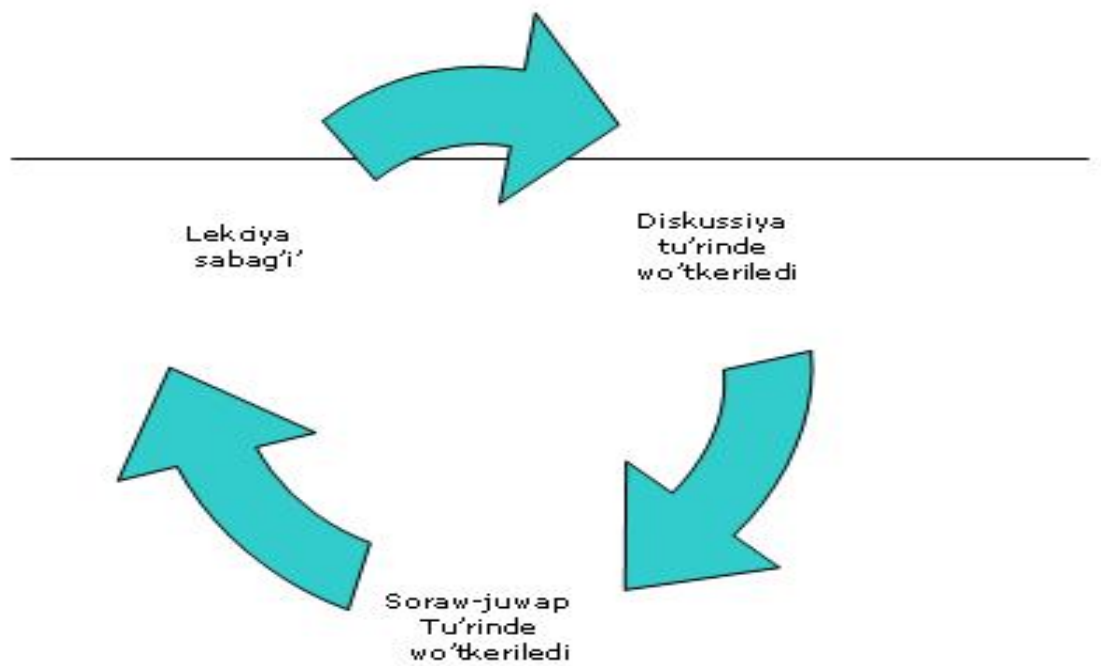
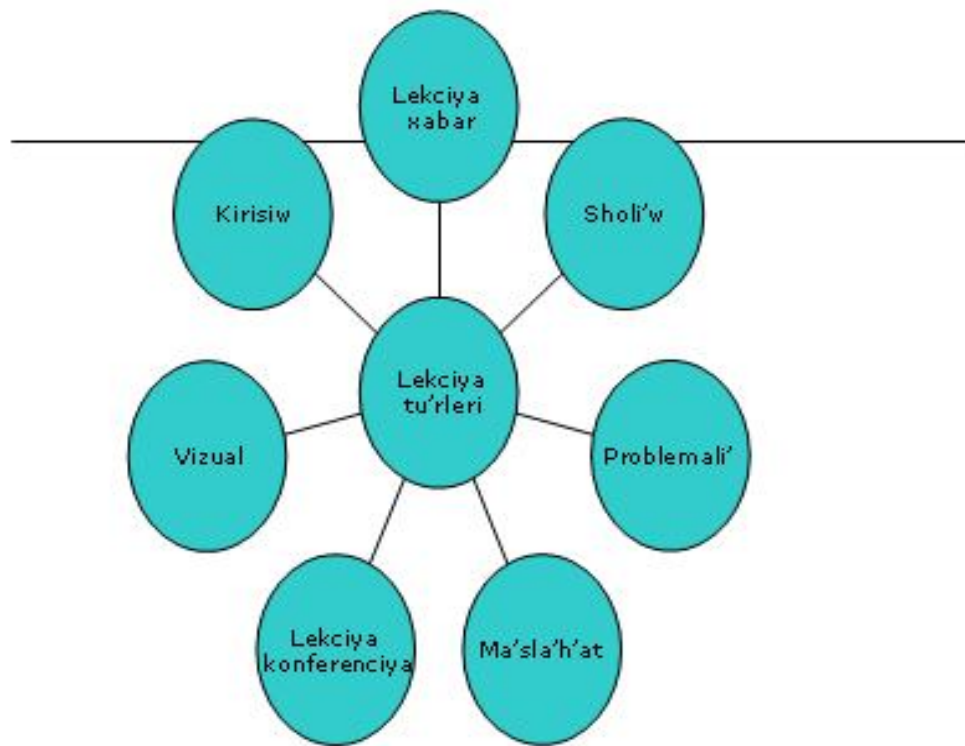
Woqi'li'wi'na
u'lken
Itibar beriw
kerek

Berilgen materiallar
Menen
shklenbew
kerek

Sabaqli'qta
Berilmegen
Materiallarga
di'qqat
Awdari'w kerek

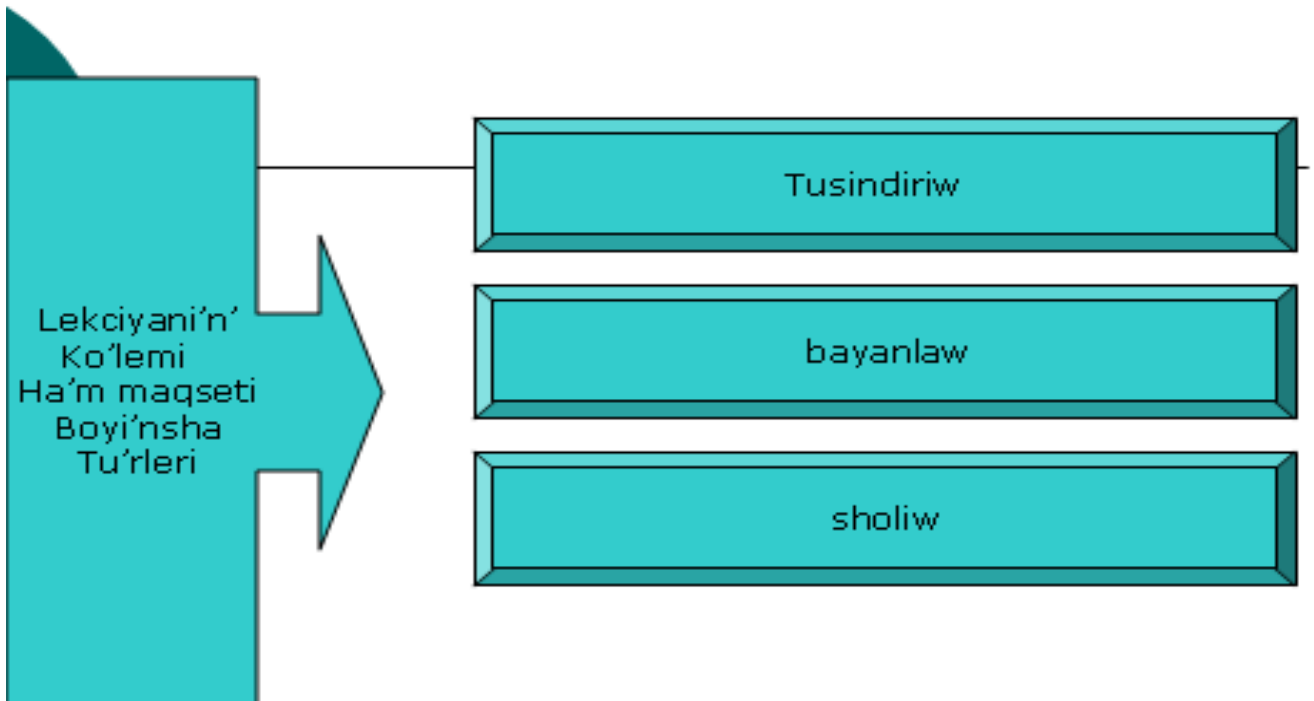
Qosi'msha
A'debiyatlar
Menen
Tani'si'w
kerek

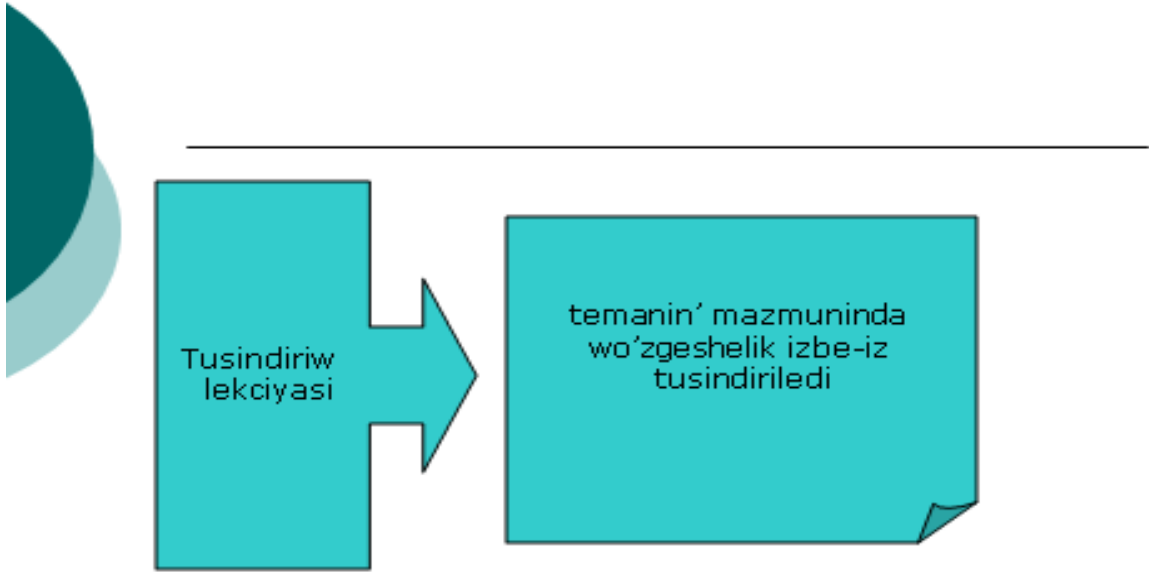
Lekciya sabag'i'nda woqi'ti'wshi'

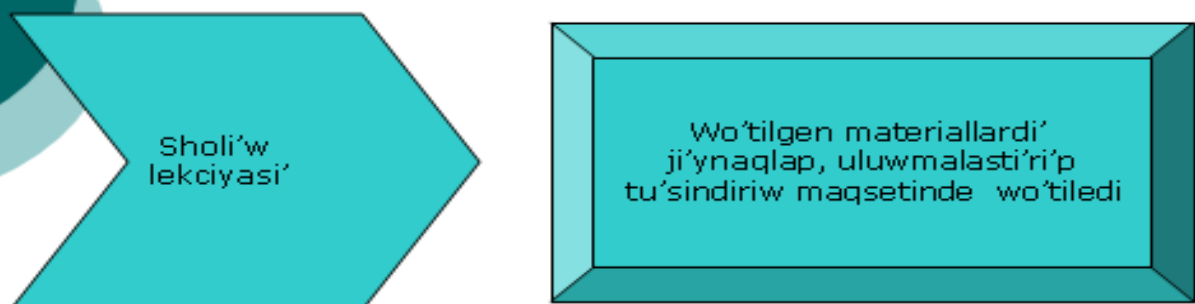
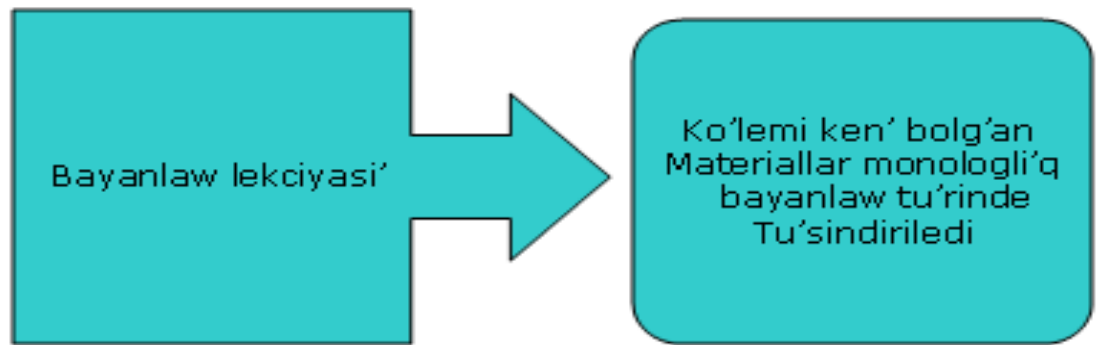

Lekciya sabag'i'

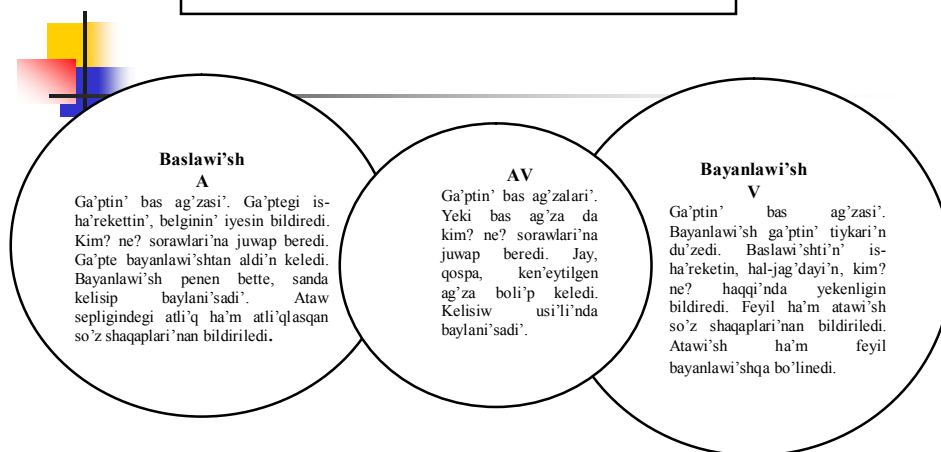

- «Innovaciya» – inglizshe innovacion soʻzinen aliʻngʻan boliʻp, janʻaliʻq kiritiw, janʻaliʻq degen maʻnisti bildiredi. Innovaciyaliʻq texnologiyalar pedagogikaliʻq proceste woqiʻtiʻwshiʻ haʻm woqiʻwshiʻ xiʻzmetine janʻaliʻq, woʻzgerisler kiritiw boliʻp, woniʻ aʻmelge asiʻriʻwda tiykariʻnan interaktiv usiʻllardan paydalaniʻladiʻ.

□ **Sinkveyn metodiʻ** – J.Still, K.Meredis, Ch. Temiller taʻrepinen islep shiʻgʻIʻlgʻan. Bul metod xabarlardiʻ qiʻsqasha bayan yetiw, qospaliʻ woy-pikirlerdi bir neshe soʻzler jaʻrdeminde bayan yetiw imkaniyatiʻn beretugʻiʻn metod.

- ❑ Qaraqalpaq tili sabaqlari'nda ani'qlamalardi' i'qshamlap ayti'wda, shi'ni'g'i'wlar islewde bul metoddan paydalansaq boladi'. Mi'sali':
- ❑ 1. Sinonim
- ❑ 2. Ha'r qi'yli', ma'niles
- ❑ 3. Ma'nileri jaqi'n boladi', awmasti'ri'ladi', obrazli'li'qqa iye boladi'.
- ❑ 4. Seslik du'zilisi ha'r tu'rli, ma'nileri jaqi'n so'zler sinonim dep ataladi'.
- ❑ 5. Ma'niles so'zler
- ❑ Ga'p du'ziwde paydalani'wi'mi'zg'a boladi'.
- ❑ 1. O'zbekistan
- ❑ 2. G'a'rezsiz, keleshegi ulli'
- ❑ 3. Rawajlanbaqta, gu'llenbekte, du'nyag'a tani'lmaqta
- ❑ 4. Keleshegi ulli', ga'rezsiz O'zbekistan rawajlanbaqta, gu'llenbekte, du'nyag'a tani'lmaqta
- ❑ 5. Ana Watani'mi'z

VENN DIAGRAMMASI'NI'N' BERILIWI

Bali'q skleti metodi'

- Bali'q skleti metodi' uluwma mashqalalardi' ha'm woni'n' sheshimin tabi'wg'a imkaniyat beretug'i'n metod.
- **Maqseti:** Woqi'wshi'lardi' toparlarda birge izleniwshilikke bag'darlaydi', mag'luwmatlardi' sali'sti'ri'w ko'nlikpelerin, jag'daydan shi'g'i'p ketiw, woylasi'w, wo'z pikirlerin da'lillep beriw ko'nlikpeleri rawajlanadi'.
- **Qurallandi'ri'w.** Ha'rbir toparg'a plakat yamasa yeki bet qag'az, ruchka yamasa plomasterler beriledi.

Metod (grekshe “metodos” so'zinen aling'an _____ yaki biliw joli , ta'liyati ma'nilerin an'latadi) aniq wazypani sheshiwge qaratilg'an, barliqti a'meliy yaki yaki teoriyalik o'zlestiriw jollarinin' jiyindisi.

Metodologiya (grekshe “metodos” - izertlew, logos- ilim degen so'zlerinen aling'an termin. Metodologiya ilimiy izertlew usili tuwrali ilim yag'niy izertlew usillarinin' jiyinag'i.

Uliwma metodika- bilim beriw usillari teoriyasi tuwrali ilim .

Sabaq- aniq maqsetke qaratilg'an belgilengen waqitta oqiwshilar menen oqitiwshi basshilig'inda alip barilatug'in xizmet tu'ri.

Ko'nlikpe- shinig'iw islew na'tiyjesinde o'zlestiriletug'in ha'reketler, bilimler jiyinag'i.

Bilim mazmuni- o'qiwshilardin' o'qiw protsesinde o'zlestirip aliwi tiyis bolg'an ha'm sistemag'a saling'an bilim, ko'nlikpe ha'm ta'jiriybelerdin' aniq belgilengen formasi.

Analiz- bilimlardi bir pu'tinlikte qurawshi elementlerge ajirata aliw uqiqlilig'i.

Sintez- u'yrenilip atirg'an bilimlardi o'z-ara baylanistiriw, uliwmalastiriw.

Lektsiya- grektin' o'qiw degen so'zinen aling'an termin. Lektsiya oqitiwshinin' belgili bir temanin' mazmunin awizsha tu'sindiriwi, o'qiwshi yaki student aldinda bayanlawi.

O'zbetinshe jumis- o'qiwshinin' yaki studenttin' alg'an teoriyalik bilimlerine su'yenip qosimsha a'debiyatlardan paydalanip o'z bilimin jetilistiriwi.

Didaktika- ta'lim ha'm oqitiw teoriyasi ha'm de oqitiw protsesinde ta'rbiyalaw mazmunin sa'wlelendiriwshi pedagogikanin' ajiralmas bo'legi.

Interaktiv- ingliz tilinde „inter“- o'z-ara, „act“- ha'reket etiw.

Ma'mleketlik ta'lim standarti- u'zliksiz ta'limnin' belgili basqishinda shaxs (qa'niyge) tin' tayarliq da'rejesi ha'm mazminina qoyilatug'in minimum talaplar.

Pedagogikaliq innovatsiya- pedagogikaliq jan'aliq, olardi bahalaw ha'm pedagogikaliq ja'ma'a't ta'repinen o'zlestiriw, oni a'melde qollaniw haqqindag'i ta'liymat.

Pedagogikaliq oyin- bilim aliwǵa qaratilǵan ha'm belgili bir pedagogikaliq na'tiyjeni go'zlegen ha'm de ta'lim protsesinde belgili maqsetti a'melge asiriwshi iskerlik tu'ri.

Sistema- 1) pu'tin ta'limdi, onin' birligin belgilewshi bir-biri menen nizamli baylanistag'i ko'plegen elementler (predmetler, waqiya, ko'z-qaras, bilim ha'm t.b)

2) bo'limlerdin' belgili bir baylanislarda, ha'reketlerdin' ju'da' izbe- izliktegi jobali, duris jaylasiw ta'rtibi.

. **Ta'lim-** 1) shaxstin' ruwxiy ha'm fizikalıq qa'liplesiwinin' birden0bir protsesi, sotsiallıq etalonlardın' ja'miyetlik sana sipatında anaw yaki minaw da'rejede tariyxiy sha'rtlengen ideal timsallarg'a sanali bag'darlang'an ja'miyetlestiriw protsesi; 2) belgili bilimlerdi iyelew ideyaliq, a'dep-ikramlılıq, qa'dir, ko'nlikpe, minez-quliq normalarina qaratilǵan ja'miyet ag'zalarinin' ta'lim ha'm ta'rbiyasi waziypasin atqaratug'in g'a'ressiz sistema.

Ta'rbiya- 1) shaxstin' ruwxiy ha'm fizikalı halatina u'zliksiz ha'm maqsetke muwapiq ta'sir etiw; 2) pedagogikaliq protseste ta'lim maqsetlerin a'melge asiriw ushin pedagog ha'm ta'rbiyalaniwshilardin' arnawlı sho'lkemlestirilgen iskerligi.

Test- 1) standart tu'rindegi tapsirmalar bolip, aqıl rawajlanıwi, qa'bilet, bilim ha'm qa'niygelikti aniqlaw maqsetinde o'tkeriletug'in sinawlar; 2) anıq sotsiologiyalıq izertlewlerde paydalanilatug'in tarqatpa material, sawalnama; 3) shaxs ruwxiyati, minez- qulıqtin' anıq mug'darlıq ha'm ta'lim sipati bahalarin aldın ala berilgen bazi standart test normalari menen salıstırmalı u'yreniwge arnalǵan psixologiyalıq izertlewlerdin' standartlastirilǵan usılı.

Texnologiya- islep shig'ariw protsesinde shiyki zatlar, materiallar, yarim tayar o'nimlerddi tayarlaw, qayta tayarlaw, zatlardin' jag'dayi, qa'siyeti, formasin o'zgertiw usillarinin' toplami.

Pedagogikalıq texnologiya - adam ha'm texnika resursların, olardıń o'z-ara ta'sirin esapqa alg'an halda ta'limdi optimallasırıw maqsetinde oqıtıw ha'm bilimdi o'zlestiriw protsessin tolıg'ı menen anıqlaw, jaratıw ha'm qollanıwdın' sistemalıq metodı" esaplanadı.

İnteraktiv - so'zi inglisshe " INTER " o'zara "act" ha'reket ma'nisin bildirip, interaktivlik o'z ara birgelikte ha'reket etiw, birge islesiw, so'ylesiw, birgelikte o'zlestiriw.

Aqılıy hu'jim metodi - birer soraw yaki mashqala boyınsha tın'lawshılar ta'repinen bildirilgen erkin pikir ha'm usınısların toplap, olar arqalı ma'lim bir juwmaqqa keletug'in metod.

Klaster metodi - ta'lim alıwshılarg'a berilgen tema boyınsha erkin pikirlew, tu'rli juwaplardı baylanıstırıw ha'm ulıwmalastırıw imkaniyatın jaratıwshı metod.

Venn diagramması metodi - tın'lawshılarda temag'a baylanıslı talqılayashı qatnas jasaw, u'yrenilip atırg'an temalardıń o'zine ta'n ha'm uqsaslıq ta'replerin talqılaw ko'nlikpelerin qa'lliplestiriwge qaratıl'g'an metod.

Problemalıq sharayat metodi - oqıwshılarda mashqalalı sharayalardıń sebep ha'm na'tiyjelerin talqılaw ha'm olardıń sheshimin tabıw boyınsha ko'nlikpelerdi rawajlandırıw'g'a qaratıl'g'an metod.

Metodika-bul oqıw barısında sistemalı qollanılatu'gın pedagogikalıq jumıstıń ulıwma ba'gıtına kúshli tásir qılatu'gın bilim usılı.

Baqlaw metodi-oqıwshılardıń qaraqalpaq tili sabaqlarında'gı islerin baqlaw hám olardı talqı jasaw.

Izertlew metodları - gúrriń, baqlaw, eksperiment, diagnostikalıq talqı, metodikalıq miyraslardı hám tájiriybelerdi úyreniw.

Metodik eksperiment - ana tilinen jazılǵan baǵdarlama hám sabaqlıqlardı sınavdan ótkerip, olardıń jetiskenlik hám kemshiliklerin anıqlaw, ana tili sabaqları klastan hám mektepten tıs jumıslardı shólkemlestiriw jaǵınan islep shıǵılǵan metod.

Didaktika - grektiń *Didaktikos* sózi bolıp *Goqıtaman* degendi ańlatadı. Pedagogikanıń bilim beriw hám oqıtıw teoriyasın jetilistiretuǵın bólimi.

Didaktikalıq printsipler - bilim menen tárbiyanı óz ara tıǵız baylanıslı qaraǵanda didaktikalıq printsipler jaslarǵa bilim hám tárbiya beriwdiń negizgi printsipleri.

Ulıwma didaktikalıq printsip - bul ulıwma barlıq pánge tiyisli printsip. Didaktikalıq printsipler hár bir oqıw materiallarınıń xarakteri menen mazmuna sáykes, ózine tán ózgesheliklerine sáykeslenip qollanıwdı talap etedi.

Printsip sózi - latinsha sóz bolıp “qaǵıyda, talap” degen mánilerdi ańlatadı. Oqıtıw printsipi degende sabaqtıń nátiyjeliligini támiyinlewge, oqıtıwdıń sapasını arttırıwǵa qoyılatuǵın talaplar, qaǵıydalar túsiniledi.

Kórgizbelilik – qaraqalpaq tilin oqıtıwda baslı printsiplerdiń biri. Tildegi túsiniqlerdiń mánisin ańlaw, onı sapası hám bilimdi puxta ózlestiriwde kórgizbeliliktiń áhmiyeti úlken.

Metod - grekshe sóz bolıp izleniw yaki biliw jolı teoriyası, táliymatı mánilerin bildiredi. Anıq wazıypanı sheshiwge baǵdarlangan, barlıqtı ámeliy yaki teoriyalıq ózlestiriw jollarınıń jıyındısı.

Usıl-tálim alıwshı hám tálim beriwshiniń birgeliktegi jumısların shólkemlestiriw jolı. Oqıwshılardıǵa bilim beriw hám kóniktiriw jolları.

İnteraktiv - sózi inglisshe " INTER " ózara "act" háreket mánisin bildirip, interaktivlik óz ara birgelikte háreket etiw, birge islesiw, sóylesiw, birgelikte ózlestiriw.

ÁDEBIYATLAR DIZIMI:

1. *Karimov Í.A.* Barkamal avlod O'zbekiston poydevori. –Toshkent: 1995.
2. Bilimlendiriw haqqındağı Ózbekistan Respublikasınıń nızamı. «Qaraqalpaqstan jasları» gazetası. 16-oktyabr, 1997.
3. Kadrlar tayarlawdıń milliy bađdarlaması. Nókis, 2000.
4. *Azizxojaeva N.N.* Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. –Toshkent: 2006.
5. *Azizxojaeva N.N.* Pedagogicheskie texnologii v podgotovke uchitelya. –Toshkent: 2000.
6. *Ćulomov A., Qodirov M.* Ona tili o'qitish metodikasi. –Toshkent: 2001.
7. *Qutlimuratov B.* Qaraqalpaq tilin oqıtıwdıń ayrım máseleleri. -Nókis: 1992.
8. *Tuxliev B., Shamsieva M., Ziyadova T.* O'zbek tili o'qitish metodikasi. –Toshkent: 2010.
9. *Ísabaev E.* Qazaq tilin oqıtu metodikasi. –Toshkent: 2003.
10. *Qutlimuratov B., Kenjebaeva T.* Qaraqalpaq tili morfologiyasın oqıtıw usılları. -Nókis: 1996.
11. *Ćulomov A., Nematov Q.* Ona tili talimi mazmuni. –Toshkent: 1995.
12. *Mirzaqulov T.* Grammatikani o'qıtishning lingvistik asoslari. -Toshkent, 1994.
13. *Íshmuxammedov R., Abduqadirov A., Pardaev A.* Talimda innovatsion texnologiyalar. –Toshkent: 2009
14. *Xodiev B., Golish L., Xashimova D.P.* Ózbetinshe oqıw xızmetin shólkemlestiriwdıń usıl hám quralları. -Nókis: 2012.

İnternet va ZiëNet saytlari

1. [http://www.ziyonet.uz/;](http://www.ziyonet.uz/)
2. [http://www.edu.uz/;](http://www.edu.uz/)

3. [http://www.cheloveknauka.ru/;](http://www.cheloveknauka.ru/)
4. <http://dissercat.com;>
5. <http://ruskiyyazik.ru;>
6. <http://www.krugosvet.ru.>

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti janındaǵı pedagog kadrlardı qayta tayarlaw hám olardıń qánigeligin jetilistiriw aymaqlıq orayı tınlawshılarına

«Qaraqalpaq tilin oqıtıwǵa zamanagóy jantasıw»

páni boyınsha dúzilgen oqıw-metodikalıq komplekske

PIKIR

Bul oqıw-metodikalıq komplekske házirgi dáwir talapları tiykarında joqarı oqıw orınları professor-oqıtıwshılarınıń filologiyalıq tálimniń metodikası hám metodları boyınsha maǵlıwmat beredi. Joqarı oqıw orınlarında qaraqalpaq tilin oqıtıw metodikası hám metodları haqqında ilimiy maǵluwmat berilip, jańa pedagogikalıq texnologiyalardı qaraqalpaq tiliniń tarawların oqıtıw barısında paydalanıw máseleleri boyınsha usınıslar beriledi. Joqarı oqıw orınlarında qaraqalpaq tili pánin oqıtıw barısında qaraqalpaq tilin oqıtıw metodikasındaǵı jetiskenlikler, lekciya, seminar, ámeliy sabaqlardı oqıtıwdıń interaktiv metodları, bul metodlar arqalı studentlerdiń ilimiy bilimlerde tereń hám sapalı ózlestiriwine erisiwin támiyinlewden ibarat.

Ózbekistan Respubikasınıń Bilimlendiriw haqqındaǵı nızamı, Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlaması hám qaraqalpaq tilin oqıtıwda metodikası hám metod máseleleri, oqıtıw metodların klassifikatsiyalaw, qaraqalpaq tilin oqıtıwda qollanılatuǵın metodlar boyınsha lekciya tekstleri, slaydlar, test sorawları berilgen.

Lekciya, seminar, ámeliy sabaqlardı ótkeriwde qollanılatuǵın metodlar sabaqlardıń texnologiyalıq kartaların dúziw úlgileri, óz betinshe jumislardı shólkemlestiriw usılları berilgen.

Uluwma alǵanda oqıw-metodikalıq kompleks joqarı oqıw orını professor-oqıtıwshılarınıń qánigeligin jetilistiriw talaplarına tolıq juwap beredi.

Pikir bildiriwshi:

prof. M. Qudaybergenov